

1953. 24

АЛТАЙДЫН ТУУЛАРЫНДА

4

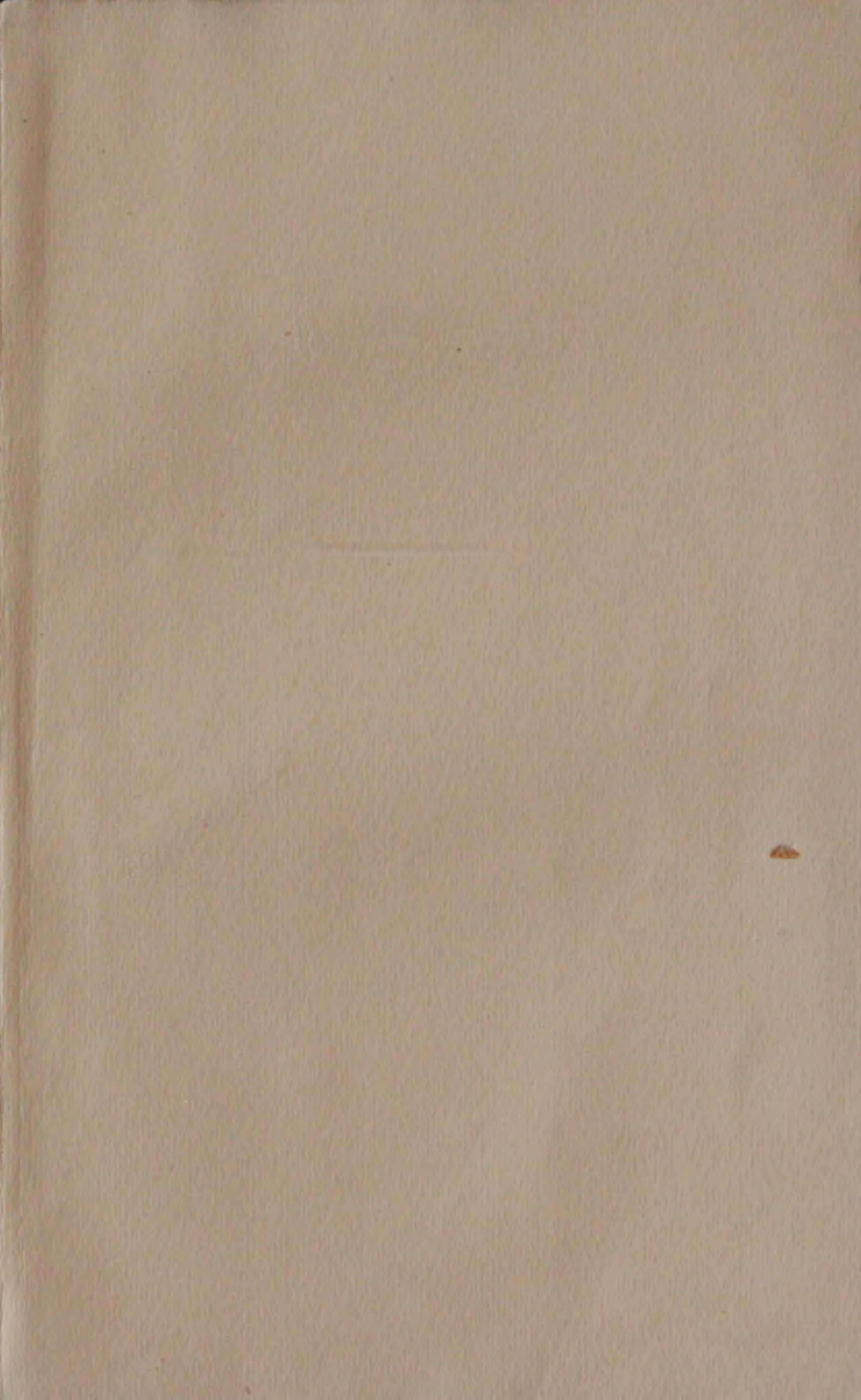
ГОРНО-АЛТАЙСК
1953

63718

С (Ал.)

А-52 ОБЛАСТЫНГ ЛИТЕРАТУРНЫЙ
ОБЪЕДИНЕНИЕЗИНИНГ ОРГАНЫ

АЛТАЙДЫН ТУУЛАРЫНДА

№ 4

Горно-Алтайская область
БИБЛИОТЕКА

1953
ИНВ. 63748

ГОРНО-АЛТАЙСКИЙ КНИЖНЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВО
Горно-Алтайск * 1953

АЛЬМАНАХТЫН' РЕДАКЦИЯЗЫНАН

Күндүлү кычырачылар!

«Алтайдын тууларында» деген альманах бу номердег ала бистинг областьтыг литературный бириккениниг (объединениениг) органы болзын деп јөптөлгөн. Альманах мынаг ары јылдыг сайын эки катаптаг чыгар: бирүзи—июнь айда, экинчизи—декабрь айда. Альманахта алтай писательдердинг јүзүн-башка произведениелери (повестьтери, куучындары, очерктери, туујылары (поэмалары), үлгерлери) кепке базылар. Оныла коштой, альманах алтай кычырачыларды өскө советский албатылардын литературазынын произведениелериле таныштырар. Альманахтыг страницаларында база Туулу Алтай керегинде улусты текши јилбиркедип турган статьялар ла критико-библиографический статьялар чыгар.

Областьтыг литературный бириккени јүзүн-башка произведениелер, научный ла критико-библиографический статьялар бичип турган улусты бойларынын иштерин альманахтыг редколлегиязына ијзин деп сурап туры.

Областьтыг литературный бириккениниг ле альманахтыг редколлегиязынын адреси: г. Горно-Алтайск, Социалистический, 4.

А. Сурков

ОНЫҢ АДЫ—МЛАНЫ

Сталин!

катап,

катап ла

катап,

Телкем јердин кажы ла јанынаг,

Бисниг гранибыстыг

јуугынаг ла ыраагынаг

Бу јаркынду сөс угулат.

Китайский ишмекчи,

яванский повстанец,

Французский шахтёр,

батрак-итальянец,

Алабаманыг негри,

Вьетнамныг јуучылы

Бу сөсти от-јалбыштый,

мааныдый

көдүрди.

Мен көп ороондорды эбирип келдим,

Иранды билерим,

Англияны көрдим.

Скандинавияда ла Альптарда

мен болдым.

Ондо иштеп тургандар

уур жүрүмнег айрылбайт.

Ондо

Сталин деп сөс,

Најылыктыг башталгазындый,

Бастыра тилдерле сүүнчилү адалат.

Ирандагы коркушту тундерде,

Кыска жүрүми өчүп турарда,

Чемет оорулу

јнит ткачтар

оныг адын адагылайт.

Ондо кожондор ыйдый угулат,
Бандиттер улусты курчайт,
Ондо Сталин деп сөсти
Абаданның нефтяниктери
Кижиге өлтүрөчилерге удур
жалтанбай айдат.
Шотландияда Глазго городто
шахтёрлор
Бу сөскө ижемизин салгылады,
Лондонның жаркынду залында
Бу сөсти угуп, улус
бут бажына тургылады.
Варшавада, Констанцада, Пештте—
кайда ла—
Иштиң ырызы улусты көдүргөн жерде,
Талайдың толкузынды
көп улусту колонналар
Кожонго ло
мааныларга курчаткан жүрөрдө,
Сүүнчилү сөстөр угулат,
Оркестрлердин
өткүн үнин тундырат:
«Нех жие Сталин!»
«Трайаска Сталин!»
«Элиен Сталин!»
Бис билерис—
телекейде база ла амыр эмес.
Кижиге өлтүрөчилер жуу белетейт,
Ле амыр-энчү учун тартыжу
Жер-телекейде
күнүң ле элбейт.
Кажы ла ороонның улузы билер:—
Сталин—
ол жуу болбозы!
Сталин—
ол жайым жүрүмдү жүрери!
Сталин—
ол ырысты төзөөри!
Оның учун жер-телекейде—
Вислада, Гангта,
Ыраакта ла жуукта
Жаркынду, бүдүмчилү
сөс угулат—
Сталин!

Алтай тилге Вл. Кучияк көчүргөн.

Б. Полевой

КЕЛЕР ӨЙДӨГИ УЛУСКА ИЙГЕН СӨС

Писатель Борис Полевой коммунизмнин уллү стройкаларынын бирүзінде—Волго-Дон каналда өдүйп турган эрчимдү иш керегинде, ондо ат-нерелү иштеп турган улус керегинде бир канча куучындар бичиген. Ол куучындардын бирүзүн бис бу альманахка салып жадыбыс.

Григорий Рассыпнов, орто сынду, бек бүдүмдү, салкынга алдырып салган жалбак жүстү, жалакай чырайлу жинт уул, жаш-өскүрим бетонщиктердин бригаданын бригадири (ол бригада керегинде бу жуукта «Комсомольский газет» сөс кыс-канбай, жакшы бичиген) орындардын ортозындагы тапчы жерле эптү өдүп, чөйө алтап, ары-бери телчип турды.

Бригаданын жаткан жери тура эмес, стенелерин досколордон эткен, узун тапчы көзнөктөрлү, тегерик, тын кичинек эмес чум¹. Ондо орындарды, колесонын агаштары чылап, бут жанын бириктире, баш жанын десе жайа тургузып салган. Чумнын ортозында стол, столдын жанында, столго ару лист чаазын салып алган, кап-кара чачту, кичинек сынду, чичкечек, он сегис жашту деп көргөдий кыс, Надя Боброва, энчигип болбой, карандашты эбирип отурды. Бери удурумга келгем, удабас мынан жүре берерим деп көргүзөргө турган чылап, кыскачак тонын жардына жабынып алган, чокыр торко платьелү, кыскарта кайчылап салган койу чачту кызыкты театрда уулчактар болуп ойноп туратан актрисаларга түнгөй деп

¹ Чум—(удмурт албатынын сөзү)—алтай улустын кереге айылына түнгөй айыл.

көргөдүй. Чынын алза, ол кыс—жаңыс ла бойының строительный районуна эмес, бастыра трассада¹ атту-чуулу электросварщица². Оноң болгой—ол Рассыпновтың бригадыла мөрөйлөжип турган электросварщиктердин бригадир. Надя Григорийдин орындардын ортозында тапчы жерле эптежип базып турганын кара көстөриле кайкамчылу көрүп отурды. Столдо, чаазынның жанында, бичиктү чаазынын кичеemelдү лунуп, алып салган куру болуштоп туру, сургучтын оодыгы жадыры, свечке күйүп туру. Электричество жарыдып турган жерде свечке күйүп турганы саң башка көрүнөт.

Чумның төр жанында, көлөткөдө, Али Кутлукузин—кара чырайлу, бийик сынду, желбер кара курттар ошкош көрүнөр жалбак кабактуу ул, орында жарымдай жадыры. Общежитие-нин ээжизи аайынча орында кийимдү жадарга сыраңай да жарабас, айдарда Али жакшынак сүмө таап алган: буттарын отургушка салып алган, начальник ол жаар ширте көрүп ле ийзе, Али орыннан жылбырт эделе, эш неме болбогон чылап, отургушка отура берер.

Же Григорий эмди ээжилер кичееп турган эмес, кискенин базыдынды, табыш жок базыдын токтотпой, ол бажында кыскачак күргүл чачтарын сабарларыла атрайта тарай согуп, ээриндерин тиштейт, үшкүрөт, мандайын чырышталтат.

— Сен эмди газеттин кычырачылары көргөн болзо: жаш-сскүримнин баштачызы, Волганын баатыры айдар сөзин таппай, кыйналып жат!—деп, Надя шоодылганду айдала, бойының оок, тана топчыларды апагаш түп-түс тиштерин ручкала тарсылдада берди.

Григорий кыс жаар чугулду кылчас этти, же унчукпады, оның кемзинип турганы жарт болды.

— Свечини өчүрүп ийелик пе? Сен чумды кемзинип турганча, ол көркий үзе күйүп калар болбой—деп, Надя күйүп-кайрал жок айда салды.

— Эң ле учурлузы—жакшы баштап алар керек—деп, Григорий, терең сананып, мандайын жуурып, айдат. Ол столдын алдына кезем токтой түшти. Оның ачык-жарык жүзи макаанду күлүмзирегениле жарыды:—Таптым! Же, Маяковский чилеп баштайлыктар: «Келер ойдин күндүлү үйе нөкөрлөр!»—А? Кандый?

Тым боло берди. Кайда да ыраакта бетон тартар машиналардын моторлары күйүлөп турганы, көзнөктин алдында жаан жаскы тамчы тамчылап турганы, бу ойдө строительдердин посёлогына кайдан да табылып калган сверчоктор сыраңай жуук үн алыжып тургандары угулып турды.

— Сүрекей жакшы, граждандар!—деп, бойының бригадирин

¹ Трасса—мында айдылганы аайынча, канал өдөтөн жер.

² Электросварщик—эки бөлүк металлды электричествонын болу-жыла бириктирип турган киши.

ле жаантайын эптү-жөптү болотон Али Кутлукузин ыраактан үнин берди.

Je кызычак карандашты туура чугулду таштайла, ийининдеги тонычагын эптештирип алала, бойыныг куру көстөриле Григорий жаар электү көрди:

— Ады чыккан бетонщиктердинг бригадирн бойыныг сөстөрн де табарга күчсинип турган жалкузын «Комсомольский газет» билген болзо!

— А не, коомой бо?—деп, Григорий албаданып айдат.— Кандый үлгерлер, кандый угулат?

— Якшы үлгерлер!—деп, Алнинг үни жагыланат.

— Олорды Григорий Рассыпнов чүмдеген эмес. Письмо десе бистинг болор учурлу ине: сениг, мениг, оныг, бастырабыстыг... Ондый ба? Мынызы баштапкызы!—деп, кызычак айдат, бойыныг кичинек колын өрө көдүреле, чычалкайын Рассыпновтыг сырагай ла тумчугыныг алдына бүктейт.— Оныг кийининде Маяковскийде бу строчкаларды ээчий кандый сөстөр барып јат? Билеригер бе? Je ол. Мынызы экинчизи—деп, экинчи сабарын, көөрөмдү бүктеп тудат.—А үчинчизинде, нөкөр Кутлукузин, слерге ээжини бузарга ла орынныг үстинде кийимдү анданып јадарга жөпти кем берген?.. Газеттерде макталып турган мактулу бригаданыг общежитиезинде тургузылган ээжилер ондый ба?

Али эттү-канду, уур ла кижн болзо, орыннаг сүрекей эптү тужуре калыйла, бир де эмен бурузы јок кижн чилеп, отургушка отурып алды. Григорий кабагын түүди. Кызычак бойыныг күлүмзиренип турганын билдиртпеске албаднат, мынаг улам оныг јараш јүзи кату ла чугулду көрүнөт.

— Н-да...—деп, Рассыпнов чөйип, кандый да бүдүмчизи јогынаг мындый шүүлте айдат:—Мынайда баштазабыс кайдар: «Келер өйдөгн јарык өйднг улустары».

— Не де эмес!—деп, Надя кезем айдат, бойыныг кичинек колын база ла өрө көдүрет.—Баштапкызында, бу чокум эмес: келер өй ол тушта турган өй боло берер, экинчизинде, бу кандый мындый кычыру—улустар. Үчинчизинде, бистинг письмомысты кычырган улус бис керетинде не деп сананатан?

Кызычак каргааныг канаттары ошкош кату чачын серпийле, чаазынныг үстине эгчейип алды:

— Јок, мениг айткан шүүлтем аайынча бичийликтер. Тегин сөстөг баштайлыктар: «Нөкөрлөр», сырагай јарт, јакшы сөс, татабас сөс, ол муғ да јылдыг бажында ондый ок болор.

Улустыг јөпсинерин сакыбай, Надя, сырагай јарт ла јараш бичнирге кичеенип, листтинг үстиги кырында «Нөкөрлөр» деп бичийле, кыйгылу темдек тургузып јат. Тургузала, бу сөстөг улам күйүп чыккан чылап, эмдиге јетире Гри-

горий Рассыпновтыг мезиндеги јарт эмес шүүлте јарый берди. Ол бир де туктурулбай, диктовать эде берди:

— «Слерге, бистинг кийинибисте көп јүс јылдардын кийининде јуртайтан улустарга, бу письмоны учурлап турыбыс. Эмди слер тuzаланып турган ла слерди сүрекей кайкадып турган бастыра бу сооружениелерди тözөгөн бис, комсомолецтер ле јашöскүрим бичип турыбыс»...

— Баштапкызында, менгебе, мен стенографистка¹ эзем. Экинчизинде, сен озор учун не айдып турып: «кайкадып турган». Бистинг сооружениелерибис озорды кайкадарын кайдаг билип турып?

— Кайкатпас болор деп пе? Озор телекейде сырагай улу сооружениелер!—деп, Али тарынып айдат.

— Эмди ондый, је ол тушта коммунизм болор, бастыра јер-телекейде коммунизм болор!.. Коммунизмнинг производительный ийде-күчтери керегинде главный инженер клубта кычырган лекция санаарга кирет пе? Атомнын ийдези машиналарды кыймыктадат. Обь, Енисей тескери, јагы коолдорло агат. Ээн јерлер чечектелет... Онызы јүк ле башталганы ине.—Надя бичирип токтотты, ручказын туура салып койоло, нени де сананып, кайдаар да потолок јаар көрүп отуры.—Ух, уулдар, мен ол керегинде бастыразын санангамда, бажым айланат. Билеригер бе, кайдаар да бийик-бийик, буттарга јетире чыгып баратканындый ошкош...

— Је египетский пирамидаларды бис кайкап турыс ине!

—Је, Григорий, онызы не де эмес! Бистинг стройканы тундештирер немени тапкан ла эмиринг! — деп, Надя тарынат.

— Граждандар, куучынды токтодыгар, эмди ле кинодон уулдар келер—деп, Али озорды мендедет.

— Мен шүүлтени мынайда божодорго шүүнип турым: «Бу плотинаны ла бу сооружениелерди мактулу өйдө туткандар, бу өйди бис сталинский өй деп адап јадыбыс». Је, јаратпай тургандар јок по?.. Бичип јадым.

Григорий Рассыпнов чаазыннын үстеле кичинек каразымак колдын түрген јылып турганын чыдажып болбой көрүп турды. Шүүлтелер бирүзи бирүзине табарыжып, онын мезинде кыймыктап јат. Озор ончозы ла јарамыкту деп ого билдирет, озор јылыбазын эмезе ундулбазын деп коркып, ол кызыкка эрмекти учына јетире бичирип ле точка тургузарын бербей, оног ары айдып турды:

— Эмди мынайда бичи: «Бис бого бойыбыстыг Төрөлибистинг бастыра талаларынанг келгенибис»... Јок, сакып ал, ондый эмес... «Бис бого келгенибис»... «Бого» деп бичип алдын

---

¹ *Стенографистка*— агылу темдектерле тuzаланып, улустын куучынын сүреен түрген бичийтен киж.

ба? «Улу Сталинниг пландары аайынча бистинг өйибистинг бастыра бу сырагай улу сооружениелерин тударга, бис бого большевиктердинг партиязынынг кычырузыла келгенибис...» Бу сен кандый араай бичип турыг, мен ундуп ийерим ине!.. Бичидиг бе? Оног ары бичи: «Бис ле бистинг бастыра албаты бу стройкаларды коммунизмниг улу стройкалары деп адаганыс, нениг учун дезе бис оларды кижиниг сүүнерине, бойыбыска ла жердинг үстинде сырагай ырысту улустарга, слерге, бистинг келер өйдөгги үйебиске, тутканыбыс...»

Надя ручканы туура салала, бажын өрө көдүрди. Онын мызылдап турган көстөринде сүүнчилү шүүлте көрүнөт. Ол Рассыпнов жаар көрөлө, араай, лаптап сурап жат:

— Гриша, олардын жүрүми бистинг жүрүмибистенг жылбүлү болор деп, бодоп турыг ба?

— Олор дегени кем? — деп, столго жууктай отурып алган Али сурады.

— Бистинг бичип турган улус.

— Же, база кандый болотон?!.. Коммунизм бастыра жерде болор! Жуу дегени ол өйдө олардын сагыжына да кирбес. Олор ол тушта кандый бир Трумэн керегинде, онын чума деп жүгүш оорулү бийттери керегинде кычырып, баштарын жайкап кайкаарлар: ондый жескимчилү неме жердинг үстинде болгон бо деп кайкаарлар! Микробторды дезе, кандый бир жердег казып табатан неме чилеп, жагыс ла музейлерде артыргызарлар. Улустар жүс, жүс бежен жаштаг жажаар...

— Мен, Гриша, ондый да болзо, бистинг өйдөгг өскө жылбүлү өй болбос деп сананадым—деп, Надя айдып, магдайындагы чачын бажын тыг серпигениле кайра таштайт.—Жуу тушта уур болгон, эмди де кезик аразында уур болуп жат, же онызы не? Же, уулдар, бис јол салып жадыбыс. Коммунизмниг баштапкы стройкаларын кем төзөгөн? Бис. Климатты кубулта-рын кем баштаган? Бис. Улу сууларды кем кайра агызар? База ла бис. Коммунизмге кем ончозынанг озо кирер? Бис ине, бис, уулдар, бис слерле кожо! Бис!

Кызычак жөнүлү бүктеп алган беш сабарын өрө көдүрди.

— Чын, Надя!—деп, Али болушты. Онын үргүлөп отурганы жоголды. Бу меигдебес, ас куучындажатан уул кокыр жогынанг көөрөп турганын көргүзип, кара кабактарын түргөн кыймыктадып түрдү.—Чын, Надя! Бистинг колхоз райондо сырагай бай—үч катап миллионер. Бистинг Куглукузиндердинг билези—колхозто сырагай бай биле: ашты урар јер јок. Откөн јылда картошканы балдардын туразына бергем. «Москвич» садып алгам. Јорыктап жүр, Али! Аккордеон садып алгам. Ойноп жүр, Али! А Али кайда? Али мында стройкада бетон салып жат. Күч те болзо, же сүүнчилү. Кажы ла күн жагы керек, кажы ла күн ырыс. Айса болзо, ондый эмес? Каткыр-

ба, каткырба, нөкөр Боброва! Бу ончозы чын, же, айса болзо, мен орус тилге коомой куучындап жадым.

— Жок, жок, сен, Али, сүреен жакшы айдып жадың. Бастыра бу немелер бисте эмди ончозы бар, алдыбыста, алдыбыста бисти не сакыйт? Мен, уулдар, бойыма сөс бердим: Обь коолун өскөрткөнүн көрбөгөнчө, ондо, сныг жагы коолында, кандый бир плотинаныг эмезе күрдинг жанында, бойым иштен-бегенче, кижиге барбазым... Мен бир катап клубтан лекцияданг жанып келеле, уйуктаарга жаттым, же уйкум келбейт, уйку жок, көзимниг алдында дезе туулар кейге чарчалат. Жаан суу жагы жол бедирейт... Мен, Надька Боброва, кайда да ондо ок иштеп жүрим, электричество жалтылдайт, мениг ижим бу улу керекке база кирип жат... Мен мынайда сананып турым, уулдар, бис бу письмоны бичирибис, оны улус чактар бажында таап алар, оны кычырала, акту писнерский сөзим, биске күйүнерлер... Же, бичийликтер, бичийликтер! Бис мында мындыг сөстөргө токтогоныбыс: «Жердинг үстинде сырагай ырышту улустар». Артыргызар ба эмезе чыгара кырып салар ба?.. Григорий, Григорий, уйуктай бердинг бе?

Григорий Рассыпнов токтой түжеле, Надя жаар көрүп турат, же оныг сурагып ол укпаган болгодый. Оныг ачык-жарык чырайынанг сүрекей тыг шүүнип турганы көрүнөт. Канча ла катап ол цени де айдарга турат ошкош, же бир де сөс айтпайт. Учунда, бичип салган чаазынды Надяныг ийини ажыра карап көрөлө, ол мынайда айдат:

— Мынайда бичийлик: «Коммунизм учына жетире жеңип салган өйдө журтап жаткан үйе улуска».

Оног арызы ончозы жакшы барып жат. Келер өйдөгү үйе улус өйиненг өткүрө тееркебезин деп, ол ок өйдө бистинг эмдиги жүрүмбистинг көп сабазы ол ыраак өйдө жарт эмес боло берерин ажындыра билип, авторлор улу стройкалардыг баштапкы ат-нерелү күндерин, сүрекей жаан эрчимдү ижин чокум бичигилейт, иштеп тура, техника кандый түргөн кубулып, өзүп турганы керегинде, оны жарандырганыла коштой, строительдер бойлоры да канайда жаранып ла өзүп турганы керегинде.

Бу бичикти бичиген улус кандый да калырууш, мактанчак улус бичиген эмтир деп, келер үйе сананбазын деп, Григорий ле Надя темдектер көргүзүп, тослорды адап, жылбүлү учуралдарды эске алынып турдылар.

Письмо жеңил бичилет. Кече күндүлү көчкүн мааныны алып турар өйдө, көп жүс жылдардыг туркунына бу иштердинг астамын тузаланатан улустарга инит строительдердинг адынанг бу письмоны бичиип керегинде шүүлте шак ла оныг сагыжына киргениле Григорий сүрекей оморкоп турды.

Григорий ары-бери баспай барды. Ол столдыг жанында бек туруп жат. Надя оныг ла бойыныг шүүлтезин мендеп би-

чип турды. Кызычактыг чылай бергени билдирет. Тоңчак ийининег жылбырап түжеле, бутка оролып жерде жадыры, же кыс оны аярбай жат. Бир эмеш белин түзеди аларга, сыстай берген сабарларын серип ийерге, ол колын каа-жаа көдүрөт. Бу ойдө ол ишти критический көрөт: онын түрген бичиген письмозын беш жүс, айса болзо, бир мунг жылдыг бажында кычыратай улустарга, кычырарга, байла, жаан шакпырт жетирер.

Али орынга ойто жадала, эмештег эстей берди. Кенетийини кандый да бир шүүлте оны өртөп ийгендий болды. Ол тура жүгүрөрдө, темир орын шыгырай берди.

— Григорий, бетон канча жыл туруп жат? — деп, ол чочым-кайлу сурады.

— Не, не? — деп, Григорий, письмодог бачым айрылып болбой, сурады.

— Бистинг сооружениелерибис канча кирези турар?

— Көрзөг дө, литературада мындый учурал айдылат, жебрен чактагы Римде туткан цемент...

— Сен пирамидаларды база унлуба, — колдорынын сыстай берген сабарларын серип. Надя электеп айдат... — «Литературада!» Бистинг стройкалар керегинде литературада не болотон? Мында ончозы жагы: материалдар да, эп-сүмелер де, бастыразы сырагай артык, озочыл, советский!

— Бистинг сооружениелер үргүлжиге турар болор деп, мен бодоп турум — деп, Григорий бүдүмчилү айдат.

— Же, оа... ондый болгондо, не бичип турыгар, кемге бичип турыгар? Оны кайдаар саларыгар? Плотинага ба? Письмоны канайып алатандар? Плотинаны оодотон бо? Бетонды ооктойтон бо? — деп, Али там ла токтодынын болбой турды.

Бу шүүлтениг чын болгонын кайкап, үчилези удур-тедир көрүжип, тургылай берди. Олордыг мындый жаан сүүнчилү ле ырысту, бүдүмчилү төзөгөн сооружениелери качан бирде, керек дезе, көп чактардыг да бажында эскирип, чирип, жемирилип, калар деп, шүүлте строительдерге жескинчилү болгон. Олордыг көзине өзүп турган, бистинг жүрүмбиске эртенги де күннег эмес, сонзунгы күннег келип турган жаан, качан да болбогон керек эскирип, чирип калар ба?

Узак унчукпай турган кийининде, бир де сөс айтпай, Надя свечини өчүрүп, бичип салган листтерди столдог алып, олорды түнгөйлөп, ооктой жыртып ийеле, онын кийининде болуштопты, бөкти, сургучты алала, онойдо ок унчукпай эжик жаар барала, эжикти ачып, бастыразын тышкары чыгара мергедеп ийди.

— Түн, түн кандый! — деп, ол, эжиктиг жанында токтоп, айтты.

Үчилези тышкары чыктылар, кайылган кардыг жыды, үлүш досколордыг жыды, ойгонып турган жердин жыды, эрте

жастың жакшынак, эзирткиш жыды олардын өкпөлөрүн толтырат. Тоңуп калган жаан тамчылар јерге уур түжет, чык тартып турган јер буттың алдында мачылдайт, арайын туруп алала, угар болзо, ак кар јегил шылырап кайылып турганы угула бергедий.

Жастың боромтык, көксимек карагуйында көс кылбыккадый ак јаркын мызылдайт. Бу, байла, Григорий Рассыпновтың бригадазы кинодон јанып јаткан болор. Оноң ары, чөлдиг үстинде, өчөмик, сарызымак электрический оттор көрүнөт. Ондо стройка көрүнөт. Ондо Григорийдин, Надянын, Алининг түндеги сменада иштеп турган нөкөрлөри ле үүрелери, келер үйелерге чындык уткул бичип турылар.

Алтай тилге П. Сабашкин көчүргөн.

А. Саруева

ЫРЫС КЕРЕГИНДЕ КУУЧЫН

(Поэма)

КИРЕ КОЖОН

Ырысту балама коюлойын,
Чындык өссин деп кожондойын!
Ойгор орус карындажыма
Быйанымды жетирейин,
От-жалбышту Октябрьга
Макту сөсти чүмдейин!

Кожончылар, жүзүпдеп кожондойлык,
Улу Октябрды мактайлык!
Кожонгыс телекейге торгуланып,
Базынчыкта калыкты ойгоссын.
Жаркынду ырызыс јарт айдылып,
Улусты чындыкка тургуссын,
Келер жараш жүрүмге
Оморкодып алтатсын!

I

Јокту-јойулар јайым болор деп,
азыйда бис сеспегенис,
Келер жүрүмниң ээзи бслорыс деп,
ол тужында билбегенис.
Большевиктер туруп чыкпаган болзо,
—база ла кыйында болор эдис.
Таадаларыс чылап, јаантайын кул болуп,
јажына чаксырап жүрер эдис.
Бастыра калыкка ырыс берерге,
Баатыр-большевиктер туруп чыкты,
Албатыны кыйнаган кынјыны үзерге,
Алып кептү тартыжу баштады.

Каанныг бийлериниң истежинен
коркыбай,
Канча буудактарды өдүй чыкты,
Ишмекчилерди, жокту крестьяндарды
көдүрп.

Улу революцияны баштады.
Ленин ле Сталин революция жолун
Женүнн жаркыныла жарыткылады;
Базынчыкта болгон улусты
Пролетарский революцияга көдүрди.
Жокту-жойулар жайым учун
Калапту, эрчимдү тартышты,
Келер үйениң ырызы учун
Жүрүмин кысканбай түрүшты.
Улу болгон башчыларыс,
Ойгор көргөн адаларыс,
Кыйналган албатыларды көдүрп,
Каанныг жаңын жоголтты.
Совет жаңныг кызыл маанызы
Ороон үстинде элбирей берди,
Кулда болгон албатылар
Жайым жүрүмге жединди.
Революционный «Авроранын» күкүрти
Бастыра ороондорго торгулды,
Жер үстин жаңы күнле жарыдып,
Коммунизмниң эразын жарлады!

* * *

ЭРЕЛДЕЙДИҢ ЭНЕЗИНИҢ КУУЧЫНЫ

Совет жаңды жуулап алгалагыста,
Улу жайым башталгалакта,
Адыстың туйгактары уладаганча,
Жаңыс уйыс аксаганча,
Турган алтайды кееридибис,
Же ырыс бедиреп таппадыбыс,
Ырысту кижиге жолыкпадыбыс,
Албатының шыразын көп көрдибис.
Қайдаар ла барзан,—сыгыт турды.
Тенери—кара булут болды.
Алтайдың кеен жерлеринде,
Одорлу, одынду јаландарында
Қојойымдар, јайзандар јырғады,
Жокту-жойуны кулдангылап,
Кижини ийтке бодогылап,
Жигениниң артканын беретен,
Оноғ эжигинен сүретен.

Озөк таап, журтап жатсаң,—
«Мал одоры!»—деп кизирегилеер.
Бир аралга токуназаң,
«Арал—мениң!»—деп база сүргилеер.
Базынчыктап, сени коптогылаар;
«Самтар-тербезен»—деп шооткылаар.
Кеберкек кеен алтайыста
Кемге де жакшы көрдирбедибис.
Одоры элбек алтайыста
Одорлу јерге јединбедибис;
Јаныс адыбыс өлүп калды,—
Јокту билебис јойу артты.
Мынайып шыралап јүреле,
Ырыс эрјинезин таппадыбыс,
Балдарысты чубадып, јобойло,
Ондой јерине келдибис.
«Онду јер болор бо?»—деп,
Одорлу оду бедиредибис.
Табышту Урсул ортозына,
Тал, толоно аразына
Эн ортолыкка кирдибис,
Энчү журтаарга ижендибис,
Аттын куу бажын табала,
«Эрјине болор бо?»—деп көдүрдис,
Алыс јерге куйкалап алала,
Эн аралга мүргүдибис,
Калактап, ырыс сурадыбыс.
«Алаканча ортолыкты
Ачап байлар, байла, блаабас,
Кандыкту, јилектү бу јерди,
Байла, кем де ајарбас,
Куба-јылангаш балдарыска
Ыжык аралда салкын өтпөс,
Јокту-јойу бойыбысты
Јолыгып байлар өчөбөс.
Арал јилегин тергилеп,
Балдар ичин толтырып јүрзин.
Саргај, јонјолој каскылап,
Карындарын чарбайткылап алзын»—деп,
Комудал-коқырлу айдала,
Адаң чадыр айыл тутты,
Јаныс ујга чеден этти...

Јүрүмис јокту ла болотон деп,
Кудай салымы деп бодойтоныс,
Болор-болбоско бүдетенис.
Балдарды ортолыкка артырып,

Деревнеде којойымга жалданатаныс.
Табак арба иштеп алып,
Арып, түнде жанатаныс.
Самтыраган кийим иштеп алып,
Куу жардыска илетенис.
Жигениниг артканына иштедип,
Еекең бүдүштү којойым
Эмди аданды жалчы этти,
Ортолыкка чочколорун экелип:
«Сен кабыр, Наска!»—деди.
Түнде-түште, жай-кышта
Данила-којойымга иштеп жаттыс,
Балдар көптөп, жоксыраш тыгып,
Кунукчыл жүрүмис өткүрип турдыс.
Иштеген жалыг сурап ийзең,
Истежип турар којойым болды,
Комудалыг айдып, ыйлап ийзең,
Кыстап, өчөп, базынар болды.

Сен чыккан жыл кышкыда,
Төс кабайда жадарыгда,
Којойымныг Усачев деп жалчызы келди,
Көк су алтай тилле
Жаан солун биске айтты:
«Байлардыг жаңын антарарга,
Петроградта жоктулар туруп чыккан,
Улудаг улу революцияны
Ленин ле Сталин баштаган».
Укканыбыс санаабыстан чыкпас болды,
Шыралу жүрүмисте ийде болды;
Эртен келер жүрүмиске
Жүрегисти оморкотты,
Эмди кирер жолыбыска
Күнүг терең санандырды.

* * *

Којойымныг чочкозын жууп алып,
Ортолыкта шыралап, кабырып жаттыс.
Бир күн иштеген ашка барып,
Сени жүктенип базып ийдим.
Тымулаган сыйыныгды артырып,
Чочконы балдарга кабыртып койдым.
Келеримде, бай кизиреди,
Эжигиниң үйдин сибиртти,
Оноң бүрүнкүйде кимиренип,
Бажы-көзин жемире көрүп,
Иштеген жериме базып келди.
«Аш бербезим!»—деп айдала,

Тееркек кеберлү база берди...
Көзимниң жажы төгүлди,
Куру балдар санаама эбелди,
Ижим таштап, туура базып,
Айылга арайдаг једип келдим.
Очокто от буруксып јатты,
Айландыра балдар ыйлап турды.
Оору балага базып келзем,
Бастыра тагышкынду, кугарган јатты.
Коркыган балдар айдын болбой,
Бала јанында шугужып турды.
Јүрегим мениң барт этти,
Оору баланы ала койдым.
«Эркек чочко азулаган,
Кулак, сабарларын ылбырадып койгон»—
деп,

Јааны деген он јаштузы
Ыйлап туруп айдып берди.
Тагда балдарым ээчилп алып,
Тагышкынду баламды койойымга сундым,
Коркушту санаганым чыгара айттым.
Усачев айтканын тудунып болбодым.
«Петроградтаг баатыр келзе,
Јутналар, кардаар јарылар!—дедим.—
Јокту биске күн тийзе,
Бисти јоботконоор ундулбас!» — дедим.
Көзимниң жажы төгүлди,
Тамагым мениң ажырмактай берди.
Койойымның јалчылары чыгып келип,
Сөзиме кайкажып тура берди.
Койойым кугарып турала,
Карманына колын сукты.
Јес акчалар чыгарып,
Будым алдына шыгырада чачты.
«Эмди меге иштебезин,
Бу эжигиме баспазып!»—деди.
«Сениң будыга бажырбазым,
Торолозом до, сеге јалынбазым!—
дедим,—

Бөкөйип акчага тийбегер!»—деп,
Балдарыма мен јакыдым,
Јаткан јестерди көмө тееп,
Кату тудунып, кайра болдым.
Күкүрт, јалкын тыгый берди,
Јайгы јаш уруп ијди...

Кандыкту, јилектү ортолыгысты

1956
И.Ц.В. 637/8

Бай карамдап блаап алды,
Јанмырдан јажынар чадырысты
Одын эдип өртөп салды.
Алаканча ортолыкта
Мал тударым деп јарлады,
Иштегкей, унчукпас аданды
Истежип ижинег чыгарды...
«Комудалысты кем угар,
Қолын биске кем берер?»—деп,
Эмди терег санандыбыс...
«Јоктулар ырызын бойлары тудар!»—деп
Большевпкting айтканын эске алынып,
Эмди күнүг ижендибис...

II

Алтайга Октябрьдың күкүрти жагыланып,
Қыйналган јоктуны тартыжуга көдүрди,
Ырыстыг јолыла ууланып,
Јоктулар байларла тартыжа берди.
Аргымак адына адаг минип,
Қызыл јалааны бөрүгине тагып,
Бердан мылтыгын түрген кийип,
Усачев нөкөриле партизан болды:
«Совет јанды тургуспаганча,
Айылыма мен јанбазым!»—деди...
Келген ырысты јууктадарга,
Мен де база туруштым.
Бай, бандитти түрген базарга,
Қызылдарыска болуштым.
Актардың јууган аттарын
Чеденди бузуп, чыгарып турдым;
Қачып барган јолдорын,
Қайып алып, коскорып турдым.

* * *

Јас јарланып келерде,
Агаш бүри јайыларда,
Қызыл марал кызарарда,
Талаг-келендер үн алыжып,
Кейди јара кожондоп турарда,
Унгүр күүктер каткырыжып,
Агаш сайын эткилеп турарда,
Көк теңери јаркындалып,
Күн чогы јайылып турарда,—
«Туулу Алтайда Совет јанг!»—деп,
Ишкүчиле јаткандар сүүништи.
«Ырысту јанды тударыс!—
Улу социализмге барарыс!» — дешти.

Je адаг десе... адаг, балам,
Чындык жаг учун жүрүмин берди,
Бистинг ырызыбыс учун тартыжуда
Оштүнниг огынаг жыгылды.

* * *

Ойгордыг ойгоры—Ленин,
Баатырдыг баатыры! — Ленин
Ойгор санаалу адабыс,
Күн жүректү башчыбыс
Алтайга жарык жайым жайды,
Албатыга үргүлжиге ырыс берди!
Алтайда жүрүм жаранды,
Албатызы бичикчи болды,
Азыраган малы элбеди,
Ажы-тузы көптөди.
Жайы-кыжы чадыр айылда
Күнүг эдибис калтырайтаны,
Куру ичибис курулатаны
Ойго биске бурулбас.
Карагуй жүрүм жериске жанбас.
Батка санаалу ачап байлар,
Кижинниг канын соорочылар
Кананган салжадый жарылган,
Жаман ийдези базылган.
Бистинг ырысту турганыбыс —
Октябрьдыг ийдези.
Бичикчи, билгир болгоныбыс —
Орус карындажыстыг шылтузы!
Өскүс слердинг өзүп чыдаганыгар —
Совет жагнын болужы.
Төртилегер бичикке үренип алганыгар—
Төрөлистинг жаркыны!
Иженер үренип, доктор болды,
Эмил десе үредүчи болды:
Сүүнчилү, омок балдарлы
Жаркынду школдо үредет;
Ырысту баламнын жараш бойын
Жакшынак ижи көдүрет.
Табыл десе — черүде,
Эрелдей, сен — үредүде:
Амыр-энчү жүрединг,
Эртенги күнге иженединг.
Колхозым мен башкарып жадым,
Албатымнын ырызыма иштеп жадым.
Колхозыбыстыг байыганын көрзөң,
Кыска ойгө өскөнин көрзөң!

Мен эмди карый бердим,
 Күчим мениң астай берди;
 Социализмди түрген тыгыдарга,
 Уредүни терең алыныгар,
 Төрөл колхозыбысты көдүрерге,
 Жаңы иштең жалтанбагар!
 Ленин, Сталин үредүзин
 Качан да колдон салбагар!
 Сен чилеп, Эрелдей, школ божодорго
 Озодо меге келишпеген,
 Мичурин үредүзин билерге,
 Алдынан бойым үренгем!
 Же Ленинниң, Сталинниң үредүзи
 Жолымды мениң жарыдат,
 Коммунистический партияныг ийдези
 Коммунизмге бисти баштайт.
 Ырысту балам, көгүстү балам,
 Кандый да иште жалкуурба.
 Мениң айтканым ундуба;
 Совет жагды—албатыныг жаңын
 Көзинниң чогындый корып жүр!
 Албатыг санааннаң салбай жүр!
 Эртең комсомолго киретенигер—
 Улу учурлу керек ол!
 Келер өйдиг чындыгына
чертенетенигер, —
 Лениндий турумкай болотоныгар ол!

* * *

ЭРЕЛДЕЙДИҢ КУУЧЫНЫ

Улу революцияны жеңүлү өткүриң,
 Ада-карындаштарыс жайым берди.
 Албатыныг жаңын бек тударын
 Ада-Ленин биске жакыды.
 Жаркынду жаңыбысты бек тударга,
 Жаңыс санаалу чертендибис,
 Ол ло тушта чертенишле кожо
 Ленинниң жалтанбазын алындыс.
 Жакшынак орооныс, жаш төрөлис
 Жеңүлү кожонло ичкери алтады,
 Бузулбас кайадый, бек турды!
 Элбек барган талазында,
 Кеберкек коо сынында
 Албатылар жайым жаткылады,
 Орус албатыла кожо өзүп, жарангылады.
 Чечектелген жастый жаштары,

Ойгор санаалу карыгандары—
 Ончозы кичеенип иштедилер,
 Кандый ла уур күчтерди јендилер.
 Электричество элбек јаркындалды,
 Заводтор, фабриктер иштеп күүледи.
 Чөлдө толкуланган алтын аштарды
 Керептердий комбайндар јуунатат,
 Кујур, јемиттү кобы-јиктерде
 Түмен малдар кыймырайт.
 Јаландарда јажыл садтарда
 Јүзүн јилектер ээлгилейт,
 Элбек јалтыраган көлдөрдө
 Балык, куштар өскилейт.
 Уредүниг јараш өргөлөрин,
 Балдардын јарык тураларын
 Јажыл садтар курчагылады,
 Алтын оттор јарыткылады.
 Корон-соок түндүк талада,
 Күни изү түштүк талада,
 Улус јаан јенүлер алгылады,
 Орооныныг ийдезин тыгыткылады!
 Албаты ажына ток јатты,
 Уредүзи оныг там тыгыды,
 Билгири оныг тереңжиди,
 Наукаларда јаңыны: көп ачты,
 Улу јенүлер эткиледи.
 Сүүнчилү, өткүн кожсигы,
 Калыкты сүүндирип, јаңыланды.
 Албатыбыстыг ырысту болгоны
 Јер үстине јайылды.

* * *

Јараш Омскто үрендим,
 Мал эмдеер врач бслуп божоттым.
 Уредүчилерим, нөкөрлөрим мени
 үйдешти,
 «Ижинге ырыс болзын»!—деп
 күүнзешти.

Јүрегимнен быјаным јетирдим,
 Нөкөрлөрим учун чөчөй көдүрдим.
 Јакшынак, кеберкек Огдойыма,
 Јашта өскөн јериме
 Билеримди берерге јандым,
 Ижимди ондо баштадым.
 Чырайы эрү уулдар, кыстар
 Јарык клиникада иштегиледи.
 Кемзинген, аланзыган киреримде,

Жаңы нөкөрлөрүм жылү үткүгылады.
 Сүүнчилү лаборантка Танала
 Колхозторго, совхозко жорыктадыбыс,
 Жакшы иштеер амадубысла,
 Ачык-жарык куучынысла
 Жаражып, нак иштедис.
 «Кем де мени көкүтпейт,
 Ижим де мениг көрүнбейт,
 Оның учун комсомолго кирбегем,
 Общественный ишке тидибегем», — деп
 Жаш баладый тудунып,
 Айтканына кемзинип,
 Тана меге куучындады.
 «Улуркабай иштегениг,
 Ижинг жегүлү де болзо, кемзингениг —
 Ол сениг керсүнг, Тана,
 Ол сениг жобожыг, Тана,
 Комсомолдо сен болорыг,
 Кандый да ишке чыдаарыг,
 Эптү-жөптү иштеерис
 Тузабыс жонго жетирерис», — дедим.
 Алтайда совхоз, колхозторым
 Жылдыг жылга жаранды,
 Айландыра жаткан албаты-жонум
 Туткан ырызына сүүндү.
 Кыстардыг ыргалду кожонун
 Ыраакка угулып жагыланат,
 Алтайда улустыг эрчимдү ижи
 Элбек орооныска жарлачат.
 Тууларын жакалай жолдорында
 Машиналар күркүрөп сунгылайт.
 Күмүш-ногоон кырларында
 Түмен малдар жүргилейт.
 Жаңа барган чөлдөринде
 Карыш башту аш быжат.
 Москва Алтайла куучындажып,
 Жараш кожонун кожондойт.
 Бастыра албатыларла теиг көдүрүп,
 Чын жолды көргүзөт.
 Ийде-санаам көдүрилп,
 Артык иштеер күүндү турдым.
 Колхоз, совхозыма болужып,
 Тузам көптөдөр күүндү болдым.
 Малыбысты оорудан корулап,
 Ишке темилип, таскадыбыс.
 Билгирибисти бичиктег тереңжидип,
 Жаңы эмдер таптыбыс.

Азыраган малды көптөдөргө,
Каршу ооруларды жоголттыбыс,
Билбеген сурактарды
Институтта профессорго бичийтем,
Онын берген каруузынан
Көп немеге үренетем.
Ижим менин бойы жылган эмес,
Жегил жегү келбеди;
Буудак, тутак ижиме кирижип,
Жакшыны өткүрбеске ченешти.
Клиника ижин Жалыров башкарып,
Тескери кылыктар кылынды,
Тееркеп, чынаркап, бийиркеп турды,
Ишчилерди кырмалап жамандады:
«Жастыра мени критикаладың»—деп,
Жаш ишчилерди истеди,
«Жажыг сенин өткүрө жаан»—деп,
Жакшынак иштүни жайлатты.
«Ижинг сенин уйан!» деп,
Уйат жоктонг кизиреди,
Көстөйг-көскө төгүндеди.
Тыгынбас кижиле тым болуп,
Туйказынаг коптоды,
Куурмак бичиктер жетирип,
Кезик улусты мекеледи.
Ойинде эдер ишти табылатты,
«Кем де аайлабас»—деп иженди.
Бойынаг жаан жамылу кижиле
Түлкү кептү ол жүрди.
Бойынаг камаанду кижиле
Бий кептү ол болды.
«Билгирим жаан!» деп билечиркеди
Ол жаманын меге жетирди,
Сүүген ижиме буудак этти:
«Эмдер таап бичигенеерди
Эмди ле экелип беригер,
Кандый эмдер тапканыгарды
Меге тургуза жетиригер,
Бүгүн областька апарарым,
Эртен ижигерди көргүзерим»—деди.
Правдина Валяла ижибис жетирдибис.
«Айса болзо, болужар?»—деп
ижендибис.

* * *

Берген ижибис шык этти...
Сураарыста, Жалыров айтты:
«Улус менин ижиме жөпсингиледи...

Слердин ижигерди јектегиледи;
Жарты јок, јарабас неме дешти...
Гран ары јанында учёныйлар...
Ондый неме керегинде айтпаган,
Ондый эмдер таппаган.
Слердий кичинек улустар
Тегин јерге јободыгар.
Сен, Турумкаев, билечиркебе,
Јаан ишке күчүркебе,
Мында улусты куйбуртпа,
Јагыны ачар деп албаданба:
Одус жыл иштенип көр озо,
Кара чачыг буурайзын озо,
Ол тушта жагыны да ачсанг, сүүнерим...
Ол тушта бичик те чыгарзанг—сүүнерим...
Сен макка ла кирерге албаданадыг,
Онын учун тыштанбай, амырабайдыг
Көкүгенинги кем де көдүрбес,
Мындыйынды кем де мактабас».
Тактага тееркеп јөлөнди,
Кем де тыгынбас көрүнди.
Комсомолка Валя ачына берди,
Көк көзин јемире көрди:
«Слердин бажаар буурайды ба?
Иште теригер төгүлди бе?..
Учы јок ченемел эттибис,
Учинда, тузалу эмдер таптыбыс.
Ўренгенин тuzаланып, Эзелдей бичиди,
Билгирибис бисти көдүрип турды.
Иш өдөрдө, үнчукпадыгар...
Айдарыста — ижибиске киришпедигер...
Эмди ишти не јектедигер?..
Јарабаган болзо — кайда эттигер?..
Валянын айтканын укпаган болуп,
Оскө кижиле куучындашты.
«Кылыгаар слердин, Јалыров, каршулу,
Айтканаар слердин јастыралу» — дедим.
Ижимнег чыгарар деп приказ берди,
«Начальникти тообогон учун!» — деди
Јаш јүрегим согулды,
Эди-каным изиди:
«Күйүнип, кижини истегени —
Батка санааныг учуры.
Билечиркеп, кижини кирелегени —
Керсү эместинг учуры.
Макка кирерге болуп чек эмези —
Уйат јоголгонынын шылтагы...

Бойының ла алдын кичеегени —
Жүрөк сооктыг кереги;
Төгүн, копто тузаланганы —
Кара санаалуның кылыгы...
Мактадарга күүренбедим,
Билечиркеп кижини жектебедим.
Албаты мени өскүргенде,
Иштеерге мен кичеендим.
Албатым меге быйанду болгондо,
Тузам жетирерге мендедим.
Акту ижимди жектегенерде,
Чындык учун туружарым,
Керектиг чын аайын
Албатыдаг, партиядаг — угарым!».. —
—дедим.

«Кажы ла кижининг жеңүлү ижин
Ороонысты тыныдат.
Кажы ла кижининг керсү кереги
Төрөлүсти улуркадат
Ак-санаалу советский кижини
Кижининг ижине жаман жетирбес!
Албатыга тузалу ишти жектебес» — деп,
Албаты, партия айдып берди,
Ак санаалу болужын жетирди.
Ойто ижим көндүктү,
Кунуккан санаам жарыды.
Жалпыров ижинен жайлаттырды,
Оскө жерде база жастырды...
Чындык коммунист ижибисти баштады,
Иштеерге эмди жеңил болды.
Кажы ла кижинде жеңү көргүсти,
Кажызының ла көгүстүзи көрүнди.

* * *

Терег көгүстү обком качызы,
Жарт санаалу райком качызы
Мени райкомго алдырткылады,
Канайып иштеерини жакыгылады.
Буурыл башту, алып бүдүштү
Райком качызы Усачев айтты:
«Жеңүлү ишке ойгос, керсү кижини сүүнер.
Ишке жакшынак күүндү кижиге
болужарга колын берер.
Жаан санаалуда—жаман жок, ак
санаазында төгүн жок!
Иште, жүрүмдө кылыгы ару, жаан жүрегин
кижиге кару.

Кирген тутактарды түрген шигдеп,
Жолыбыста буудактарды жоголты.
Ылу сөстөр бисти көдүрүп,
Ийде-санаабысты курчутты.
Эткен ижибиске сүүнүп,
Jүрегибис жеңүге кычырды:
Келер ижибисти шүүшкиледибис,
Турган ижибисти бүдүргиледибис.

* * *

«Кезик колхозтордун жылкы малы
Кенетийин кыыктап оорыды,
Колхозто иштеген санитарлар
Лайына эмдиге чыгып болбоды»—деп
Колхозчылар биске жетирди,
Меңдеп атту келгиледи.
Соок, айас күн турды:
Чаңкыр теңери жалтырайт,
Күнге кар мызылдайт;
Соокко тыттар тызырады,
Аң-куштар тымыды.
Чибилер көгөрүп жараштанды,
Көктийекти бүриле бүркеди.
Жараштыра жеккен аттардын,
Коштон койгон аргымактардын
Комутта конкозы шыгырады,
Тугада күзүни жыгырады.
Шулмус бүдүмдү өбөгөн-колхозчы
Кокырлап аттарына кыйгырды,
Желбер түктү жакызыла
Бисти жабала, атанды.
Кошеванын алдында кар кыярайт,
Аттардан буу буркурайт.
Фельдшер Валяла колхозко жеттибис.
Түни-түжиле уйуктабадыбыс,
Айылыбыстаң келгени удай бердис,
Малды өлүмнөң корулап алдыс.
Сыныбыс жеңил боло берди,
Jүрегис бистинг токунай берди,
Жанарга эмди меңдедибис,
Колхозчыларла эзендештибис.
Анча-мынча өткөндө,
Эмдеген малыбыс жаранганда,
Колхозтор газетте быйанын жетиргенин
Лаборантка Тана кычырды:
«Макка жедингенигер бу туры!»—деп
Шоодып, биске каткырды,

Учунда соок куучындажып жүрди...
Жүрегимде тудуп жүргеним
Жеңил санаалу бала ба?
Жарашканыбыс деп иженгеним
Жастыра болуп калды ба?..

* * *

Ласкы күнге карара алдырып,
Эзинге жүзим корлоп калып,
Совхоз, колхозтордон жанып келдим,
Столымда жаткан бичик көрдим—
Бачымдап конвертти ырттым.
Мындый бичигенин кычырдым:
«Ырысту сүүнчилү күн болды;
Комсомолго мени алгылады,
Алтыннан баалу билет алдым!
Акту жүрүмнүн бичигин туттым!
Комсомолдун жаан жуунында
Мени членге алар тушта,
Чындык санаалу фельдшер Валя
Иште жеңүлөрүмди куучындады,
Слерге, Эрелдей, кату болгоным айтты.
Ол тушта кемзингеним туура таштадым,
Жастырамды ончозын чыгара айттым.
Кыстарла, уулдарла слер жорыктадыгар,
Жолыкканыста, Эрелдей, соок болдыгар.
Меге туштаарга күүн жок көрүндөөр,
Менен күнүн ырагандый жүрдигер.
Ижигерде слердин буудак болгонын
билбегем,
Не болгонын сураарга ол тушта
кемзингем.
Жаш жүрегим сүүтени жарабас күнүркөшкө
көчти,
Мактанышты жүрегим жаратпайтаны
шоотко көчти.
Ол жастырганым таштагар,
Ак-чегим аайлагар.
Комсомол болгон жүрегимнен
Ачык-жарык айдайын:
Бистин клиникага келгели
Көбизин иште болдыгар,
Бош болгон күндөрдө
Бичик ле кычырып отурдыгар.
Бисле ойында ас болдыгар,
Кокыр-каткыда ас туруштыгар.

Өгжүк чырайлу кайлык Тана
Күн кептү отурды:
Коо болгон онын сыны,
Түс өскөн жараш тыттый;
Узун кирбиктү көстөри,
Көгөргөн терең көлдий;
Быыраш кара кејегези,
Жалтыраган жараш килигдий,
Кызарган эки жаагы
Жаскыда жайылган маралдый;
Бијелеп барган бойы дезе
Кеберкек жараш керекшиндий.
Төжимде жүрегим согулды,
Ийде-санаам көдүрилди...
Мени Тана көрүп ийди,
Жаныма сүүнчилү базып келди:
—Танцевать эдерге баралык—деди,
Байрам күнде ачынышпаак!—деди
Будыбыс јерге жүк ле тийип,
Учуп баргандый, бијеледибис.
Жолыгышканыска сүүнижип,
Көстөриске жылу көрдибис.
Санаабыс экүнниг бир болды,
Келер жүрүмибис шүүштибис,
Кылыгыбыс бистиң келижип,
Узак жылдарга бириктибис.
Оног бери эткен ижибис
Алдындагызынан јакшы көндүкти,
Оног бери јаш күүнибис
Алдындагызынан јарык чечектелди.

III

Фашисттердинг үүри телекейди коркыдып,
Европанынг канын төгүп турарда,
Албатылардынг ороснын жуулап алып,
Бойлорын кыйынга салып турарда,
Албатылар коркушту кононын сакып,
Бис јаар көрүп иженип турды.
Калжуурган өштү, сөзин бузуп
Бөрү чилеп, өңөлөп келди;
Амыр јаткан төрөлиске кирип,
Қалапту жууны баштады.
Орооныска кара кускун кирип,
Ырызыс блаарга сананды,
Улу Москвабысты олјолоорго,
Жолында јурттарды өртөй берди.
Зоядый јакшынак патриотторды

Кыйнагылап, өлтүргилеп турды,
Улу культуралу албатыны
Кулданар деп амадагылады.
Герман јерин блаарга,
Акту Зоя барбаган;
Базынчыкту фашистти сүрерге,
Акту кызычак партизандаган!
Адаларыс берген ырысты корыырга,
Баатыр Олег туруп чыккан,
Москваны аларга ченешкен фашистти
Панфиловецтер тозын эдип буркурааткан.
Бистинг жаркынду ырызыбыс учун
Панфиловецтер жүрүмин кыскабады,
Ленинград, Сталинград, Одесса—
Оштүниг анказын астырды,
Украина, Белорусия, Эстония
Фашисттердинг тылын коскорды.
Сибирь, Таджикистан, Казахстан,
Алтай, Ыраак Күнчыгыш
Оштүни јенерге алынтанды,
Ашты, јуу-јепселди көптөттү,
Талдама уулдарын јууга алкады:
—«Оштүле јалтанбай јуулажыгар!»—деп
Алып балдарына јакаргылады.
Омок, ойгор албатыбыс,
Кандый да оштүге тизеленбес,
Јайым, омок албатыбыс
Ороонын оштүге тепсетпес!
Учы јок элбек ороонымла кожо,
Јажыл-күмүш Алтайымла кожо
Ырысту иште өзүп турдым,
Кижининг жүрүмине чындык болуп,
Кижининг күчине бүдүнер болуп,
Улусты үредип, үренип турдым.
Эрчимдү, иштеп, ырысту жүрдим.
Байлык Төрөлим, чындык орооным,
Ајас тегеринге бүркүк келди,
Калју оштү сеге тийди,
Јаркынду күнисти өчүрерге ченешти.
Јүрүмимле сени корыыр час
Сақыбас тушта согуп ијди.
Албатымды, Төрөлимди корыырга,
Амыр ижим мен артырдым,
Аргымагыма мен миндим;
Сүүген үүремле эзендејип,
Чындык көзине оныг көрүп,
Јүрүмим кыскабазым деп чертендим.

Чанкыр Алтайды айландыра көрдим
Чыккан жеримле эзендештим.
Койу бүрлү агаштар,
Эзинге жайканып, үйдешти,
Омок бүдүмдү албатым
Алыптый жуулаш деп жакыды.
Түргөн адымды бура тартып,
Калапту жууга келип кирдим.
Орооным, алыптый сени корып,
Тыныма да кысканбадым,
Көстөриме өлүм көрөрдө,
Карыгып колдорым салбадым.
Jүрегим менинг оморкоп,
Ичкери женүге алтадым.
Омок солдат карындаштарымла
Төрөлимди фашисттерден арутадым.
Сагыбас жанынан тийген фашисттер
Канзыраган андый казырланды.
Кижиге жаңын тообос нацисттер
Өлүм жайып анзырады.
Жаан-жашты талдабай кыргылады,
Жараш городторысты оодып бускылады.
«Бастыра телекейди кул эдерибис,
Тообостун жерин куру эдерибис»... —деп
Эртеден тенектер көкүгиледи,
«СССР-ди озо кулданар...»—деп,
Ажындыра сүүнгиледи.
Советский албатыбыс коркыбады:
«Калжуурып кирген өштүни,
Олжолочы, канзыраган күрүмди
Кирген жерине кородор!» дешти,
«Шыралаган калыкты жайымдаар!»
дешти.

Алып албатым — там алыптанды!
Баатыр албатым — там баатырланды!
Ада Ленинниг ойгор бүдүми,
Санаабысты жарыдып ийди,
Башчыбыс Сталин бисти көдүрүп,
Чындык ийделе оморкодып ийди.
Ол тушта женүниг үни
Орооныс үстине жайыла берди.
Турумкай адабыс албатыларын баштап,
Жетүниг жолун жаркындап ийди.
Түмөн черүзиниң ийдезин көдүрүп,
Албатылары чертенгенин жүрегиле укты.
Jүзүн укту албатызына бүдүп,
Албатыла жаңыс санаалу болды.

Улу жууга черүзин баштап,
Канзыраган өштүни оодо сокты!
Өштүниң черүзи, каны астап,
Күнбадышка жыла берди.
Курч жыданы озо тудуп,
Фашист-лутпаны коскорып туруп,
Женүлү күкүртле Берлинге жеттибис!
Калжу өштүни мында жайнаттыбыс:
Темир, от өштүге урулды,
Лутпаның ичегенин жемире силкиди,
Европа эмди жайым тынды!
Телекей албатылары амырды уткуды!
Женүлү жууларла Европага кирип,
Женүниң маанызын! тургустыбыс!
Жайым учун каныс төгүп,
Албатыларды өлүмнөң айрып алдыс!

* * *

Калапту жууда кенейле,
Төрөлиме жүк тынду жеттим.
Эки көзиме түн түшти,
Эки кулагым шык этти,
Бастыра бойым — шырка болды,
Уйелерим көдүрө оорып турды.
Албатыма акту иштегеним,
Албатым учун турушканым,
Ада Сталин сүүгени,
Эне-Төрөлим кичеегени—
Эл-санаамды көдүрди,
Чыккан күчим кийдирди.
Шыркалу да болзом, ижендим,
Узак жадып эмдендим.
Улу Москвам көстөрүм жарытты,
Ойгор эмчилер угарым ачты.
Шырка, оорум жаскылады,
Эди-каным толтыргылады.
Ырысту москвичтер алкады:
«Алтайга эзенисти жетир!» — дешти.
Төрөлимниң жүреги — Москвага
Албатыбыстан быйан жетирдим.
Ороонимның мезине — Кремльге
Алтайыбыстан бажырдым.
Мавзолейде уйуктаган адабыска кирдим:
— Амыр уйуктагар, биске иженигер,
Жакылтагар бүдүрерис! — деп чертендим.
Куштан түргөн самслөт Алтайга мени
жетирди,

Атту-чуулу пилот айылыма айылдады.
Карыган энем, сүүген эжим
Көзінде жашту уткуды.
Өзүп калган эрке кызым
Оскөлөбөй сүүнди:
«Адам, адам!» — деп кучактады.
Иженер ле Табыл Төрөлис учун өлгөнүн
кычырдым,
Карындаштарым, нөкөрлөрүм корогонуна
быкчийдим.

Эмил эмди жаан учёный деп уктым,
Керсү эжемниг ижине сүүндим.
Усачев өрөкөн жаан иште
Эрчимдү туружып, өлгөн дешти,
Төрөлине жүрүмин берген дешти...
Жайымдалган Төрөлисле кожо Алтай
байрамдады,
Омок уулдарын, кыстарын жаңы жеңүгө
кычырды.
Каан турган чаңкыр тегери күмүштий
жалтырады,
Айландыра сүүнчилү кожондор
жаңыланды.

IV

Кара күчти бис жеңип,
Орооныстан өштүни сүрүп салдыс,
Японский милитаристтердиг уйазын
оодып,
Жайымга албатыларды көдүрип ийдис.
Жалганбас мүркүттөр балдары — бис
Адаларыстыг кереестегенин бүдүрдибис.
Төрөлис учун туружып,
Революцияныг жеңүлерин корулап
алдыбыс.

Октябрь жаркыны түштүкке тийди,
Улу Китай туруп чыкты,
Кулдаткан кынжыларын түргөн үзүп,
Коммунизм таңдагына алтап ийди!
Болгария, Румыния, демократия
ороондоры—

Жаркынду ырызын бойлоры тудат;
Эмди сүүнчилү поляктар
Социализм жолыла ууланат.
Жайым берген орус карындажыла
Накту, эптү ичкерилейт.
Жер үстінде базынчыктаткандар десе
СССР-ди көрүп иженгилейт.

Ярык чечектелген ырызыс десе
Кулдаткандарды жайымга көдүрөт.
Ярык ийде өштүни жегди,
Албатыларыс улу макка келди,
Орооныс десе алдындагызынанг тыгып,
Кажыбысты ла бистинг көдүрин ийди.
Ишмекчи, колхозчы, учёныйлар
Амыр учун иштегилей берди,
Улу коммунизм стройкаларын
Бүдүрерге албаты мендей берди.
Күндү жолдорды албатыларга ачып,
Адабыс амырга иштеп туры!
Телекейде албатыларды амырга кычырып,
Албатылардыг ырызына сананып туры!
Күни жарык ырыска баштады!
Амырдыг жүреги—чындык Москвага
Албатылар сүүгендү көргиледи,
Амырдыг маанызына—
— Ада Сталинге—
Телекей быйанын жетирди!
Ойгор башчыбыс, кару адабыс,
Албаты ырызына туулган!
Башчыбыс үреткен сүүген черүбис
Жайымныг черүзи деп адалган!
Килемкей адабыс—бистинг күнубис!
Макты слерге кожондоп турыбыс!
Ырыс бажына—коммунизмге чике
барарына,
Уредүчибис, эмди чертенип турыбыс!
Чындык, турумкай коммунист партия.
Чечектеп, там ла тыгып жүрзип!
Телекейде арткан базынчыктаткандарга
Жайымныг жолун жарыдып турзын!
Акту күүнибис—коммунист партиябыс,
Ийде-санаабыс—ойгор партиябыс,
Чындыктыг жылдызы—омок партиябыс,
Чын жолыбыстыг маанызы—турумкай
партиябыс,
Октябрьда балдарыска ырыс бергениге
Албатыныг магын жетирип турыбыс!
Жайым учун туружып өлгөн
Жуучылдарды адап, иштеп турыбыс!

* * *

«Тымык агынду бөкө Донды
Жараш Волгага не бурубас?
Алып күчтерип бириктирип.

Албаты-юнды не азырабас?
Ондый күүнибис баштайтан
Алып-бүткен табылгай не?
Алтын санаабыс бүдүретен
Албаты жаңы болгой не?»—деп,
Орус албаты чактыг-чакка
Жерин өңжүдерге сананатан,
Чөрчөк, кожогында айдатан.

* * *

Сталин башкарган шылтузында
Жирме чактыг ортозында,
Советский улустыг ийдезиле,
Жакшынак техниканыг болужыла
Кыска өйдиг туркунына
Улу-жаан иштер бүтти,
Дон ло Волга жолыкты:
Күүндери жеткен жаштардый,
Кунукпастан бирикти,
Орооныстыг калык-иснын
Жаркынду күндий сүүндирди.
Айландыра жараш журттар төзөлдү.
Ээн болгон чөлдү кееркетти.
Элбек чөлдиг жажарганы
Магдык-торко кийимдердий.
Бетон, мрамор каналдарла
Улу суулар толкуланды,
Албатыларынын күүн-алкыжыла
Агын жолун алгылады.
Агарып жалтыраган өргөлөрлө
Айландыра бойлорун курчанды,
Жергелей өскөн агаштары
Эзинге ээлип шуулады.
Кертейген темир күрлери
Сууларды кечире жаткылады.
Күйгек чөлдө—Цимлянскта
Албаты ижи база бүтти.
Жыраа, баргаалу кату жерде
Цимлян талай жалтырады:
Айас күнде — күскү кептү,
Айландыра жарашты көрүндирет.
Жүт күнде — теңис кептү —
Шуулап, чайбалып көдүрилет.
Канадын жайган куу куштый
Ак керептер үстиле жүзет,
Ай-канатту үнгүр куштар
Үстиле онын учуп жүрет.

Агаштар изү салкынла андыжып
шуулагылайт
Төрөлис күнүң чечектеп, тыгып,
Господалар ичин күүдүрет,
Атом күчтерин Төрөлис тапты,
Жуу баштачылар түймежет.

* * *

Волго-Донның оды жайылып,
Телекейде бүркүктү жоголтор.
Ишкүчиле жаткан албатылар
Ийделү Төрөлисти мактап кожондоор!
Кара-Кумның кумагының ордына
Көбөң, садгар чечектеер!
Күндий отторы жаркындалып,
Бастыра Күнчыгышты сергедер!
Сибирьдин сууларындагы оттордын
жаркыны
Шыралу Индияда тагдакталып көрүнер!

* * *

Элбек орооныстың албатыларына
Жаркынду ырыс түңгөй тудулат,
Жайым жаткан юнында
Санаа качан да жагыс турат.
Эптү-жөптү албатылардын
Бек нажылыгы — чындыкта,
Жагыс болгон карындаштардын
Нажылыгы бузулбас качан да!
Улу орооныста кулданыш жок то,
Карындаштар эичи блаашпазыбыс,
Ончобыстың байлыгыс жагыс — жондо!
Шыра, ачана билбезибис!
Жакшынак, байлык орооныбыс
Ажы-тузын элбек берет,
Сүүнчилү жаткан албатыбыс
Күннинг жарыгы тыгыганын көрөт
Ороонымла кожо Алтайым,
Орус, алтай албатым
Чалдыкпас чечектий чечектелди,
Мөңкү жаска удура алтады:
Көгүстү уулар, кыстары
Үредүлер өргөзине отургылады,
Күндий жүстү пионерлери
Кожоны жыгырап баскылады.
Жалаң, чөлдөринде толкуланган буудай
Алтынла соккон кебистердий.

Жагыдаг туткан заводторы
Жаан турган туулардый.
Жакшынак иштегкей улузы
Кандый да иште баатырлардый.
Төрөлине сананган санаалары
Качан да ару алмазтый.

* * *

—«Энелер жүреги токунагалакта,
Ыйлаган көстөри кургагалакта,
Каныркак тутпалар жуулажар дежет,
Кан төгөргө кекендежет.
Амыр Корейди олоп жуулады,
Акту улусты жерине кыйнады.
Жер үстининг кийиктери,
Канча кыйыннынг шилемирлери—
Байлар-американдар калжуурды,
Кижин жүзин жылытты.
Курт-конгысты женсел этти,
Коркушту өлүм бу септи.
Клап чылап, бойлоры былчылар ба?
Коронду жууда бойлоры базылар ба?
Камык калык көдүрилзе,
Кыйында турган кыймыктаза,
Жер үстининг тутпаларын,
Телекейдинг быжарларын,
Кагын да артырбай, жалмап барар!
Ончо албатыларды аргадап алар!»—
Сананып отуруп, энем айтты.
Ойгор Сталиннинг съездте айткан
Сөстөрүн энеме кычырдым.
Жылу көргөн карыганымнын
Иженип жөпсингенине көдүрилдим.
—А база! Оног башка болбос учурлу!—
деди.
—Америка кекенгенинег, эне, бис
жалтанбайдыс,
Коптоп, коркытканынан—бис
тыркырабайдыс!
Шоктоп, тоноп келгежин—бойлорынын
бажың базарыс.
Телекейде жокту жонго ырызын
тударга болужарыс!
Мергендү бригадада, эне, туружарым!
Сенин күүнигди, эне, бүдүрерим!
Партияны, Сталинди сананып
иштеерис!

Жаркынду коммунизмди тударга
Танала үренерис!—дедим.

* * *

Үредү-санаабыс бистинг тыгып,
Кижиге ырыс экелет!
Жүрүм мында үредүле көдүрилип,
Албатыга түжүмин жетирет.
Ырыстын эрјинези—ижибис
Бистинг кажыбысты ла көдүрет!
Тынар кейдий—агару чындыгыс
Кижиди адыбыс бийиктедет!
Алтын кеберлү, элбек Төрөлис,
Сенле күнүг оморкоп турыбыс,
Орооныстын агашту, кеберкек толыгы,
Алтай, сени база мактап турыбыс!
Кремльде жылдызыс чактап-чакка
Жаркыны чалып, жалтырап турар,
Жердин үстінде канча албатыга
Жайымнын жолун баштап турар!

* * *

Ачап империалисттер, албатыларга
кекенип,
Јуу баштаар деп кыйгыра берди.
Миллион улусты өлүмге ийип,
Каныла јөөжө јөөр дешти.
Империализм ујазы Вашингтон
Јуунунг түдүнүн јерге јайат.
Жер үстінде камык албатыны
Бактырып кулданар деп, эдиреп турат.
Батка санаалу Уолл-Стрит
Куурмак, төгүнле јепсенди,
Байлар корыыр кынјыда ийттери—
Трумэн, Ачесон үргиледи;
Чындык коммунисттерди истегилеп,
Чындыкты Америкада шоктоды.
Амырдыг улузын коптогылап,
Амырды конгрессмендер тепседи.
Амыр јаткан Магкини
Электричестволо кыйнады;
Амырга кожондогон Робсонды
Истеп, кожончыны шооткылады.
Алтын, мөгүнге көкүгилеп,
Кижиди кеберин жылыткылады,
Өскө ороондордын јерине киргилеп,
Ачанала албатыларын кыргылады.

Күнбадыш Европада, Түштүктө
албатыларды

«Жабыс раса» деп жарлагылады,
Жабыс баалу солдаттарды
Лууда кыраарга ийгиледди.
Иш таныбас кускундар учкылап,
Албатыларды чагыштырып турат,
Улустыг санаазын төгүнле булгап
Мекелеп, куурмактап турат.
Жайымына омок турушкан Корейди
Канын төгүп, кыйнагылап жат,
Жайымына көдүрилген албатыларды
Лок эдер деп коркыткылап жат.
Амыр жаткан албатыларды тепсеп,
Атомын көдүрүп, силкий берди,
Улу жайымду албатыларга кекенип,
Жууга эмди жепсенип ийди,

* * *

Албатыларын уятту төгүндетпеске,
Телекейде коммунисттер омок туружат!
Байлар учун албатыларын

кырдырбаска,

Ленин чилеп, жалтанбай тартыжат!
Амыр учун турушканыгар
Тегин калбазына бүдүп турыс!
Слердинг сакыган жаркынду күнеер
Удабас тийерине бүдүп турыбыс!
Горькийдинг чындык улу сөстөри
Амырдыг жуучылдарын элбетти.
Маяковскийдинг омок үни
Локтуныг классын көдүрди!
Пабло Неруданыг, шырагкай
Хикметтинг

Ларамык кожондоры жаңыланат,
Кан төгөчи капиталисттерди бурулап,
Чындыкка албатыларын кычырат!
Сүүген Төрөлiske өштү тийзе,
Калганчы жуу бу болор!
Телекейде албатылар базынчыктаг
турза,

Капиталдаг јер үстин арутап койор!
Телекейде албатылар карындаш болор,
Сүүнчи калыкка жайылар!
Чындык күүнибис телекейди жарыдар,
Төрөлис уктаг укка макталар!
Телекей үстинде жайым жайылар,

Албатылар ончозы ырысту болор,
Кижини ишле жерди жарандыраар,
Жупталар адын ундуу койор.
Жер үстинде кожогу жайылып,
Улуу Октябрьди мактап турар,
Маркс—Ленин—Сталин адалып,
Улуу макла жаңыланып турар!

* * *

КОЖОН

Ургүлжи жаска чечектел, Төрөлис,
Сенин жолында алаңзу жок!
Сен өңжүдүң, кожогу өстибис,
Кунукчул, санааркаш бисте жок!
Ойгор албатың—чындык балдарың,
Эне-Төрөлис, кичеенет!
Алтын ажың, койу садтарың
Элбеп, сени кееркедет!
Алып уулдарың, омок кыстарың
Сени адагылап иштенгилейт,
Коммунизм ижинде мактулуу балдарың
Сеге макты кошкылайт!
Цимлян бүдүп, күйгекти жоголтты,
Волга, Дон биригиң, күчтерин көптөттү,
Жеринди бис жарарттыс,
Коммунизм одын күүдүрдис!
Узбой толкуланып, кумакты сугарып,
Эн чөлдөрдү тындандыраар!
Буудай жайылып, көбөңг жайканып,
Кой, жылкылар кыймыраар!
Иште, ойында седең балдарың
Ырысту жүрүм туткылайт!
Коммунизмди жууктадып балдарың
Телекейде амыр учун турушкылайт!
Чечектел, жаш тужыбыс, чечектел,
орооныс,
Телекейде билгирдин чечеги!
Ойгор орооныс, оморко, Төрөлис,—
Чындыктың жаркындуу маанызы!

УЛУ ЗАКОН

Жаркынду улу байрамыс,
Чыккан күннигди уткуйдыс,
Ырысту, ыргалду Законыс,
Үргүлжиге сени мактайдыс.
Нөкөр, бүгүн жажыт жоктог
Кажыбыс ла бистниг сүүнет.
Иште, тартыжуда өткөн жолдон
Бистниг ийдебис көрүнөт.
Нөкөр, бүгүн жажыт жоктог
Дүрегибис тыгыда согулат.
Орус, грузин, алтай, эстон—
Жаңгыс карындаштый иштенет.
Улу орооныбыс байлык,
Нөкөр, бисти оморкодот
Төрөлибис,—
Улу Союзтыг гражданини
болгон
Кижин адыбыс улуркадат.
Күн жаркынду Законыс
Коммунизмге жолды жарыдат,
Улу советский албатыс
Телекейге жозок көргүзөт.
Жайым отты күйдүргөн
Ойгор Ленинге мак болзын!
Оныг жолыла бисти баштаган
Улу Сталинге быян болзын!

ЧАСТУШКАЛАР

Жараш үндү баянды
Чөйө тартсаң, баянист.
Коо үндү ииттерди
Кожондотсон, баянист.

Чурананын үниие
Жашөскүрим жөмөшсин,
Сүүичинниг кожогы
Жаңыланып чөйилзин.

Мениг кару нөкөрим,
Жараштыра кожондо.
Жарыжып эткен ижинди
Жажырбай ла тооло.

Лагыланган кожонго
Жакшы ишти не салбас.
Чөлө тушта ойында
Чөрчөктій солун не айтпас.

Лымжак түктү койлорды
Планнаг ажыра өскүрдис.
Торко ошкош түгинег
Тондор, кийим эдерис.

Једип алган јенүбис
Бойы биске келбеген,
Мичуриннинг үредүзи
Биске оны экелген.

Төрөлисти бек эдерге
Мөрөйлөжип иштейли,
Амыр-энчүнинг керегин
Ийде-күчтү эдели.

Бистинг јайым жүрүмис
Күннег күнге јаранат.
Ойгор Сталин адабыс
Јенүлерге апарат.

С. Суразаков

ТӨРӨЛИМЕ

Мениг Төрөлим, сени аярып,
Жагына сеге күүним салдым.
Жылдарла кожо ичкери барып,
Качан да сениг айрылбазым.

Мен бастыра бойым сениг,
Сениг жүрүмүң—мениг жүрүмүм.
Алтын сшкош ару жүрегим
Жагына, Төрөлим, сеге берилди.

Журукчы болуп мен журазам,
Журугымда сүрүңг жаркындалат,
Улгерчи болуп мен бичизем,
Улгеримде адыг макталат.

Сүүген Төрөлим, мениг жүрүмүм!
Линт бойымның ырысту салымым!
Бастыра күчимди сеге ле берип,
Узун жолло мен браадырым.

Бир тужында арий берзем,
Тууларыңды, чөлдөриңди көрүп аларым.
Ийде-күчингенг ийде алышып,
Ичкери катап омок барарым!

ТУУЛАРДЫҢ ЭЭЗИ

Бийик кырдың ажузына чыктым,
Бастыра Алтай мынаг көрүнөт.
Батаа, Алтайымның жаражын!
Сүүнүп кыйгырар күүним келет.

Э-э-э-эээй!

Мениг үниме

Муиг үндер каруузын берди,
Ол үндер башка-башка,
Je ончозы омок, сүүнчилү болды.
Кенетийин мениг санаама
Озогы улустыг куучыны кирди:
«Бийик кырдыг бажына
Чыккан кижн унчукпас эди,
Туулар ээзинен жалтанып,
Табыш чыгарбай өдөтөн эди».
Мыны сананып, каткым келди:
Кандый ондый туулар ээзи?
Улусты сүүндирбей жүргүзөргө
Камдардыг тапкан төгүни!
Албаты-жонды унчуктырбайтан
Ачап тагмалар антарылган!
Эмди сениг ээзиг—бис,
Э-э-э-эээй!

Кеен Алтайыс!

ҮЛГЕР ЧҮМДЕЛГЕНИ

Суунын жарадында жалбак ташта
Колында блокнотту поэт отурган.
Торкодый энгирдинг жаражына
Онын жүреги сүүнип согулган.

Поэт нени де бичириге сананган,
Кемге де, кандый да үлгер чүмдеген..
Айса болзо, сүүген кызына,
Айса, Төрөлин мактап бичиген.

Поэттен, шоркырап, суу сурады:
«Үлгерининг мен чечени болойын,
Санаа-шүүлтегнинг терени болойын,
Үлгеринде жалтырап жүрейин».

Жанында турган кыр шымыранды:
«Үлгеринг мендий бийик болзын,
Мендий сүрекей байлык болзын,
Ойгор санаалар ондо жуулзын».

Агаш аразында куштар чуркурашты:
«Үлгеринг бистинг кожогыстый
угулзын».

Чечектер жалаңда айдышты:
«Үлгеринг бистий жараш жайылзын»

Ыраакта Јинттердинг кожонгы
Поэттинг кулагына жагыланды.
«Улгеринг бистий омок болзын!»—
Јинттердинг үни айткандый болды.

Поэт ондый үлгер чүмдеди,
Сөстөри жараш, учуры јакшы.
Элен чакка бұзүлбас үлгери
Албаты-јонго јайыла берди.

ЫРЫСТУ САЛЫМ

Школго кичинек уулчак келди,
Турганы ла јети јаш!
Јүзин көрзө,—кемзинчек аайлу,
Је көстөри—керсү, жараш!

Школдынг эжиги ого ачык,
Уредүчилер күндүлү уткуйт.
Онынг кирсени—баштапкы класс.
Је канча класстар оны сакыйт!

Кийис чөйилер, кижн өзөр.
Уулчак јаанаар, сагыш кожулар.
Оны балдар эмди «одорок» дежет,
Јаанап келзе... канайда адаар?

Айса поэт, айса инженер дежер,
Айса геолог болуп ол үренер.
Јердинг үстин ле алдын шингжилеп,
Тузалу немелер бедиреп јүрер.

Кем оны билер? Билерге де күч.
Јаанап ла келзе, көрүнер.
Је поэт ажындыра сезет:
Ырысту салым ого берилер.

БРИГАДИР САНАТ

Бригадир Санат
Амырын жыыйтты.
Озочыл Танашка
Сагыжы јетти.

Өлөг чабарга
Бригадир чыкты,
Јараш чечектер
Алдында јайылды.

Чечектер, чечектер!
Слердий ок жараш,
Бригадир сүүген
Озочыл Танаш.

Эзин салкындар
Санатты үйдежет.
Танаштын тыныжы
Олордон билдирет.

Эңирде жылдыстар
Бийикте суркурайт.
Танаштын көстөри
Сагыштаг чыкпайт.

Эңирде, жылдыстар,
Чечектер, эзиндер!
Бригадир Санатка
Чаптык этпегер!

Өлөң чабарын
Санат божодор,
Планын бүдүрүп,
Мөрөйдө озолоор.

Айылына Санат
Женүлү келер.
Сүүген кызына
Куданы ийер.

КУЛУН

Колхозтын телкем жалаңы
Койу өлөңгө бүркелген жадаг.
Кичинек куйругын жайылтып,
Кулун салкынла жарыжат.

Куйун чылап куйундалып,
Кулун ичкери сурт этти.
Чанкыр тегери түбине
Ойлоп чыккадый көрүнди.

Манта, манта, кулуным!
Жүгүрүгинди көргүзүп бер.
Жаанап келзең, эрјинем,
Баатыр улус сени минер.

КАРА СУУЧАК

Јабыс кажаттыг алдында
Чанкыр ташту јер јаткан.
Оны мен кичүдег ала
Оскөртип эске алынбайтам.

Је көп жылдар өткөн согында
Деревнеме мен айылдап келдим.
Кажаттыг алдыла барып јадала,
Кайкамчылу неме көрүп ийдим.

Они јараш чечектер мында
Эзинге араай јайканыжат.
Чечектердинг ортозыла
Кичинек кара суучак агат.

Таштыг сырагай алдынаг
Койтылдап, кайнап суучак чыгат.
Ак-јарыкка баладый сүүнип,
Шоркырап, ойноп, күнге мызылдайт.

Јурттыг улузы оныг јолын
Јараштыра чүмдеп койтыр.
Изү күнде сооқ суузынаг,
Суузынын кандырып, ичеген эмтир.

Мен база оног энчикпей ичтим,
Сагыжым омок боло берди.
Чөрчөктөги тынду сууны ичкемдий,
Меге баатыр ийде кожулды.

И. Фролов

КОММУНИЗМНИНГ УЛУ СТРОЙКАЛАРЫ

Бастыра јерлерден
Ыраак јолдорло,
Магистральдарла,
Ондо ло мында
Јаан улу стройкаларга
составтар,
транспорттор
барат.
Қошту поездтерди уткугамда,
Јүрегим оморкоп, тыг согулат.
Аткарар станциялардын тоозында
Менин төрөл Қулундам.
Бистинг ончо стройкаларыс—
ак-чектинг кереги,
оны кажыбыс ла јарт билет.
Бисле кожо стройкаларды
Айылдаш сибиряктар көдүрет.
Тургузылган ээжиле
составтар өдөт,
Вагондордо мындый сөстөр јалтырайт:
«Владивосток—
улу стройкаларга!»
Москва,
Баку,
Урал,
Алтай...
Бульдозерлер Гроднодог,
Вологдадан станоктор келет.
Қошторды
Бастыра албатынынг стройкаларына
Јердинг алтынчы үлүзи ийет.

...Державаныг поездтери күркүрежет...
Олорды бистиг албаты
Коммунистический бийик керектиг
Жаггы, улу стройкаларына ийет.

ЖУУГА БУУДАК ЭДЕТ

Журттар күйзин деп,
сен күүнзебейдинг,
карындаштарың ла уулдарың
Ортто ло ышта
    өззин деп,
    сен күүнзебейдинг;
түбектер ле шыра
    сеге керек жок ине?
Жууны да сен керектебейдинг.
Айдарда, нөкөр,
    амыраш жокко
бастыра эрчимингле иште:
кайда да—
    стройкада, колхозто, забойдо

иш жууны жетет.
Строитель,
    сен билгир,
чыдамкай болуп,
эң артыктарла тең бол!
Ундуба—
    бистиг
улу стройкаларыс—
Жууга
    буудак
        эдет!

Смена,
    болот кайыларга
сен ишке чыккагда,
темирди эки катап көп бер!
Металлдың
    кажы ла
        жаггы
            тонназы—

Жууга
    буудак
        эдет!

Сен каменщик болзонг,
        ундуба,
Ижинниг эрчимин бийиктет:

Жаңы
    фабрикалар,
                    вузтар,
                                    туралар—

Жууга
    буудак эдет!
Төрөл Союзка буудайды көптөн!
Бир де мажакты артырбас!
Жакшынак ашту кажы ла вагон—
Ол

    жууга
        буудак эдет!

Бил,
    аспактарды, кайыңдарды
изү, күйгек жерлерде
элбеде отургузып алганы—
Жууга база буудак эдет!
Сен, агитатор,
    юзокчыл болуп,
куучынды жап-жарт эт:
сениң жаркынду чындык сөзинг—

Жууга
    буудак эдет!
Бис амырды ишле тыныдып,
Бек стенидий туруп алзабыс,
строительдердинг туразына
бандиттер
    жуулу
            киргилебес.

Алтай тилге Вл. Кучияк көчүргөн.

Вл. Кучияк

КЫЛЫК-ЈАНДУ КЫЗЫНАЙ

(Чалгычынныг куучыны)

Слер Кызынайды,
Байла, билеригер?
Је кылык-Јагын,
Јарт ла, сеспедигер.
Тегин көргөндө,
Кем јок кызычак—
Торт ло чөрчөктөги
Торко-Чачак.
Кожончызын онын
Кандый дейзигер!
Коо үнине
Јүрек типилдеер.
Ондый жарашты
Слер таппазыгар.
Ого күлүмзиренбей,
Көндүре барбазыгар...
Кызынайдын кожоңы
Јаланда серибейтен,
Ондый да болзо
Күндүк норма бүтпейтен.
Омок кыстын
Колдоры да күчтү,
Је түжине эткени...
Јарым ла трудкүн.
Мен ого ол тушта
Мынайда айттым:
— Э—э, Кызынай,
Сен кайттын?
Јиит бойын
Ујатка түштин,

Иштеп алганың
Жарым ла трудкүн?
Ол каруузына
Откүн каткырды,
Көстөриле имдеп,
Мынайда айтты:
— Мен керегинде
Комулап ыйлаба.
Трудкүнниң блаажар деп,
Сен коркыба.
Мындый кижини
Сен канайдарың?
Ого карууна
Нени айдарың?
Коркушту ла кыс,
Тили де чечен:
Кажы ла сөзи
Торг чедирген.
Бу ла өйдөйг
Ортобыс ырады.
Көкүрим кожоиг
Угулбай барды.
Меге жолыкканда,
Каткырбас болды,
Күндүлү эзени
База жоголды.
Лай...
Өлөң чабары
Колхозто башталды.
Мөрөйго мени
Кызынай кычырды.
Мындый керекке
Мен жөлсүндим,
Мергендү иштесрге
Оног тын кичсендим.
Сүүген кызымла
Иште жарыжып,
Женүни арайдаг ла
Колымда артырдым.
Алган жеңүмле
Ол мени уткуды,
Же өскө эрмек
Оозынаг чыкпады...
Көркий кыс, Кызынай,
Неге унчукпайт?
Оның кожоңы
Неге угулбайт?

Айса ол меге
Тыг тарыган,
Эмди чугулданып,
Унчукпай турган?
Кызынай, Кызынай,
Сен унчуксаң,
Мениг сөзимди
Тыгдап уксаң:
Сени айткылаарга
Мен сананбадым.
Сен тарынгадый
Коомой сөс айтпадым.
Je мениг комудалыма
Кызынай унчукпайт.
Алдында чылап,
Кожондоп, каткырбайт.
Көркий Кызынай
Эрчимдү иштенет,
Кара кабактары
Чугулду биригет.
Удаган жокто
Ол мени акалады.
Бу өйдө унчугып,
Ол каткырды:
— Сен жакшы иштейдиг,
Сүүген нөкөрим.
Ондый да болзо
Мен сеге једиштим.
Ады-чуунг јайылган
Сен чалгычы.
Эмди көрөлик —
Кем озочыл?
Онын каткызы
Ойто јиркирейт.
Омок кожонгы
Түжине серибейт.
Мениг көркийим —
Кожончы Кызынай —
Ишке кичеемкей,
Меге јалакай.
Кылык-јаңы
Башка ла кижиле...
Аймакта макталат
Эрчимдү ижи.
Мен кокырчы,
Кызынай кожончы.
Кажыбыс ла бистиг

Иште озочыл,
Бистиг ижибисти
Улус кайкажат,
Јурт ичинде
Мынайып айдыжат:
Кандый нак
Најылар омор!
Јарт ла, күскиде
Јаан той болор.
Слерге, нөкөрлөр,
Јажырбай айдайын:
Онон артык кысты
Кайдаг табайын.
Иштемкей кызычак,
Тили де чечен,
Кандый да ишти
Бүдүрерге белен.
Бистиг тойыска
Слер келигер.
Онын јаражын
Бойыгар көригер.

ТӨРӨЛИМ

Меге,
советский кижиге,
Төрөлим деп сөс
неден де
кереес.
Мен билерим—
бай банкирге
Бу сөс
не де
эмес.
Доллар учун
ол тырлажып,
Ороонын
түбекке
апарат.
Советский кижиге,
амыр иште туружып,
Күчин кысканбай,
Төрөлин тыгыдат,
Төрөлим дегени
јаан учурлу,
Ого түндегедий сөс јок.

Төрөлим—
ол жүрүм
ырысту,

Ол—
ончо улуска
жаркынду
юзок!

Төрөлим—
ол бистинг амаду—
Женгүден
женүге
бисти апарат.

Ол—
бистинг
чындык жолыбыс—
Коммунизмнин тагдагын
жарыдат.

СТАЛИН
ле
ТӨРӨЛИМ—
бу эки сөс

Биске
эн ле
жылу сөстөр.

Олор
үргүлжиге
качан да
өчпөс.

Оног баалу сөстөрди
Кайдаг табар,
нөкөр?

Төрөлим—
ол
менинг орооным;
Алтындый ашка бүркөлгөн
жалаңдар.

Ол—
менинг Алтайым!

Ол—
менинг Доным!

Заводтор,
улу стройкалар.

Төрөлим—
ол
улу Октябрь,

Сүүген ИЛЬИЧТИНГ
сйгор шүүлтези.

Ол
     телекейде
         амыр-энчүниң,
 Бистинг ойдинг
         улу
             ийдези.
 Төрөлдинг жүреги—
                         столица Москва!
 Оңдо—
     бистинг
         СТАЛИН адабыс.
 Ойгор,
     сүүген,
         улу башчыбыска
 Ырыстың күндүзин
                         жетирип турыбыс.
 Төрөлим!
     сениң ийден
 Чактың чакка түгенбес!
 Бистинг
     советский кижиге
 Сен, Төрөлим, недең де
                         кереес!

ПАРТИЙНЫЙ КИЖИ

Оның бүдүрген кандый ла ижи
 Төрөл колхозко жөнүни жеткилдейт.
 Такысов Амыр партийный кижиге
 Партияныг жакылтазын чике өткүрет.
 Партийный кижиге! Бу сөстөрдө
 Баалуу ла жылу учур бар.
 Такысов Амырды колхозчылар
 Онойдо күндүлү адап турылар.
 Партийный кижиге—ол жозокчыл,
 Колхозто ийделү болор учурлу.
 Такысов Амыр иште озочыл,
 Колхозчылар ортодо жаан тоом жылу.
 Качан да көрзөң, оның ижи көп,
 Ол амыр билбей иштенет.
 Ырысту жүрүмди эрчимдү төзөп,
 Улуска жозок көргүзет.
 Жыргалду жүрүмниң жөнүлү ижи
 Ырыска элбек жолдор ачат.
 Колхозчыларды партийный кижиге
 Коммунизмге ичкери кычырат.
 Партийный кижиге! Бу сөстөрдө

Баалу да ылу учур бар.
Такысов Амырды колхозчылар
Онойдо сүүгендү адап турылар.

КОЙЧЫНЫҢ КЫЗЫ

Тана жараш ат.
Кыс бойы да жакшы,
Кокырлап та билер,
Куучынчы да кижн.
Кан-Оозында
Ол меге жолукты,
Кайдан келгенин
Ончозын айтты.
—Мен Москвадаг
Бүгүн де келдим.
Ондо институтта
Эки жыл үрендим.
Москва керегинде
Ол узак куучындаган,
Ларт да, столица
Ого сүреен жараган.
Эгирде жиит кыс
Адазыла тушташты.
Менле жакшылажып,
Абрага отурды.
Мен энчикпей,
Жуктай бастым.
—Кайдаар бичиир!—деп,
Араай сурадым.
— Үредүге жетире
Кырлыкка бичигер,
Күскиде письмоны
Москвага ийигер.
Койчы Курданап
Меге күлүмзиренди,
Айылына мендеп,
Аттарын желдиртти.
Күзүгнниг табыжы
Лараш угулды,
Тананыг каткызындып
Меге билдирди.

К. Козлов

КОЛХОЗТЫҢ САДЫНДА

Ой сен, яблоня, ак чечек,
Лажарып, жаранган сад.
Садла карыган жүрет,
Ачу таңкыны тартат.
Ол Мичуриндий жүрүп,
Садты шигдеп ајарат.
Агашты жазап көрүп,
Тетрадын чыгарат.
Базыдын араайладып,
Нени де темдектейт.
Ак көбүктій ранеткага
Колдорула чебер тийет.
Шафраннын жыраазын көрүн,
Нени де ол кезет.
...Кырлардан түшкен туман
Өзөкти бүркейт.
Бүгүн таң жарыырда,
Соок болор болды ба?
Садовод, колхозтың садын
Шуурган-соокко алдырба!

* * *

Жылу август ай. Изү.
Же кырларда серүүн.
Мен яблоняларды көрүп,
Садла базып жүрим,
Күн жаркындү аллеяда
Жараш чечектер жытанат.
Жиит груша алдында
Кичинек жапаш турат.
— Жакшы ба, карыган,
Керектерин кандый, айтсаң?

— Сүрекей жакшы, айылчы,
Неге турын?—отурзан!
Мен садты өскүрүп,
Бичиктер кычырадым.
Бастыра аймактан
Письмолор аладым.
Уредүчилер, колхозчылар
Меге бичип турылар:
Садты канайда өскүретен
Лөпти биске беригер.
Агаштарды слер биске,
Аргалу болзогор, ийигер...
Бистинг үстисте жылдыстар
Суркуражып имдеди.
Карануй түн өзөкти
Өнгөлөп келип бүркеди.
Салкын согордо, кайда да
Яблоко жерге түшти.
Ачу танкызын тартып,
Карыган отурып, үшкүрди.
— Алдында Алтай жеринде
Сад деп неме жок болгон,
Эмди көригер: бистерде
Садтан жараш сад өскөн.
Виноградтыг илегин
Садоводтор өскүрет.
Бистинг туулу Алтайыс
Лажарган садла бүркелет.

АЛТЫН ЖЫЛДЫС

Тымык энир. Алтын ай
Тегериде араай жылат.
Кара суучактыг жарадында,
Ак кайыгыныг жанында
Лит кызычак турат.
Лажыл жалбырактар шуулажып,
Лараш өлөңдөрдө жайканат.
Ичкери, кайдаар да ыраак көрүп,
Кызычак нени де сананат.
— Көрзөн, Светлана, көркийек—
Лит уул кызычакка айдат:
— Жылдыстар тегериде суркуражат.
Сеге оног кажызы керек,
Алын берейин, көркийек...
Кызычак карууна күлүмзиренди:
— Тегериге не чыгар?—деди.

Бистинг јеристе жылдызыс
Тегеридезинен жаркынду.
Онынг учун мен оны
Төрөлимнен табар учурлу.

* * *

Таг жаркындалып турарда,
Светлана уйкудаг туратан.
Ол чалынду јаланга
Јаантайын мендеп чыгатаң.
Јажыл кылгалу ашты
Энедий кичееп јүретен,
Кааг болгонынаг јалтанбас,
Чыдамкай эдип өскүретен.
Удаан јокто онынг ажы
Јакшы өзүп јаранды.
Араай соккон эзинге
Јерге энчейип јайканды.
Јиит кыска Кремльде
Эжиктер элбек ачылды.
Шверник онынг төжине
Алтын жылдысты такты.

* * *

Көркий Светлана кызычак
Сүүнчилү күлүмзиренди.
Мындый јаан ырыска
Канайып сүүнбес эди!
...Јакшынак Төрөлимнен
Мен жылдысты таптым.
Айла тегин жылдыс эмес,
Бастыра бойы алтын.

Алтай тилге В.л. Курчияк көчүргөн.

Ч. Чунижееков

ТУУЛУ АЛТАЙЫМДА

Кеен Алтайымда бийик кырга
Омок күчтү чыгып келдим,
Ары-бери аяктап көрөлө,
Алтайым сүрекей жарангааны билдим.

Чечектелип турган журттарда
Жаңы школдор иле көрүнөт.
Ару, кең, элтү класстарда
Үрөнчиктер отургааны меге билдирет.

Ойгор бичикке жакшы үрөнгилеп,
Наукага, техникага танышкылайт.
Коммунизмдин келерин меңдеткилеп,
Бастыра күчтерин ишке салгылайт.

Турада, заводто, клубта
Ильичтин оды жаркынду күйөт.
Женүгө ичкери баратан
Жолды улуска көргүзөт.

Жаңы баатырлар иште табылып,
Мөрөй жалбыжы там ла жалбырайт.
Жаңы жылдын планын жараткылап,
Жаан женүгө ичкери баргылайт.

Жажыл өлөңдү элбек жалаңда
Колхозтын малы кыймырайт.
Малчылардын ырысту кожоңы
Бийик тууларда жыгырайт.

Укту малды там ла көптөдип,
Улус Төрөлине болужын жетирет,

Алган молжузын ажыра бүдүрүп,
Амыр-энчүгө жөмөлтө эдет.

Жажына жаткан жердин кыртыжын
Тракторлор антарып сүргилейт.
Алаканга батпас мажакту ашты
Ийделү комбайндар кескилейт.

Карыш мажакту, түжүмдү ашка
Кажы ла кижинин жүреги сүүнөт.
Баатыр ийдезин иште көргүзүп,
Түни-түжиле улус иштенет.

Мөңкү карлу тайгаларда
Алтын түктү андар көптөгөн.
Анча көп алу табатан
Анчыны азыйда кем көргөн?..

Койу агашту аба жышта
Машиналар база күүлежет,
Чыдым бүткен коо агаштар
Улу стройкаларга ийилет.

Инженер, геолог, тегин колхозчы—
Олордын кажызы ла иште озочыл.
Эткен ижинин тузазын билгилейт,
Ичкери барарга тыгыда жүткүгилейт.

Лаанаткан төрөл колхозтордо
Ийде-күчтер там ла өзүптир.
Коммунизмге брааткан элбек жолдо
Жеңүлү иштер көп бүдүптир.

Колхоз малы кыймырап өзөр
Элбек жолы иле көрүнөт.
Жажыл жалаңда аш жайканар
Арга-сүмө текши билдирет.

Жайым ороонымды тыгыдарга
Төрөлме күчимди мен бердим;
Одус беш жажыма жеделе,
Алтайым сүрекей жаранганын көрдим.

Жаан жеңүлөргө бисти баштаган
Коммунист партияга быйан болзын!
Жыргалду жүрүмди биске берген
Улу Сталинге мак болзын!

ЭРТЕЧИ

Частын жараш ойыны
Эртечини эрте ойгосты,
Лампочканын жаркыны
Тура ичин жарытты.
Комсомолка Эртечи турала,
Чачын тарап өрди.
Таг текши жарыгалакта,
Ишке барарга мендеди.
Алты часка жеткелекте,
Бозогоны алтап чыкты.
Айас теңериде жылдыстар
Оны уткугандый суркурашты.
Жажыл жегестү кара сууныг
Араай коркыраганы билдирет.
Луугындагы кажаганныг
Сомы жүк ле көрүнөт.
Каалга эжикти ачып ийеле,
Эртечи араай ичкери базат,
Онын килиг бөрүгинде
Торко чачак жайылат.
Чокту кара көстөри сныг
Клетканыг ичин аыктайт.
«Кандый кондыгар,

сүүгендерим?»—

Эрке сөстөр угулат.
Кулактарын талбайтып,
Бозулар удур баскылайт,
Лит кыска кучактадып,
Кару колдорго сыйматкылайт.
Бозулардын бирүзин өрө тургузып,
Бастыра оны шиндеп турат,
Лиги билдирбес тулку арказын
Он колыла сыймай тудат.
Тагдакталып таг жарыды,
Пөтүк сондобой кожогдоп ийди.
Ланы сааган жылу сүтти
Ару көнөклө Эртечи экелди.
Кажы ла бозуныг жийтенин билип,
Сүт берерин кемжип алды.
Симментал укту кайлыктарды
Тойо-кана азырап турды.
Турган јери—жылу тура,
Курсагы тойу, бойлары омок,
Оогош бозулар килемкей колдо,
Оору-јобол олардо јок.

Мөңүн түктү бозулар
Эртечиге жараш көрүнгилейт.
Төжиндеги мактулу ордени
Жакшы ижин керелейт.

ОРДЕН АЛГАН ЭНЕГЕ МАК!

Кара чачы кажайып,
Жаш жажаган Жинжилей.
Канча бала чыдадып,
Эр жетирген Жинжилей.
Амыр, соот жогынаң
Көп иштеген сен эне,
Жаш баланы азырап,
Жарык көргүскен сен эне.
Төрөлүн жакшы корыган
Уул азыраганың мактулу,
Уур ишке таскаган
Кыс азыраганың быйанду.
Көк тегери аяста,
Көп тоолу жылдысту.
Көп балдарлу энелер
Бисте жаан тоомжулу.
Тогус баланы чыдадып,
Орден алган энеге мак!
Үй улустың байрамын
Уткуп турган сеге мак!

АДАРУЧЫ АЙЫЛДАШ

Кобыны төмөн салкын согуп,
Койу агаштың бүрин жайкайт,
Кара сууның коркырап агың,
Кожондоп турганы меге угулат.
Оның түгенбес кожоңынаң
Айды, күнди, ар-бүткенди,
Ак-жарыкты чүмдегенин уккамда,
Жаантайын тыгдап отургадыйым.
Чөйилип барган мыйрык жол
Адарулу садка мени экелди.
Жергелей өскөн мөштөр, жойгондор
Көзиме мениң жараш көрүнди.
Адарулардың күүлеген табыжы
Кейде чокум жарт угулат.
Адаручы Айылдаш—кичеемкей өбөгөн,
Ары-бери аыктап базат,
Сары, көк, кызыл турачактар

Көрөргө жараш жергелей турат.
Олордын ортозыла барган оромдор,
Армакчы тарткандый, чике жадат.
Айылдаш мында узак иштеген,
Кажы ла биле ончозы килемјиде.
Олорды өскүрерге тыг кичеенген,
Кажы ла күнде ончозы шигжүде.
Омок адаруларга карыган келгенде,
Ээзин танып, олар көргилейт.
Адаручы сетказы жок жүргенде,
Бир де адару кыйгас көрбөйт.
Кылыркай канадын жайа туткылап,
Күн чыккалакта ишке баргылайт.
Чечектер сайын жемзенип жүргилеп,
Ару, тату мөт экелгилейт.
Айылдаш мөтти көптөг алып,
Төрөл колхозына кирелте эдет.
Онын учун карыганды мактагылап,
Баалап болбос күндүни жетирет.
Агарган сагалду иштемкей адаручы
Кылчас эдип мен жаар көрди.
Мөштинг көлөткөзинде ол туруп,
Мени бойы жаар карузып кычырды.
Колдон тудужып мен эзендештим,
Коштой оныла байдастанып отурдым.
Тагкынын түдүни кейде жайылат,
Табылу куучыны меге угулат.
Эки көзи онын каткырат,
Эриккен бойы куучынга күүнзейт,
Амадаган санаазын ончозын айдат,
Эрмеги чечен, үни күүлейт:
— Кичеемкей ишчилер чымалыдый көп,
Жылдан жылга там ла өзөт.
Олордын билези текши көптөп,
Колхозчылардый ок өмөлү болот.
Айас күндерде тегин отурбай,
Адарулар уур кошту келгилейт.
Бозогозына базып, токунап болбой,
Кожына жайдырып, жерге түшкилейт.
Анча-мынча амырап алала,
Мөттү туразына арайдаг киргилейт.
Жайдын күндеринде калас отурбай,
Жакшы иштенип, курсагын тапкылайт.
Тамчыла тажыган олордын мөдди
Таар-күпке толтыра аладым.
Алтайдын тату, ару мөдди
Төрөлиме көптөг аткарадым.

Аспактың бүри жажарып,
Алтын күнге жайканат.
Айылдаш адаручы меге карузып,
Айылы жаар мени кычырат.
Кобыны төмөн келген салкынла
Мөттинг жыды тумчукка табарат,
Алтайда ачиткан койу сырадый,
Аромат жыды оның жытанат.

И. Кочеев

КИЖИ

Чаңкыр Алтайдың
Кайыр тууларын
Эки башка бөлүгөн Кадын суу.
Карангуй чактарды
Өткөн ол бойы
Мөнгүндий суркураган балыкту.
Капчал бүктерде
Ийдезин көргүзет.
Жоткон тынышту толкузын көдүрөт.
Ташту жарадын,
Калжу букадый,
Күкүрт табышту сүзүп жемирет.
Жыраалу кайада
Ак бутту кайыгаш
Жаскы күндерде көгөрип сүрленет.
Кайаныг бажынаг
Кадынның суузына,
Күскүгө чилеп, көрүнип сүүнөт.
Чактаг чакка
Кайыгның жанына
Корчойгон тербезен келип туратан.
Тыркырашкан колыла
Касталган будакка
Эски ак бөстөг жалама буулайтан.
Кыйынду жүрүмгө
Мында комудап,
Улген кудайдаг болуш сурайтан.
Өчөмик көзиле
Тенгериге көрүп,
Бойының ырызын оног сакыйтан.
Же туулу Алтайга

Жылу күн чалыды.
Чириген балама агаштан чачылды,
Корчойгон тербезен
Көрүнбей калды.
Текши ыргалду кожондор угулды.
Узүлбес кожонды
Суу угуп сананды..
Күкүрттий табыжын чала токтотты.
Көк сайлу түбининг
Жажыдын көргүсти.
Кайанын таш төжин жалакай сыймады.
— Күндүлү кайыгаш!—
Кадын кыйгырды.
Туйлаган толкузын кайага
«ш-шук!» чачты

Уркүген кушкаш
Жыраадан «бурт» этти.
Чымылдап көрүнгөн чараган качты.
— Көк торко кийимдү
Жаш кыстый, сен агаш,
Корумду жакамнын сүрин чүмдедик,
Каразымак мендү
Ак будын да жараш.
Сен меге соот, ыргал жетирдик.
Жажыл бүрининг
Женил шылырты
Жилбүлү ле жараш чөрчөктий угулат.
Күнүң ле менин
Жүрегим сүүнет.
Баатыр ийдеме ийде кожулат
Бу бийик жеринген
Мени көрдик сен?
Кандый немелер журттарды ыргадат?—
Суу, ойто ло тымып,
Каруун сагыды.
Аралда күүктинг эткени угулат.
Бу тушта кенетийин
Эзин табарды,
Жердин өлөгин сыймаганча келди.
Түмен чечектинг
Жыды жайылды.
Жажыл кайыгаш жайкана берди.
Быжыраш бүри
Күнге мөлтүрөп,
Шылырап айдырган үни тыгыды.
Же онын айтканын
Огдобогон Кадын

Ачынган бойынча анданып кайнады.
— Ондо кем?
Кемниң жалтанбас базыды
Мында, түбимде, торгулып угулды?
(Колында кармакту
Кижиге келди,
Туйлаган балыкты жерге таштады).
— Бери ук, кижиге,
Мен сени билетем,
Сен өткөн чактарда каткырбай жүрөтөг.
Бу мениң жаным
Коркойып келетөг,
Көзүңниң жажы мында төгүлетөг.
Озо жиге тужыңды
Сананып айдайын:
Карыган чырайлуу балады болгог сен.
Ташту да жерге,
Тошко чылап,
Арайын, жалтанчак базып жүрөтөг.
Эмди көргөмдө,
Сенег артык кижиге жок,
Бастыра бүдүжиге жаранып келди.
Карыган бойың
Жиге кижидий болдың.
Ийде-күчиге сеге кем берди?
Тоозы жок кырларды
Эки жаным
Чылабас толкумла жара тееп мен өттүм.
Куйактый таштарды
Ийделү көксимле
Кумакка кубултып, талайга да жеттим.
Алтай ичинде
Менег жаан суулар жок,
Баатыр бойымды жететен неме бар ба?
Ийде-күчимнен
Жалтанып жүрөтөг.
Эмди менег күчтү кезер болдың ба?
Учар сууларды сулуктап,
Кобы-жиктерде
Жалкын ошкош отторды жарыткаг.
Эмдик бойымның
Белимди кечире
Бузулбас күрлерди сен туткаг.
Жараш кийимиге
Там жаранып келет.
Жаан ырысту болуп, байыдың ба?
Текши ыргал,

Кожондор угулат.
 Журттарда улу байрам болды ба?
 Сүүнүп каткырган
 Сыны жаан кижн
 Чыдалду колун өрө көдүрди.
 Ырысту көзиле
 Айландыра көрди.
 — Бастыра айткан сөзнг чын—деди—
 Мен баатыр болдым!
 Эди-каным тын.
 Мен төрөл жеримннг ырысту ээзи.
 Чечектү жалаңдар,
 Койу агаштар,
 Сен де, Кадын,—менинг јөөжөм эди.
 Сүүген орооным
 Күчтү ле јайым.
 Ого чыдажар ийде-күч табылбас.
 Көп тилдү албатылар
 Ырысту болды,
 Канайып сүүнбес,
 ыргабас?!

Элбек суунды
 Јаратка толо эдип көдүр.
 Јаңы жүрүмннг јаражын көрүп ал!
 Јоткондый тынышты
 Киреледип өдүп жүр.
 Нак биле төрөлдннг кожоңын угуп ал!
 Сүүнбес бойын
 сүүнерннг.
 Каткырбас бойын
 каткырарынг.
 Карыган болзон,
 јинт болорынг.
 Кожонг билбес бойын
 кожондоорынг!

Москвадан бери
 Алтайга јетире
 Алтын кебистий аштар јайылды.
 Малдар кыймырайт.
 Заводтор күүлейт.
 Журттардынг кебери јаранып кубулды.
 Сени кайкаткан
 Баатырдынг ады:
 Јайым жүрүмдү советскнй кижн.
 Јоктуны байыткан
 Ырыстынг ады:
 Ак-јарык санаалу кижнннг ижн.

Јүрегим кожондойт.
Телекей уксын:
Менде эрјине бичик бар болды!
Бузулбас закондо
Ойгор Сталин мени—

тегин алтайды

КИЖИ деп адады!
Мен учун
Миллиондор кичеенет.
Мен миллион кижиге учун

тартыжадым.

Шак оног улам,
Карыган да болзом,
Баатыр ийделү иштенип турым.
Түгенбес ийденди
Жарык отко кубултарым.
Көп миллион кижининг жадыны жаранзын.
Чөлдөрдө салкынды
Үйгендеп аларым.
Кырачы, садовод сүүнип каткырзын.
Мөңкүлү тууларда
Аштарды өскүрерим.
Жилектү агаштар ондо чечектеер.
Чыдалым албатыда.
Мен бек иженедим:
Озочыл үредү жегүге экелер.
Түрген сууларда
Керептер жүрер.
Ар-бүткөн жөөжөни табатан сүмөм бар.
Кеен Алтайды
Заводтор кееркедер.
Сүүнчи ле ыргал токтобой турар.
Теке тайкылар
Кату жерлерге
Мен темир жолдорды өткүрүп аларым.
Ороонго керектү
Қошторды тартып,
Қырларды өткүрө октый учарым.
Тыңдаган, Кадын суу—
Алтайдыг тамыры!
Сени Волга ла Дон мөрөйгө кычырат.
Чакпынду Днепр суу
Чылабас толкузын
Жаркынду жегүге түрген апарат.
Жарык суунда
Салдар јунунат...
Талдама агашты көрүп сүүнзен.

С. Барыбин

БАЛДАРГА БИЧИГЕН СТИХТЕР

АЛТАЙДЫҢ ТУУЛАРЫНДА

Көзнөктинг алдында фруктовый сад
Күннег күнге жаранып чечектейт.
Суу ол янында карагай агаштар,
Ондо аттар отоп жүргилейт...

Семис койлор үөрлежип жүрет,
Чечектер жайылып, там жаранат...
Jaан мүүстү кийик текелер
Бийик таштардан төмөн ајарат.

...Азыйда айыл турган јерде
Јагы тура тудулган,
Алтай улустыг жүрүми
Ајдары јок јаранган.

Алтайдыг тууларында кандый јакшы
Малчы ырысту јуртайт.
Ол бойыныг кожонында
Ојгор башчызын мактайт.

КАДЫН

Сен бийик туулар ортодо
Јаан чакпындалып агадыг.
Нени де чагкыр тууларла
Түни-түжиле куучындажадыг.

Сениг јараттарында
Мөштөр араай шуулажат.
Койчылар одуда отурып,
Сен керегинде куучындажат.

Сениг элбек јаландарында
Колхозтыг малы жүрет.
Бийик туулардыг эдегинде
Ырысту иш көндүгет.

Сениг төрөл јерлериңде
Сүүнчилү кожондор угулат.
Оны иштемкей албаты
Сеге, Кадын суу, учурлайт.

Сен бийик туулар ортодо
Јаан чакпындалып агадын.
Нени де чанкыр тууларла
Түни-түжиле куучындажадын.

Солун-собурды
Сыргага айтты.
Эрмек сөстөр
сүүнчилү болды,
Эрү көстөр
каткыда турды.
Озочыл койчы
омок кызычак
Уулга жараш,
жакшынак көрүнди.
Малын көрөргө
Боролдой жортты,
Бойлу көзиле
оны үйдешти.
«Эзен болзын,
көркий Боролдой
Эртен јолой
табарзан»—деди.

Л. Кокышев

СЕГЕ ЈЕНҮЛҮ КЕЛЕРИМ

Јаскыда аймактын јуунында,
Јаражым, сеге јолыккам.
Јозокту ижинг айдарында,
Јилбиркеп сөзингди уккам.

Јуупнынг бош өйлөринде
Куучындажарга сенле санангам.
Клубта јууктай базып келеле;
Айдар эрмек таппагам.

Санаамды менинг билип тургангдый.
Нени де меге омок куучындаганг.
Сөстөринг, Себининг суузындый,
Ойноп кулагымда шыгыраган.

Јүрексип, ол айас мендеп,
Ченемелингди меге айтканг.
«Иште кемибис јенер»—деп,
Мөрөйгө мени кычырганг.

Ол туштагы јаскы өй
Јүрегиме менинг теренгжиген.
Бийикте жарык толун ай
Бисти көрүп күлүмзиренген.

Сенинг ыраак колхозынгды
Көстөп барарга күүнзегем.
Өскүрип алган малынгды
Көрүп аларга јүткүгем.

Бүгүн сүрингди газеттег көрүп,
Јаскы өйлөрдди эске алындым.

Ченемелинди сениг кычырып,
Көп немени жангыдаг ондодым.

Жаскы ойлөргө жетирбей,
Женүни аларга кичеенерим.
Карлу жыштан, шонкордый,
Сеге женүлү келерим!

КОЖОНДО, КОЖОНЧЫ, КОЖОНДО

Кожондо, кожончы, кожондо,
Кожонгын ыраак жайылзын.
Корейде, Вьетнамда, Иранда
Найыларыска ол угулзын.

Амыр-энчү бистин ижисти
Амыргыдый үнигле мактазаг,
Ыраактагы нөкөрлөрести
Ырысту жүрүмге кычырзаг.

Бистин агару жолысты—
Амыр-энчүни чүмдезеи.
Чума жепселдү улусты
Чугулду сөзинге каргазаг.

Кожондо, кожончы, кожондо,
Унинди угат Кочжедо,
Жалтанбас найыг түрмеде
Жалбышту сөзинге бүдет.

Вьетнамда карындаш улустар
Кожонгыга сениг сүүнер.
Корейден герой солдаттар
Алкышты женүле жетирер.

Жоткондый үниг жайылып,
Ончо улусты женүге кычырзын.
Тыгыда, чокум, коолодо
Кожондо, кожончы, кожондо...

КОРЕЙСКИЙ СОЛДАТКА

Амыр-энчү орооньпга
Америка баштап табарды,
Жайым жаткан албатынга
Жаан жеткерди экелди.

Колында мылтыгын бек тудуп,
Корея, төрөлиндиги тың корула,
Эр санаанды тың сананып,
Эрчимдү жуулажып тартыш ла!

Жайымга жүткүгөн албатыңды
Жалтанбай сен корула,
Олжочы, калжу ийттерди
Оодо согуп аткыла.

Сүүгөн Төрөлиндиги корып,
Сен качан да жеңерин.
Сениң жолың чын белуп,
Амадунга једип аларың.

ЖАЛАҢДА

Жалаңда кар кайылып,
Јаскы күндөр жууктады.
Кайылган јерлер карарып,
Салданың тартарың сакыды.

Јүгүрүк атту бригадир
Јүстүк јалаңда токтоды.
Јүреги оның согулып,
Јуучыл ишти баштады.

Аш салатан јалаңдар,
Айылчыдый оны уткугылайт.
Араай соккон салкын-јыбар:
«Аш болор!» — деп шымыранат.

Күнге күйгөн чырайында
Күлердий өңи көрүнөт.
Јүстүк терен сананарда,
Шүүлтгелер кайнап кыймырайт:

«Эрчимдү јакшы иштезем,
Адым мактулу угулар,
Алтындый ажым јайканза,
Албаты текши ток јадар».

Аш салатан јалаңдар
Айылчыдый оны уткугылайт,
Араай соккон салкын-јыбар:
«Аш болор!» — деп шымыранат.

КОЖОНҒ ЛО ҰЧ СӨС

Јаскыда тайганын эдеги,
Јажарып, чечекле бүркелет.
Јылкычы кыстын кожоңы
Јышта түжине серибейт.

Алтай кыстын кожоңын
Агаштын бүри де тындайт.
Јиит јастый јараш бойын
Көргөн лө кижии кайкайт.

Јегил тынган төжинде
Суркураган алтын јылдыс.
Токунал билбес жүрегинде
Кучактап болбос јаан ырыс.

Кожондогоп үни оның
Комустын јараш үниндий.
Јирме бир јашту кыс бойы
Јайылган чейне чечектий.

Оның өткүн кожоңы
Ыраак учат ийделү.
Айдылган баалу сөстөри:
Амыр, ырыс ла јенү.

Бу сөстөрдн јенетен
Ийде кайдан табылар?
Јиит кыстын кожоңынан јараш
Кожон кайдан угулар?

Јотконду күнде јыгылып,
Калганчы күчин чыкса да,
Кожон сени өрө көдүрип,
Колтыктап ичкери апарар.

Ол тужында сен бөкө,
Јотконног до ийделү!
Јаркынду сөстөр көксинде:
Амыр, ырыс ла јенү.

ЭКИ ЈОЛ

Өркөш боомның каскак тажында
Јаңыскан турдым јаскыда.
Түрген Қадынның толкузы алдымда
Чугулду табарат јараттын тажына.

Жанымда коштой жайылган маралдар
Жаскы эзинге кызарып жайканат.
Түштүктөн келген кожончы кушкаштар
Ару кейде кожондоп айланат.

Чуйдын жолы чечектерге курчадып,
Корумдарды кезип ыраак чөйилет...
Түкти, алтын ашты тартып,
Түни-түжиле машиналар күркүрейт.

...Тозынга, кумакка туй бастырган
Озогы жол Чуйдын алдында.
Энзиреп, эскирип, жоголып калган
Жайнап жаткандый жаскы салкынга.

Каскакты ол өдүп болбой,
Корум таштын алдында токтогон...
Актардын сынык жыдалары ондо
Калың татка жидирип жоголгон.

Анда-мында көмүлгөн сөөктөр
Терең санаага алдыргандый.
Сүүнчилү жаскы салкынга кресттер
Кунукчыл сыгырып, ыйлажып тургандый.

Чуйдын жолы чечектерге курчадып,
Чике-Таманга чыгара жалтырайт!
...Озогы жол баргаага бастырып,
Корум таштын алдында карарат...

ҮЧ МААНЫ

Кремльдин үстинде кызыл мааны
Күски салкынга элбирейт.
Советский улустын жөнүзинин темдеги
Ыраактан, ыраактан иле көрүнөт.

Ол өрө кейде, бийикте, бийикте
Оморкодот, көкүдет, кычырат, үредет.
Телекейдин ижемчизи бистин үстисте
Чаңкыр теңериде кызарып элбирейт...

Экинчи мааны Корейде, Вьетнамда,
Жуу согуш өткөн жерлерде,
Жайым сүүгөн албатылардын колында
Өштүгө неден де коркушту билдирет.

Үчинчи маанының өни кугарган,
Лаңыскан агат элбек толкуда.
Калапту јотконго килетпей соктырган,
Өштүге таштаткан, борттың тыштында.

Оның алдында јажынган өштүлер
Оны бүгүн талайга таштаган.
Эски керептиң бортынаң озор
Кийининең оны кармап, түкүрген...

Бу мааныны толкудан сөн,
Коммунист, чыгарып көдүр салкынга.
Оны албаты сакыган, иженген...
Туттырып бер каныккан улуска!

Уч мааны бүгүн биригип,
Өни озордың там кызарзын.
Ийделү салкынга јергелей туруп,
Бисти ичкери оноң тың кычырзын!

В. Адаров

КОМСОМОЛЬСКИЙ БОЛУШ

(К у у ч ы н)

Түн кирген. Күзүгүниг табыжы шыгырай берди, ойноп турган радио токтоды. Балдар орындарына жадып, бирүзи бирүзи жаар көрүп, шымыранып эрмектежип, кезиги араай каткырыжат.

Анча-мынча болгон кийининде балдардыг табыжы жоголып, тым боло берди. Жаңыс ла Улужайдыг уйкузы келбей, ары-бери аңданып, көзнөктөг чалып турган тегерик айды көрүп, тышкары стенеге келип согулып, көзнөктөрдү токулдадып, сыгырып турган салкынныг табыжын угуп жатты. Улужай жуурканла бажын бүркеп те алза, уйкузы келбейт. Салкынга түрген учуп турган үзүк булуттар айды бөктөп ийгенде, комнатаныг ичи канайда карагуйлай беретен эди, онойдо ок Улужайдыг санаазы карагуйланып тургандый болуп, жүреги токүнабай турды.

Улужай жонго каршулу болгодый керекти этпеген, же ондый да болзо бүгүн журналда коомой темдек тургузылганы Улужайдыг жүрегин сыстадып, уйуктатпай, санааркадып турды. Онын сагыжына жүзүн-жүүр немелер кирет, учында мындыый санаа кирди. «Класста, үредүде коомой темдектү болгоны ол жаан уйат. Ак бөскө кара балкаш жапшыганда, элден озо көс канайда ого тийетен эди, онойдо ок журналда коомой темдек көскө озо көрүнер. Оны сананарга күч. Мен эртенги күннег ала оны ойто түзедер учурлу. Мениг жолымда кандый да бийик жылым таш турган болзо, оны ажып барар жолды мен табар учурлу. «Большевиктер жеңип болбогодый буудак жок»—деп улус айдыжат. Мен кайткам?.. Меге нөкөрлөрүм де болужар. Мен жастырамды түзетпес болзом, бистинг класста балдарды уйатка салар турым. Ондый болгондо, неши эдер керек? Озо баштап грамматикага жакшы үренер керек. Грамматиканы, беш сабарымды чылап,

билер болзом, ол тужында орус тил меге уур болбос»—деп сананып жатты.

Улужай үренерге келер тужында энези килемжилү, јалакай сөзиле мынайда айткан:

— Балам, јакшы үрен! Амадаган санаанга качаң да болзо једип жүр. Озогы улустың кеп сөзи бар: «Јаанның сөзин јанчыкка сал, керсүниң сөзин бажыңа сал» деп. Је балам, јакшы немени бажыңа салып, јаман немени јалаңга таштап жүр. Шок эдерге саңанба. Јакшы үрен!—деп јакыган. Бу јакылта Улужайдың санаазына база кирди.

— Мен энемниң јакылтазын бүдүрер болуп сөзимди бергем! — деп тың эрмектенген бойынча, Улужай јуурканын бутла түре тееп ијеле, өрө туруп, электричествоның лампочказын јарыдып ијди. Бойы кийимин кийеле, орус тилдиң грамматиказын алала, столдың јанына барып, кычырып отурды.

Коштой турган орында јаткан Георгий јөткүрген бойынча ойгонып келеле, көзин ачып, Улужайды көрөлө, айдат:

— Сен не уйуктабай турың, нөкөр!

— Сениң менде керегиң јок, ары кару уйкунды уйукта ла — деп, Улужай каруузын чала чугулданган айтты.

— Јок, ондый эмес. Сениң санаанда не де бар. Мен байа сениң санааркап отурганыңды башкалап көргөм. Јартын айт, айса болзо, бис болужарыбыс — деп айдала, Георгий туруп келди.

— Је слер менде кожо шакпырабай, уйуктагар, мениң уйкум јок... — деп, Улужай узун кирбиктерн карарып, Георгий јаар кезе көрүп айдала, ойто ло бичиги јаар көрди.

— Биске айтпаста, сен кемге айдатаң. Бис советский үренчиктер, ленинский комсомолецтер бирүбис бирүбиске болужар учурлу...

— Је айса бери кел, экү куучындажалык.

Георгий туруп, кийинип алала, Улужайдың јанына келип отурды.

— Је мени санааркадып турган неме мындый. Мениң орус тил јанынаң темдегим кече журналда «эки» болды. Мени уйуктатпай турган неме ол болуп туры, ол меге коркушту ујатту неме болуп јат, нениң учун дезе өскө предметтер аайынча темдектерим «төрт» лө «беш» болордо, ол неге јараар?—деп, Улужай Георгий јаар чике көрбөй, грамматика бичик јаар кезе көрүп куучындады.

— Ондый болгондо, сен бистег болуш не сурабай турың? Бис болужар эдибис. Ол Кичеемкей орус тилле сүрекей јакшы бичип јат. Оноң суразаң, ол до айдып берер. Сен кижиден сүме сурабай турганың ол бойыңа сүрекей коомой неме.

Кичеемкейдиң ады адалганын Кичеемкей јастыра укпады.

Көзин ачып ийзе, комнатада жарык эмитир, Улужай ла Георгий столдың жанында отурылар. Улужайдың каткылу жүрөтөн көзи сооп калган, сүскейте отурган бойы Георгийдин куучынын тыгдап отурды.

— Ой канча, күзүгинин табыжы угулды ба? — деп, Кичеемкей өңдөйип туруп келеле, сурады.

— Ой эмди төрт час...

— Айдарда, слер кандый эрте турганыгар?

Георгий Кичеемкей жаар көрүп, шымыранып кычырды. Кичеемкей турала, Улужайдың оң жанына келип отурды.

— Же нени таап алдыгар?—деп сурады.

Георгий столго чаканактанып, жаагын алаканына тайандырып алала, айтты:

— Кичеемкей, сен комсомольский организациянын качызы болуп турганда, Улужайга болуш төзөөр керек. Улужай орус тил жанынан сүрекей коомойтып турган болтыр. Ого болужар керек.

— Ондый болгондо, ненин учун жажырып турган. Оскө предметтерин кандый?—деп, Кичеемкей сурады.

— Оскөзи «төрт» дө «беш»—деп, күүн-күч югынан Улужай араай айтты.

Кичеемкей, Улужайдың жардына йымжак алаканыла таптап, айтты:

— Эртенги күннен ала бис сенде кожо иштеерибис. Уроктын кийининде класска артып, диктант бичирибис, онын кийининде бойыннын сагыжыгнап нени-нени таап бичип турарын. Ол тужында бис сенин жастырагды тудуп алып, чике бичир учурын айдып берерибис. Сен элден озо грамматиканын ээжилерин, беш сабарынды билген чилеп, жарт билип алар учурлу. Бис сени бойыбыска теңдештире тартып аларыбыс. Жараар ба?

— Ондый сөс меге сүрекей жарады. Мен једикпезимди бойым да түзедерге күјүренип тургам—деп, Улужай сүүнчилү айтты.

Эмди Улужай, байагы јолдо турган йылым ташты ажа берген чилеп, сананып, соок көзинде сүүнчилү каткынын обору ойто көрүнүп келди.

* * *

Класстын комсомольский јуунында, баштамы комсомольский организациянын качызы Кичеемкей столдың кырына снҥ колыла тайанып алала, калганчы күндерде сондоп тургандарга кандый болуш јетирилгени керегинде куучындады.

— Бистинҥ класста эмди үредү жанынан сондоп турган үренчиктер јок, — деп, Кичеемкей айдат. — Бис ондый сондошты комсомолестердин болужыла јојолтып салганыбыс. Бистинҥ комсомолестер жагыс ла сондогондорго болуш јети-

рип турган эмес, је бастыра үренчиктердин үредүзин шиндеп турылар.

Кичеемкей куучындап божогон кийининде, үредүни оног ары жарандылары керегинде комсомолецтер куучындадылар. Учунда Улужай сөс сурап алала, айтты:

— Калганчы өйдө сондочылардын бирүзи мен болгом. Комсомолецтердин болужыла мен эмди озочылдардын бирүзи боло бердим. Мынаг ары мен оног тыг кичеенип үренирим. Оңдый жаан болуш учун комсомолецтерге, нөкөрлөриме жаан быян болзын!

„УРСУЛ-ГЭС“

Ийде-күчин бадырып болбой,
Урсулдын суузы кожондойт.
Кайа ташка арта согулып,
Толкуларыла чакпындалат.

Кайыр таштарлу жарадында
Коммунист Эртечи турат.
Онын быыраш кара чачын
Салкын эркелеп, сыймайт.

Көбүктелип Урсул акканы
Көскө түрген көрүнөт.
Урсулды инженер айкап,
Эптү жерин темдектейт.

Капчал жарадына келип,
Катап, катап оны көрөт.
Электростанцияны эдерге жарадып,
Жүрегинен ол оморкоп айдат.

—Урсул! Баатыр ийдегди
Улуска тузалу эдерис,
Тегин жерге сен жобобозың!
Чакпыныга жылдыстар күүдүрерис.

Бийик сынду инженер,
Айландыра шиндеп чотоды.
Колына карандаш тудунып,
Чаазынга темдектеп журады.

Үч күнге инженер
Лажыл мөштинг төзинде журтайт.
Ак чаазынга жүзүн чертөжтор
Карандажы онын журайт.

***

Урсул сууныг жарадында
Улустар чымалыдый кыймырашты,
Электростанцияны бүдүрерге
Колхозчылар текши мөрөйлөшти.

Амадаган иш тебүлү өдөт.
Автомашиналар огурышты.
«Алдыбыстагы ижибис мындый»—деп,
Оморкоп бригадир куучындады.

Балгыр эди тыг колдорыла
Таштарды бийиктеде салып турды.
Кожо иштеген нөкөрлөрине
«Коммунизм бу»—деп куучындады.

Куйундый чакпынду Урсулдың суузы
Буунтыга чырмайып табарат.
Оны бузуп өдөргө,
Бар күчиле албаданат.

Баагыр колдор лапту туттылар.
Электростанция белен болды.
Туулардан аккан чакпынду суулар
Турбинаны күчтү айландырды.

Кой кабырган Эртечи,
Яңы отты күйдүрди.
Коммунист партияны мактап,
Быйанду сөстөрүн айтты.

Лажы жаан карыган бойы
Линт кижидий омок турды.
Бисле ойынды ол баштады,
Линттерди мөрөйгө кычырды.

Ильичтин лампочказы жаркындалып,
Гүн карангуйды түшле солыды.
Элбек Урсулдың жалаңдарында
Канча колхозторды жарытты.

Уур ишти жеңил бүдүрер
Ийде-күчти колхозтор алды.
Улуска ырысты жеткилдеер
«Урсул-гэс» деп адалды.

Ер. Палкин

ЧЫНДЫК ЖОЛЛО

Кезик улус ажанып божойло, экиден, үчтен жуулыжып, куучындажып, амырап отургылады. Жаанай берген улус чала бир аай отуруп, танкылажып, табынча куучындашкылайт. Лииттер ле кыстар база бир аай бөлүнип тургандый деп билдирет. Олордын жанында каткы-табыш тыг болды.

— Нөкөрлөр, эмеш жууктай отуруп алган болзогор, мен слерге кичинек куучын айдайын деп санангам.

Бу мындый эрмекле Толзон отты айландыра отурган улусты тымыдып ийди. Ончо улус, бу нени айдарга туры не?— деп, сонуркан, сакый бердилер.

— Нени айдарга турыг?—деп, тыттыг тазылыныг үстинде отурган бир кыс, Толзон жаар көрүп, сурады.

— Мен слерге коммунизмниг улу стройкалары бүдүп турганы керегинде ле советский албатыныг эрчимдү ижи керегинде куучындайын.

Оттыг жалбыжы жаан жалбырап, карагуй түнниг ортозынан улустардыг жүстеринг жарт жарыдык турды. Улус, ончозы Толзон жаар көрүп, оныг айткан эрмегинен бир де сости божотпоско, кичеемелдү угуп отурдылар. Толзонныг куучыны улусты Волго-Дон каналла жорыктадат, Куйбышевский ГЭС-ке аппарат, Төс Туркменский каналды көргүзет. Ондо иштеп турган улустардыг чыйрак күчтү колдорыла бүдүрип турган иштерле, кайкамчылу жагы техникала таныштырат. Канча чактардыг туркунына темей жерге аккан Доннын, Волганын, Аму-Дарьянын суузы күркүреп агып, телкем кыраларды, өдорлорды сугарып турганын улус көрүп отургандый болды. Бу ла жуукта кичинек агын суу да жок болгон жерлерде жаан талайлар, керептер жүретен каналдар боло бергени, чөрчөктө айдылгандый, кайкамчылу болды.

Одуда отурган улус коммунизмниг улу стройкалары керегинде алдында угуп та, газеттен де кычырып туратандар.

Je бүгүн, Толзонның куучынын угуп, ондо эдилип турган иштин учурын, бистинг Төрөлибистинг пландары канча кире улу-жаан болуп турганын анчадала јарт билип алдылар.

— Батаа! Ол бойы жүрер экскаваторды мен көрөтөм болзом — деп, јилбиркегенинен көстөри суркурап турган 14—15 жашту уулчак, Толзонның куучынын угуп, айтты.

— Je, айттың ла база! Көрөр дегени ол не? Мен оны башкарып, иштейтен болзом! — Онойып айткан кыс, экскаваторло иштеерге эмди ле барарга мендеген чилеп, өрө өңдөйип келди. Толзон ол бала јаар көрөлө, «Бу Балыкчына Эртечи эмес пе? Јаан кыс болуп чыдаганын—кижи де таныбас» деп сананды.

— Јок, уулар, мен, ондогы нөкөрлөрибистинг ижи керегинде санангамда, эртен ле ологго кожула бергедийим. Ондо бир мунг кижининг ижин бүдүрип турган машиналар бар. Ол иш дезе иш! Мында не? Чалгыла кере түжине ле, бел серитпей, јангырың, эткен ижинг јокко јуук. Јок, баратам...

— Je, айса, колхозтың мал-ажын таштап ийеле, ончобыс баралыктар—деп, орго јашка једе берген бригадир шооткон айнасту айтты.—Коммунизмди јангыс ла ондо бүдүрип турган болор деп, бодоп турыгар ба? Бис кандый амадулу иштеп турганыс?

— Онызын бис билип турыс ла. Јүрек энчикпей турган да... — Эртечи онойдо айдала, Толзон јаар көрди.—Je, калак, куучыныгарды булгап салдыбыс ошкош.

— Мен слерди угуп, карын сүүнип турым, алтай албаты бистинг бастыра Төрөлибистинг ижин, акту бойының ижиндий көрүп, оноң туура калбаска турган эмтир деп сананадым.

— Оноң башка кандый болотон эди? Бис азый Алтайдың кобы-јиктеринен өскө неме билбей жүретенис. Эмди ой башка. Эмди улус та башка! Көрзөң, эр јажына јеткелек, эне сүдин ундугалак учканактарды. Олор озогы улуска түңгей бе? Мен олордый тужында јаргак тонноң, јамачылу өдүктөң өскө неме де көрбөгөм, көмөлиш-арбыштан башка сөс тө укпагам—деп, эки јаагы капшыйа берген, эдн-каны сооло берген Тедик өбөгөн айтты.

Куучың туура барганын сезип, бригадир Толзонноң сурады:

— Волго-Дон каналда иштеген улус, андагы техника эмди кайда барды не?

Толзон ол суракка каруузын берерде, Эртечи база ла энчикпеди.

— Волго-Дон каналды ачканын мен кинсдо көргөм. Кандый јаан иш бүткен!

— Советский албатының эрчимдү ижининг шылтузында ондый улу-жаан иштер бүдет. Бистинг эткен иштерибис коммунизмниң јаркынду ойин јууктадып јат, өскө ороонның ал-

батыларына көрүмжилү темдек болуп јат. Бистинг колхозто колхозчылардыг эдил турган ижи база сүрекей јаан учурлу. Алтайдыг колхозторыныг өскүрип турган элбек малы — база коммунизмниг төзөлгөзи болуп турган јөөжө. Бистинг ижибис бастыра совет албатыныг ижине кожулып, албатыга тузалу болуп турганын ундубагар, нөкөрлөр. Коммунизмди бис те мында бүдүрип јадыбыс.

Слердинг бригада бүгүн эки јүс центнер өлөг обоологон. Ол јаан јенгү болуп јат. Кажы ла колхозчы бойыныг ак санаазыла иштеер учурлу. Ончобыс өмө-јөмөлө иштеп турзабыс, бис малдыг азыралын јеткилдеп аларыс, онойдордо, коммунизмниг төзөлгөзине бойыбыстыг үлүбисти кожорыс — деп, Толзон куучынын божотты.

— Сен бригадаларга мындый куучын айдып јүретен кижибе? — деп, Тедик өбөгөн сурады.

— Ол бүгүн Селешле кожо жарым түш өлөг обоологонын көрбөдигер бе?—деп, Толзонног көс албай көрүп отурган уулчак улустыг куучынына киришти.

— Чын, мен бригадага слерле кожо өлөг чаап, өлөг обоолоорго келгем.

— Он классты божоткон кижибе, јаан ишке иштебей, бригадага нени эдетен?—деп, Эртечи күлүмзиренди.

— Өлөг эдетени кичинек иш пе? Айла «јаан иш» дегени не? Мен бодозом, јаан иш—ол албатыга тузалу иш. Өлөг дө чабатан болзо, јер де казатан болзо,—түнгөй јаан иш. Мен удабас мынаг јүре беретен кижибе, айдарда колхозтыг јаан ижиненг куру калбаска турым.

— Сен черүге барарга турганыгды айдадыг ба?—деп, бригадир сонуркады.

— Јок, мен институтта үренерге турым.

— Сениг куучыныг биске сүреен јарады. Ондый солун-собыр куучындарды јаантайын биске айлып турзаг—деп, Тедик Толзонды мактады.

— Је, өрөкөн, эмди уйуктаар керек. Слер арып калганыгар.

...Толзон узак уйуктап болбоды. Јетире кургагалак өлөгнинг јараш јыдын терег тынып, сүреен јакшызынып јатты. Толзон јалагда конорго кичинек туштаг ала сүүйтен. Ол колхозто јылдыг ла бугул тартып, јаан улусла кожо јалагда конуп туратан. Је калганчы үч јылдыг туркунына айылына јанбаган. Эки јайды ол пионерский лагерьде вожатый болуп иштеген. Былтыр дезе Москвага экскурсияга јүрген, оног келеле, научный экспедицияла кожо Улаган аймакта корумдар казып јүрген. Түжине иштейле, чылап калган улустыг токуналу тыныжын угуп, эбиреде турган кайындардыг ла аспактардыг бүрлериниг угулар-угулбас шылыртын угуп, Толзон бу улустаг, бийик тайгалардаг айрылып

барарга ачу болуп турганын сезип жатты. Онын санаазына ненин де учун школдог бу жыл жаскыда жанып келеткени кирди...

...Ол машинанын үстинде келип жатты. Чуйский тракт-ла машина түргөн барып, бийик төг жер болгондо, тыг огурып турат. Је Толзоннын сананып келеткен шүүлтезине машинанын табыжы да чаптык этпейт. Онын жүреги «үредү божогон, божогон, божогон» деп, торт ло кожондоп тургандый болды. «Јанып барала, энемди, јаанамды он классты үренип божотконымла сүүндирерим. Менин алдымда бастыра јолдор ачык. Меге удур јүрүмнин сүрекей сүүнчилү өйи келип жат... Ырысту, сүүнчилү, јайым јүрүм—кандый јакшы!»—деп сананып отурала, «кандый јакшы!» деп, айтканын бойы да сеспей калды.

«Јок, бу ырыс сеге арай ас. Бийик үредүлү болор керек. Ол тушта сен албатыга јаан тузанды јетирерин. Ол тушта сен коммунизмнин строители болорын. Он классты божодоло, иштеерге мендебей, оног ары үрен»—деп, үредүчинин јакыган сөстөрүн санаазына ойто алынып, Толзон узак сананган.

«База үренер дезе, энемди, карыган Акайды, кичинек карындаштарымды болужы јокко канайып таштаар? Олорго болужар керек»—мындый шүүлте санаазына кирген. Онын кийининде, «Мен оморды таштабай јадырым. Олорго колхоз болужар. Энем күчи јеткенче иштеер... Кичү карындаштарым школго үренгилеп өзөр. Меге үренерге кем јок»—деп, шүүйле, ол керегинде ойто сананбаска тургандый, ары-бери көрүп, айландыра турган тууларла таныжып, эдил күүктин эткенин, Кадын суунын акканын шиндеп, сонуркан көрүп келетти.

— Эмди мен бойымнын төрөл колхозыма келеле, колхозчыларга болужарга, бригадага келдим—деп, Толзон айдала, көзин јумуп, амырай берди. Айландыра тымык, бир де кижинин үни угулбайт. Ыраакта јаланда аттардын јажыл өлөндү кыртылдада чайнаганы угулат. Эзин араай согуп, кандый да јараш јыт экелет. Суу бирде арайлада, бирде тыгыда шуулап турды. Тенериде јылдыстар мызылдажып күлүмзиренгидейт...

* * *

Толзоннын школды божодоло, жанып келгенине беш классты үренип божогон Азулай база сүрекей сүүнгөн.

— Эне, Толзон акам эмди бригадага ла иштеп јүрер бе? Онын кожо үренген нөкөрлөри кайдаар да ыраак јерге үренип бараткан дежет.

— Јок, Толзон база үренип барар, балам. Удабас сен база ыраак үренип барарын. Эмди јазап, јакшы үрен — деп, Торкочы уулын эркелетти.

— Јок, Толзонды айылду эдер керек. Ого үрениш јеткен.

Карыганча ла үренип жүретен бе? Мен уулымды айылду эде-де, онын бала-барказын көрөйин деп турум, мен карыйла, өлүп калзам...

Толзоннын жааназы онойдо соок айдала, койынына салып алган учуктарын тарап, Торкочынын сөс айдарын сакый берди.

— Акай, слер өлбөзөөр, эмди де жирме жыл жүререер. Толзон үренип алгай, токтотпос керек—деп, Торкочы күлүмзиренди.

Толзоннын жанып келгенине колхозтын жаандары да сүүнгилеп турдылар. Бичик билер кижини колхозтын бир жаан ижине «кадаар» керек—деп, шүүжип турдылар.

— Бу колхозто иштеерге улус жетпей туры дежет. Толзон ол иштердин бирүзине не иштебей турган? Энезине, карындаштарына болушпаска турган ба? Үредү ле үредү деп, жүткүп турар—деп, Акай кечеден бери токунап болбой турды.

— Кирерге кем жок по?

— Кем жок, кирер ле...

— Кандый сүрекей табыш болды, не болды болбогой—деп, колхозтын председатели, Борбой Иванович, кирип келеле, күлүмзиренди.

— Бойыбыстын ла ортобыста...

— Толзон кайда?

— Бригадага барган. Иш жок энчигип болбойдум деген—деп, Торкочы, столдын үстин арчып, айтты.

— Мен оныла куучындажарга санангам—деп, председатель айтты.—Ол эмди үренбес эмес пе?

— Үренбей база! Үренер, үренер, ол ыраак жерге барып үренер—деп, Азулай чечеркеди.

— Унчукпа, учкан. Жаан улус куучындашсын—деп, Акай чугулданган айас, өрө туруп,—менин бели-будым не оорыйт, жүт келерин сезип туры эмеш пе?—деди.

— Калак, өрөкөн, ондый неме белгелебегер—деп, Борбой Иванович кокырлады,—биске бу айда бир де эмеш жанмыр керек жок эди. Эмди сырагай ла жаан иш—өлөң ижи болуп жат. Кышкыда мал куру турза, коркушту жаман неме ине.

— Бистин мал куру турбас, колхозчылар сүреен жакшы иштегилеп жат—деп, Азулай база ла энчикпей айда салды.

— Сен оны кайдаг билерин?

— Ол Байрымыннын бригадазында бугул тартып турган, онын учун билечиркеп турган болбой—деп, энези Азулайдын ордына айтты.

— Көрзөң оны, улустын жакшы иштеп турганын база билер! Же ондый ла болзын, кийининде барып колхозтын жакшынак бригадири эмезе атту-чуулу председатели болотон уул

болбойың—деп айдала, Борбой Иванович Азулайдың бажын сыймап ийди.

* * *

Күн изү чалып турды. Чапкап өлөң кургаганына шылырайт.

— Бугулды капшай тартыгар! Балдар, капшайлагар! Бис бүгүн үч жүс центнерди обоолоор учурлу—деп, терлеп калган бригадир кыйгырып, өлөңди айрууштап, обооның үстине чачып турды.

— Толзон, сен неңиң учун чамча кийбей, эдингди күнге өртөп туруң?—деп, обоо салып турган Тедик өбөгөн Толзонноң сурады.

— Кем жок. Күнге күйгени сүрекей жакшы, кижиниң сукадыгына жакшы болор.

— Баатыркап туры не база—деп, обоодоң тың ыраак эмес бугул салып турган Эртечи кыйгырды.

— Је, сен менле чечеркебей, бугулдарды ла капшай сал—деп, Толзон каруузын соок јандырды.

— Сен не катурканадың, уул? Ол јараш бала, көрзөң жазап—деп, бригадир Јагар каткырды.

— Јаражы јараш ла, кылык-јаңы кандый болбогой.

— Кылык-јаңы да жакшы—деп, Тедик, чырчык жүзин чырчыйтып, күлүмзиренип ийеле, јаланда бугул салып турган Эртечи јаар көрди.

— Јок, ол жакшы бала, уул. Иштемкей де, кожончы да. Бооро јаскыда Москвадаң улус келип јүреле, кожончыларды, икиличилерди, топшуурчыларды—ончозын ченеп көргөндөр. Эртечи ол тушта кожондойло, баштапкы јерде болгон. Удабас ол областька барып, радио ажыра кожондоор.

— Онызы сүрекей жакшы. Бистниң алтай албатының культуразы жылдыг ла өзүп јат—деп, куучындаган ајас Толзон өлөңди обооның үстине салып, тепсеп турды.—Удабас алтай албатыда артистер, писательдер, профессорлор, врачтар, јаан үредүлү оноң до өскө көп улус болор.

— А, айдарда, Эртечини сүүп ийдинг бе?

— Је, болор, мен ол керегинде неме айтпадым. Мен албаты керегинде айдадым—деп, Толзон ачына берди.

Бригадир ары-бери көрүп, токунап болбой турды. Сууның ол јанында јаланда Байрымның бригадазының обоолоп турганын көрүп ийеле,—нөкөрлөр, көригер! Ол Байрымның бригадазы өлөңди кандый обоолоп јат. Түргендегер, олорло мөрөйлөжөресте, бис оноң артык обоолоор учурлу. Атту өлөң јууп турган улус, түргендегер!—деп, жакарып турды.

Улус амыралта јогынаң ла кере түжине эрчимдү иштедилер. Тал түште одуга курсак ичерге бир де кижн барбады.

Казан азып турган Тана курсакты улустың иштеп турган јерине экелип азыраган.

Бозом энгир кире берди.

Одудан ыш чөйлип, јаан јалбыш ыраактаг көрүнип турды. Қолхозчылар иштег јангылайт. Аттарына мингилеп алган машинисттер ксжондон келеттилер. Толзон фуфайказын јабынып алала, оду јаар араай базып келетти. «Кандый јакшы... айас, тымык... мениг төрөлим»—деп ол сүүнет Кийининде кандый да бир уул кожондоды:

Эрикчили јок кожонгыс
Эне-Алтайга томулзын.

Кайа көрзө, машинист Сүрүг минип алган адына Эртечини учкаштырып јатты.

— А, ондый ба—деп, бойында айдынала, Толзон одуга ичкерледи. Одуда тал-табышка чадыр айыл чачыла бергедий турды. Ончо улус ажангылап, сүүнчилү куучындашкылайт. Толзон, айылга кирип келеле,—бүгүн канча центнер обоолодыбыс, үчөтчик?—деп, быјыраш чачту, кара көстү уулчагаштан сурады.

— Уч јүс он бир центнер—деп, уулчак омок айтты.

Одуның ичинде лозунгтар ла «Кызыл Мааны»—деп, јаны стенгазет көрүмјиде турдылар.

— Эртечи, сен канча классты божоткоң—деп, Толзон, ажанып отурала, сурады.

— Јети ле классты үренип божодоло, үренбегем.

— Эмди үренерге сананып турың ба?

— Эмди кижии кайда үренер? Бир ле артып калганда...

— Онызы не деп айтканы? Үренер јер јок по? Эмди келер күсте городко барала, зооветтехникумга ба, айса педучилищеге бе үренер керек.

— Је, үренбеген де кижии жүрет ле база. Қол ло салып билер болзо, болор. Қолхозко кем иштейтен? Кожонды кем кожондойтон? Јаш, јараш бала жүрүмин, үренип ле жүрүп, түгезип салатан ба?—деп. Јыртай өбөгөн чугулданды.

— Слер билзегер! Јаш жүрүмин табыш јок ло, кунукчылду өткүрейин деген кижии үренбей жүретен. Үредү—ол јараш, јарык, сүүнчилү жүрүм—деп, Толзон, эмеш чугулданып, айтты. —Эмди ончо улус үренип јат.

— Онызы чын. Үренер керек. Мен, арга ла јок карыган бололо, отурадым — деп, Тедик Толзонның сөзин јаратты. Јыртай өбөгөн, Тедик јаар соок көрөлө, ары көрүп ажана берди. Кезик кыстар төжөктөрин салып, уйуктагылай берди. Уулдардың чадырынаг табыш, каткы база да узак угулды. Караңуи түн тымый берди...

Күндер өдүп ле турды. Толзон бригадада иштеп көндүге

берди. Ого бригадада жүрерге сүүнчилү, иштеерге илбүлү болды.

Лут күнде он эки машина ак жерде өлөң чаап жүрди. Артка кан колхозчылар десе агашту арка жерде чалгыла чаап турдылар. Түнде жааган жааш өзүмдерди сугарып салгандый көрүнөт. Толзоннын жанында Эртечи, бригадир Жагар, Тедик өбөгөн оного до өскө колхозчылар өлөңди жарышла чапкылай бердилер. Эди-каны изип келерде, Толзон макатып, токтоду жогынан чаап турды.

Ол илбиркеп, курч чалгыла жажыл өлөңди жерге жаба кезип турды. Онын нөкөрлөри оного артып калып, ойто жаба жеңишип турдылар. Кенетийин онын санаазы бойынын төрөл школыга уча берди. Городтогы школ онын көзиниң алдында... Бастыра жүргөн жүрүм ончозы ойто көрүнөт. Сүүнчилү нөкөрлөри ойто ло оныла куучындажып тургандый билдирет. Уренерге кандый сүүнчилү болгон! Эмди ол нөкөрлөр кайда? Олор база, Толзон чылап, бойларынын төрөл айылында. Же олор пени санангылайт? «Уренер керек, балдар. Слер ончогор жаан үредүлү болзогор, кандый жакшы болор! Алтай албатынын культуразы там ла жаранар» — деп, айткан үредүчинин сөстөри угулып тургандый болды.

— Жакшы ба, Толзон!

— Оо! эзен, жакшы. Слер жакшы ба? — деп, Толзон чочый берди.

Онын алдында колхозтын председатели Борбой Иванович турды.

— Нени сананып турың? Жараш кыстың жүзин, куучынын эске алынып турың ба? — деп, Борбой Иванович каткырада:— Сен эмди күскиде база үренип барарга турың ба? — деп сурады.

— Ээ, барайын деп сананадым.

— Кажыга барып үренерге турың?

— Новосибирскте журтхозяйственный институт бар. Ондо үренерге турым. Жалаң ижин механизировать эдерге үрентем.

— Онызы чын, Толзон. Бистиң мал жылдыг ла көптөп жат. Иш те көптөп жат. Колхозчылардыг ижиниң арбынын көптөдөр керек, олардыг ижин жеңилтер керек — деп, Борбой Иванович, үний жымжадып, жөпсиңди.— Биске кажу жерди эки жандап сүретен салда керек. Кобы-жиктердин өлөңин чапкадый машиналар керек. Чалгыла чабатаны күч те, узак та...

— Билеригер бе, мен шак ла ол керегинде сананып жүредим— деп, Толзон айтты.— Бистиң колло эдиң турган иштерди ончозын машинала бүдүрзе, кандый жакшы болор! Электростанция бисте бар да болзо, бис оны бастыра жанынаг тузаламбай жадыбыс. Же, мен үренип божогончо, ол жанынаг эдилбеген иш артпас болбой...

— О-о, сеге де једижер. Ол иштер бүдүп калза, өскө, оноң до илбүлү керектер табылар. Уренер күүниң барда— үрен, үрен. Энең керегинде санааркаба, колхоз оны ајару јок артырбас.

...Оноң бери бир канча күндер өдө берди. Бригада өлөң ижинде эрчимдү тартыжып турды. Јаңардың бригадазы Байрымның бригадазыла мөрөйлөжөлө, узак өйдүң туркунына оны артыктап болбой турды. Бир күнде бирүзи көп обоолоп ийген турар, база бир күнде экинчизи көп обоолоп ийген турар. Чапкан өлөң астай берерде, Толзонды бригадир өлөң чабатан машинага отургусты. Толзон өлөң чабатан машинала баштапкы күндерде уян иштеп турган. Кезикте машиназы сына берген турар, ол эмезе аттары баспас, чалгызы өлөңди кеспес. Јүзүн-јүүр шылтактар Толзонноң чек айрылбас болды.

— Бу мен кайттым? Өскө нөкөрлөрүм кем јок ло иштегилейт. Сүрүң төрт-беш гектардан чабат, нормазын бүдүрет. Мен дезе эки гектардан өткүре чаап болбой јадым. Сүрүң-ле мен мөрөйлөжип јадырым, ол дезе мени јенип салган— деп, Толзон ачынат.

Бир күн председатель, Јаңардың бригадазына келеле, јуун эткен. Ол јуунда ол мынайда айтты: «Нөкөрлөр, эмди он күнниң бажында колхозчылардың эткен ижин көрүп, јакшы иштеген улусты сыйлаарыбыс. Ол тушта мөрөйлөжип турган эки бригаданың ижин база көрөрибис. Кем јалку, кем иштемкей—ол тужында јарт билдирер».

Толзон оны угала, бойында айдынды: «Уур урокторды јенип чыкканым чылап, мен бу ишти түңгей ле јенерим. Бу иште јалку деп айттырзам—јаан ујат болор».

Машинала өлөң чабарга јакшы үренип аларга Толзонго Сүрүң болужын јетирди. Толзон јаланда өлөң чапканда, Сүрүң келеле, оның машиназыла өлөңди чаап, көргүзип турат. Толзон оноң көрүп үренген. Аттарды түрген бастырап керек. Чалгы дезе курч болзын. Тобракту јер болзо, чалгыны өрө көдүреле, чабар керек—деп, Сүрүң јакып турды. Эки конгон кийининде Толзон төрт гектар чапты. Ол ло күннең ала өлөң чабыш тыгыды. «Нөкөрлүзи кандый јакшы! Јаңыс санаа јакшы, эки санаа оноң артык. Эмди мен база бир ишти билер болдым. Нөкөримниң шылтузы!»—деп, Толзон сүреен сүүнет.

— Мен сени неле сыйлайын, нөкөрим?—деп, Толзон Сүрүңнең сурады.

— Сен меге орус тилле јакшы бичиирине ле алгебраны бодоорына болуш—деп, Сүрүң айтты.

Ол ло күннең ала олар экү кожо өлөң чабат, кожо бичик јанынаң үренгилейт. Олор јаңыс ла иш ле үредү јанынаң эмес, је өскө до керектер јанынаң јуук најылар боло берди.

— Мен Эртечини сүүп жадым, уул—деп, бир катап, эмеш кемзинип, Сүрүн айдыган.—Ол до мени сүүп јат ошкош.

—Ой, уул, мен сап башка, јакшынак шүүлте таптым—деп, Толзон сүүнгенине торт тура жүгүрди.—Сен бу жыл черүге барарың, Эртечини дезе үренерге барарга јөпкө кийдирер керек. Черүден јанып келзен, Эртечи үредүзин божодып салар. Керектин јараганы да ол. Кандый макалу, уул, чын ба?—Толзон Сүрүнди јаңы чапкан өлөңгө антара тартты.—Мен куда болойын ба?

— Је ол куучынга мен бойым да чыдаар болбойым...

Толзон ло Сүрүн удур-тедир көрүжеле, сүүнчилү каткырыжып, аттарын јегерге баргылады.

Эзин арайынаң јаланнын үстиле жүрүп, өлөңдөрдү сыймап, кайыңдардын јелбиреп турган бүрин шылырадып ойнойт. Јоон-јоон тыттар, ондый кичинек эзинди керекке де бодобой, јайгы күннин чогына јылынып, үргүлөп тургандый, кыймык јок тургылайт.

* * *

— Нөкөр бригадир, мен аттарды, сенокосилканы, хомутты, шлейди—ончозын табыштырдым. Эмди энирге јетире иштежип ийерге турым. Меге чалгы берзегер—деп, Толзон Јаңардын алдында турды. Јаңар, ого улура көрөлө, күлүмзиренип ийди. Јаңарга бу чыйрак бүдүмлү, килиг кара чачту уул сүрекей кару јакшы көрүнди.

— Је, Толзон, сен эмди бистинг бригададан айрылып, барарга јазанып ийдинг бе? Биске болужыгды јетирдинг ле. Биске ол јалагды чаап бергенине алкыш болгой база—деп, Јаңар јаан јалагды көргүзип, колыла уулады. Јаланнын үстинде обоолор тургылары. Бир канча кирези јердинг өлөңгү жуулбаган эмтир.

— Ме сеге чалгы — деп, Јаңар Толзонго бойынын чалгызын берди.—Эгирде колхозчылар ончозы деревнеге барар. Деревнеде јуун болор, колхозчылар мылчага кирер. Олорло кожо јанарың. Ол јуунда ончо немениң аайына чыгарлар.

Толзон чалгызын тудунып алала, арканың эдегинде өлөң чаап турган улусты көстөп ичкери басты... Толзонго бу турган агаштар, туулар, чечектер јажыл өзүмдер бу өйдө сүрекей кару, јараш көрүнип турды. Бу турган ар-бүткеннен айрылып, ыраак јерге барарын сананарда, эмеш ачу болуп турды. Је, ондый да болзо, јаантайын сүүнчилү, сүрекей јаан солундарлу јараш городты сананарда, јүреги тыгыда согулып, тыгыскыйт...

— Эне, је мен слерге эм тургуза оноң артык болужып болбозым. Күчим јеткенче ле эттим ошкош—деп, Толзон, энезине удура кару көрүп, күлүмзиренди.

— Ол до эдип бергениң јакшы. Одын да тартып бердинг.

Колхозко болушкан айас, трудкүн де иштеп салдын. Председатель сүрекей сүүнип турган. Эмди сен једер јеринге једеле, јакшы үренер учурлу. Је, балам, биске письмо до бичиирин ундубай јүр—деп, Торкочы, Толзонды чайладып, куучындап отурды.

Бир частыг бажында Толзон улуска курчадып алган машинанын јанында сүүнчилү турды. Горно-Алтайскка зооветтехникумга үренерге бараткан Эртечи база мында болды.

— Је, уулым, јакшы једип бар. Једер јеринге једеле, јакшы үрен. Бис мында јакшы јадарыс—деп, энези, Толзонло эзендежип, айтты.

— Азулай, јакшы үрен. Энеге болужып тур — деп, Толзон Азулайды, окшоп,—је, энем, Акай, јакшы јадыгар—деп, экинчи катап эзендешти.

— Толзон, колынды бери сун! Једер јерге јакшы једип бар. Алтайдын адын ададып, отлично үрен...—деп, председатель Толзонго колын сунды.

Машина тракттыг үстиле элес эдип, јуре берди. Толзон ло Эртечи машинанын үстинде колдорыла јанып турдылар. Председатель, машинаны ээчий көрүп турала, айтты:

— Албатыга тuzалу кижиде болотоны билдирет. Ол чын эдип јат. Уренер ле керек. Ол чындык јолло барып јат.

КЫЗЫЛ ПЛОЩАДЬТА

Кызыл площадь! Онын
үстиле
Ончо улус омок базат.
Орус, корей, онын јанында
Румын, немец, кыдат.
Олор бого келеле,
Јайымды, ырысты, најылыкты
көргөн.
Колын мында башкир, грузин,
Сүүнип, алтайга берген.
Кандый ырыс! Кайыр
туулардан
Кызыл площадька келерге!
Ончо улусла коштой базып,
«Мен алтай»—деп таныжарга!
Алтай кижиде мында айылчы
Кремльдин јанында турат.
Айландыра көрүп, сүүнчилү
Нөкөрлөрилесине кожо базат.
Мен билерим: удабас
Телекејде албатылар биригер.
Олор мылтык, бычак тудунбай,

Кызыл площадька келер.
Ол өйдө сен, алтай,
База мында болорыг,
Кажы ла кижиге алаңзыбай,
Каткырып калыңды береринг.
Ол тұжында жаан кожондор
Кызыл площадьтан жайылар.
Албатының бириккен

кожоңында

Алтай кожон база угулар.
Бастыра албатының бажында
Кызыл мааны жайылар.
Улу, кеен площадьтың үстінде
Женүни, ырысты уткуур.
Кызыл площадь! Оның үстиле
Ончо улус омок базат.
Орустың, корейдин, алтайдың

жанында

Румын, немец, кыдат.

ЖЕНҮНИНГ КҮНИНДЕ

Октябрь байрамыс
Жедип келди, эне.
Же бис экүнің ортобыс
Ыраак, ыраак ине.
Кажы ла жыл бу жыргалда
Кожо сүүнип отуратаныс,
Өткөн күндерди сананала,
Женүлеристи тоолойтоныс.
Бүгүн десе мен мында,
Мавзолейдин жанында.
Айландыра ончозы сүүнчилү,
Албатының жүзи каткылу.
Жаскы чечектү жалаңдый,
Кызыл площадь жаранды.
Женү учун, тартынбай,
Ууртазаар, эне, чөөчөйдү.
Слерди мен жанымда
Кожо турган деп бодойдым.
Сталин бистин алдыста
Турганын жарт көрөдим.

ПОЧТАЛЬОН

Ол женил базыдыла
Оромдорло түргендеди.

Оны кажы ла кижн кӱстӱрнле
 Беднрел, энчнкпей сакыды.
 Баштапкы тура ичнне
 Базып кнрди почтаьон.
 Солундарды, уткуп удура
 Сонуркап турды ӱбӱгӱн.
 — Алыгар, слерге журнал,
 Москвадан келген «Огонёк»,
 База алыгар, письмо бар,
 Черӱдеги уулардан ок.
 — Алкыш болзын, балам, — деп,
 Алкап ӱбӱгӱн сӱӱнди.
 Почтаьон ойтло тургендеп,
 Бойынын жолын узатты.
 — Меге письмо бар ба?—деп,
 Ого удура каткырынып,
 Омок уул жолыкты,
 Мендегендий сурады.
 — «Алтайдын чолмоны» сеге бар,
 Артык неме жок эди.
 Жолымды токтотпой туура тур,
 Соодожорго ӱй жок—деди.
 Оны уккан жнит уул
 Чала кунугып, туруп калды.
 — Менле куучындашпаска ба --- деп,
 Мендеген баланы кайкады.
 Карыган эмегеннин айылына
 Кыя баспай почтаьон кнрди.
 — Слерге болуш акчаны
 Сыр жӱгӱрӱкле экелдим — деди.
 Оны карыган эне угуп,
 Онтоп, сӱӱнип, базып келди.
 — Улу башчыбыска алкыш—деп,
 Ырысту айдып кӱлӱмзиренди.
 Бозорып тан ойтло адат.
 Почтаьон сумказын жӱктенет.
 Ондо журнал, письмо, газет
 Телекейдеги солундарды жетирет.

ЭНЕМЕ

Кӱнӱн ле мен энемди
 Жӱрегимде жылу сезедим.
 Кандый жӱрӱмдӱ болгонын
 Катап эске алынадым.
 Тӱрӱлиске ӱштӱ кирерде,

Унчукпай ол жүретен.

— Кунукпай жүригер, балдар,—деп,

Колхоз ижин бүдүретен.

Күски жаңмырлу караңгуй түнде

Лоткон келип шуулайтан.

Көзнөк алдында энирде

Энем узак сананатан.

— Школдо, уулым, кичесенип үрен.—

деп,

Јаантайын меге јакыйтан.

— Ырысту өйлөр ойто келер,—деп.

Бир де алаңзыбай айдатан.

Сакыган јенү келерде,

Каткырып көркий ыйлады.

Оног артык иштеерге,

Акту жүрегиненг молјонды.

Эмди кару көстөри

Эрикчили јок каткырат.

Қажайып келген бажын

Төмөн түжүрбей түс тудат.

Бүгүн аяс јылу күнде

Энем омок, сүүнчилү,

Төрөл колхозында иштеерге

Күнүнг ле ого јилбүлү.

РАДИО

Эртен тура радио эфирде

Табыжы үнгүр жаңыланат.

Энирдеги берилтеде

Көп солундар јетирет.

Ару кейдинг толкуларыла

Учкылап келет солундар.

Бийик туулардын баштарыла

Төрөлин чүмдейт кожондор.

Кремльденг келген ырысты

Радио тудуп албатыга јайат.

Уккан улустынг жүректери

Көдүринилү омок сүүнет.

Орооннынг кажы ла јериненг

Солундарды көп јетирединг.

Сүүген төрөл Москвадан

Ырысты биске јарлайдын.

Төрөлдиг баатыр албатызын

Јенүденг јенүге көдүрединг,

Телекейдинг ишкүчтүлерин

Амыр-энчүге кычырадын.

АЛТАЙ КЫС

Ыраактагы жалагда
Уйлар отоп жүргилейт.
Толынчы эмди фермада
Уй саачы болуп иштейт.
Жайдың изү күндеринде
Жажыл өлбүнди чаап турат,
Бозулардың кажаганын
Кичееп, ару-чек тудат.
Он эки уйдың бозулары
Омок семис жүргилейт,
Сүт планы бүтти деп,
Толынчы айдып, сүүнөт.
Деревнеден крайга
Делегат болуп ол барды.
Алтай албатынын адынан:
— Амыр керек—деп, ол айтты.
— Бастыра бар күчисти
Төрөлiske!—деп үни жаңыланат.
— Коммунизмге једерге
Ичкери!—деп кычырат.
Улустың сүүнчилү көстөри
Удура оны уткугылайт.
Айткан сөстөрүн јарадып,
— Јакшы кыс!—деп мактагылайт.

Иван Кучияк

АЧЫК-JARЫК КУУЧЫН

Жаңыс ойынду пьеса

ОЙНООР УЛУС

Кукаш Иркитович—колхозтын парторганизациязынын качызы.

Чындый—жылкы малдын пастугы.

Өмөчи—участковый зоотехник.

Адучы—жылкы малдын пастугынын болушчызы.

Бу пьесадагы керек Туулу Алтайда бистинг өйдө өдүп туру.

Таң адып келген. Ыраакта туулардын сомы тагдак-галып көрүнөт. Майканын жанында радиоприемник туру. Сцеванын ары жанында куучын. Удабай халат кийген Чындый ла Адучы көрүнди.

Чындый. Менин арыганым коркушту. Чынын айдар керек, Адучы, мен жылкы малдын пастугу болуп иштегенимнен бейин кулун колдоп чыгарганым, бүгүнгизиле болзо, төртинчи учуралга келижер. (*Халадын чечеле, майкан жаар басты*).

Адучы. Мындый керек сен жокко болгонына мен сүүнип турым. Ондый да болзо меге участковый зоотехниктен база жедишкен ле.

Чындый. Мен сенин куучынынды оңдободым. Айдар сөзинди жартап айт.

Адучы. Сен башкүн адыга минип, мынаг кыйыжарында ла, *Өмөчи...* (*болгонгондый*) участковый зоотехник келип жүрген. Мен онын жакшылашканына каруун айткалагымда, сен керегинде сураган. Ол ортозында менин тилимненг кемизи тартып ийди болбогой, сени өзөккө түшкен деп айдып калтырым.

Чыңдый. Өткөн керек эмейзе, учына жетире куучында ла.

Адучы. Мен ого боос беелерди көргүзүп тоолоп турала, «Чыңдый жокко чала коркып турым», — деп айткам. Зоотехник мениң үстиме ле келген. «Слердин бирүгер жастыра кылык кылынарда, база бирүгер токтодор ордына жажырып турыгар, мен бу керекти тегин артырбазым» ла деп атанган эди.

Чыңдый (*чугулду*). Мениң айтканымды канайда ундуп салдың?

Адучы. Ундубагам ла... Чынын айдар керек, сениң айтканыңды айдып болбодым...

Чыңдый. Э-э, Адучы, эр ле эмтириң!

Адучы. Этпестинг токтогы жаан деген, айдарга жеңил болбой кайсын. Мениң ордымда сен бойың болзон, канайткай эдинг? Сен оның көстөрүн көргөн болзон!

Чыңдый (*туура*). Көстөри керегинде ол чын айдат. Онызын мен бойым билерим.

Адучы. Сен кемле куучындажып турың?

Чыңдый. Сенле. Сен койон жүректү деп айттым. База неме айтпадым.

Адучы. Ондый болзо, оноң ары ук. Мен оның көстөрүн көрөрүмде, «Адучы бултаартпа, мен сениң төгүндеерге турганыңды түңей ле билерим!»—деп тургандый болордо, арга жокто керектинг чынын айдарга келишти.

Чыңдый. Кемге-кемге—же сего мен сүрекей иженгем, сен дезе...

Адучы. Ондо, мен бодозом, кижини тарынгадый бир де неме жок. Беелер төрөөри база жакшы өдүп жат. База не керек?

Чыңдый (*токунабай*). Же канайдар, сениң болушканың болзын...

Адучы (*чочып*). Кандый болуш учун алкыш айдып турың?

Чыңдый. Мен керегинде зоотехникке коптоңгоның учун.

Адучы. Бойыңның шүүлтенг бойыңда ла артсын, менең өскө кижиге куучындаба, бу керек бастыра малчыларга уйат болор. Оның ордына үредү керегинде куучындажалы.

Чыңдый. Мен дежурный кижини малды барып көрүп келейин, сен амыра. Эртең изү күн болор, малды одорго эрте айдаарыбыс.

Адучы. Малдың угын жарандыраарга колхозчыларга да үренер керек, оның учун мен эмеш отурайын деп турым.

Чыңдый. Сен школдо үренгениңди ундубаган турбайың.

Адучы. Анчадала бүгүнгидий учуралдар болгондо, көп катап сананадым.

Чыңдый. Эмдиги өйдүң некелтези ондый. Канча ла киреңи көп билер болзон, иштеерге де жеңил болор.

А д у ч ы (книганы көргүзүп). Көргөдүй бе? Күске жетире орус тилдин грамматикасын кичееп үренеле, жетинчи класстын күске арткан үренчиктериле кожо экзамендер табыштырарым. Жакшы табыштырып ийзем, эгирде иштеер школдын сегизинчи классында үренерим.

Ч ы н д ы й. Бу керекти мен сүрекей жарадып турым. Жаңыс ла жана баспа. Менде ондый солун табыш база бар. Колхоз мени Горно-Алтайский зооветтехникумга үренерге ийитат. Бичиктерим ийе бергем, эмди каруу келерин сакып турым.

А д у ч ы (чочыгандый). Акыр, Чындый, сенин үч жылга сакыган тойунг бу жыл база болбос по?

Ч ы н д ы й. Айтканын чынга келишти. Той болбозына сен база болужынды жетирген!

А д у ч ы. Акыр, акыр, Чындый! Мен неме ле ондоп турганым жок.

Ч ы н д ы й. Ме, бу «Жуучыл листокты» кычырып көр, жарт эмес сурактарына карууну таап аларын!

А д у ч ы (листокты көрүп). «Жылкы малдын пастугы Чындый журт ортозында ыжык одор бедиреп жүргени»... (Чындыйга). Бу бистин клубтын заведующийинин уккурын, көргүрүн кижини кайкаар неме. Качан ортозына журап салган?

Ч ы н д ы й. Иле жерге кадап сал. Эмди сеге жарт па, жок по?

А д у ч ы. Критика учурлу болгону жарт. Онон ары не болгону аайлабадым.

Ч ы н д ы й. «Комсомолецтердин жуунынан» деп бажалыктуу статьяны кычырып көрзөн, жарт болор эмеш пе?

А д у ч ы (онон ары кычырат). «Мал ижиндеги жаан каруулу ойдө жылкы малдын пастугы бойынын жинг болушчызын...» (кезек ойдө тым) Батаа! Сүрекей эмитир. Анчадала Омочинин куучындыганы кезем эмитир.

Ч ы н д ы й. Көрдүң бе? Правлениден жөп жокко өзөккө түжеле, жуунда да болгом...

А д у ч ы. Сүүген көөркийинге стихтер де кычырган!..

Ч ы н д ы й. Ондый жуунун кийининде мен сенин стихтер кычырганынды көргөй эдим!

А д у ч ы. Онойдордо, сенин жүргенин темей неме болуп калды ба?

Ч ы н д ы й. Темей болды... Стихтер кычырардан болгой, ойто атанарда, уйалып, айылыма да кирбегем. Омочи бу керекти тегин баштаган эмес. Ол үренип алган, участковый зоотехник! Мен кем? Пастух... Ол эмди менле журтаарынан уйалар эмей.

А д у ч ы. Жуун божогон кийининде, сен Омочиле куучындашпадың ба?

Ч ы н д ы й. Жуунда куучындашканынан артык не керек? Чын ла сүүп турган кижини болзо, ондый кезем куучынды

айтпас эди. *(Бир кезек ойгө тым.)* Адучы, мен кандый да болзом, эр киндиктү кижн, онын алдына жалынбазым да, бажырбазым да!

Адучы. Онызы ондый болзын. Түнгей праволу дегенин канайып ундуп салдың?!

Чыгдый *(чугулданган кептү)*. Праволу? Же соот болды. Уренер немеңди үрен. Мен сени бүгүн эрте ойгозорымды ундуба!

Иит урди. Ун:—Ак-Тбш! Таныбай турып ба?

Чыгдый. Кукаш Иркитович! Адучы, отко одын салып, чай жылыт, мен барып айылчыны уткуйдым. *(Жүре берди)*.

Жаан удабай Кукаш Иркитович ле Чыгдый көрүндилер.

Кукаш Иркитович. Жакшы ба, Адучы!

Адучы. Сүрекей жакшы, слер амыр, жакшы жүргенигер бе?

Кукаш Иркитович. Жакшы, бийик жерде турган улустарда слерде солун табыш көп болор?

Адучы. Бисте сүүнгедий немелер бар. Бүгүн үч бееденг төрт кулун чыккан.

Кукаш Иркитович. Ма-а! Бир бее игис төрөгөн туры! Бу жылбүлү солун эмтир!

Адучы. Баштап керектинг айалгазы коомой болгон. Же Чыгдыйдыг шылтузында табыш жок өтти. Тарынбагар, Кукаш Иркитович, мен бүгүн... *(Чыгдый нени де айдарга сананды, же Адучынын көргөнүн билеле, бажын кекип жөнсинди)* дежурный кижн эдим...

Кукаш Иркитович. Жакшы, жакшы, Адучы, *(Адучы жүре берди)* барар керегине бар ла. *(Чыгдыйга.)* Онойдордо, бүгүн малдыг докторы болорго келишти бе?

Чыгдый. Каткыргадый неме жок. Кажы ла малчы кандый ла учуралдарга белен болор учурлу.

Кукаш Иркитович. Уч күннинг бажында малчылардын школында итоговый үредүде сен бойынныг ченемелинг керегинде куучындаарып, белетенип алзын деп, участковый зоотехник жакыган.

Чыгдый. Мен айдар куучынымды бичип алгам, баштапкы бөлүгин зоотехникке көргүзеримде, жараткан. Эмди одордорды чике тузалапар керегинде бичийтени арткан.

Кукаш Иркитович. Баштапкы сурагым бүгти. Экинчи суракты, байла, сананбаган болорың? Омөчиле сенин керектеринг кандый?

Чыгдый. Уккадый ла неме жок, Кукаш Иркитович. Удай берген немени не коскорор? Иит улустыг жүрүминде кандый учуралдар болбос деп айдар. Олордыг ончозына ажару саларга жараар ба?

К у к а ш И р к и т о в и ч. Сен мени тарындырба, Чыгдый. Кемнег-кемнег је севен ондый куучын угарым деп сананбадым. Омөчи керегинде айткан сөстөрүмди мен база ундубагам. Ого үзеери Омөчининг ле сенин најылажып турганыгарды мен учурал деп сананарга да турганым јок. Ненинг учун дезе, слер најылажар алдында бойы бойыгарды билишип алганыгар. Эмди не, чөкөжө бердигер бе?

Ч ы г д ы й. Кукаш Иркитович, слердинг ижигер ас эмес, ондый керекке не деп ајару эдип турыгар?

К у к а ш И р к и т о в и ч. Сен канайда санандыг? Чыгдый јакшы јылкычы болгоны, малды кичееп турганы—керектиг бир јаны. Экинчизинде, озочыл јылкычы најылашта, јүрүм-јадында кандый болгонын бис база билер учурлу. Најылашта ла јүрүм-јадында турумкай эмес кижии канайда озочыл болотон? Бистинг јиттердинг моральный кебери күннег күнге чечектелип јаранарына бис бастыра эп-сүмебисти ле ийде-күчп-бисти салар учурлу. *(Бир кезек ойгө тым.)* Эмди нени айдарыг?

Ч ы г д ы й. Менин шүүтемле болзо, Омөчи мени сүүбей јат. Сүүген болзо, јуунда ондый кезем куучындашпас эди.

К у к а ш И р к и т о в и ч. Ооруны кажы ойдо эмдеерге јакшы? Башталган ла тарыйында эмдезе, оору капшай јазылар. Сен бойыг сананзаг. Сурак јокко өзөккө барып келдинг, эртен малды ташгайла, андап јуре береринг, сонзун аракылаарыг... Улустардыг ортозынаг сени јамандайтап кижии табылар. Ондый кижии сенинг ижинди билбес те болзо, бойыныг једикпестерин јажырарга бу керекти тuzаланар. Онынг учун дисциплина јаан да, кичү де керектерде јаан учурлу неме. Онызы јокко иш те јок, најылаш та јок. Ол сени сүүбеген болзо, ондый куучын айтпас эди.

Ч ы г д ы й. Та ла та...

К у к а ш И р к и т о в и ч. Омөчи сего јаан болуш эткен учун сен алкыш айдар ордына кижии чөкөөр куучын айдадыг. Омөчини сен бойыг јетире сүүбей турыг!

Ч ы г д ы й *(тура јүгүрди)*. Мен.. мен Омөчини бастыра бар јүрегимнег сүүп турым. Кукаш Иркитович, бу тетрадьтагы стихтерди көригер!

К у к а ш И р к и т о в и ч *(кычырат)*.

Сенин көстөринг көргөмдө,
Јүрегим чечектий јайылат.
Колдог тудун эзендешкемде,
Көксиме кожог бадышпайт.

(Бир кезек ойгө тым.) Көрдим.. Мен сего бүдүп јадым. Чыгдый, бурулу болгоныгды Омөчиге ачык-јарык куучындап береринге иженип турым!

Чыгдый. Сөзим берип турым. Иженигер, Кукаш Ирки-
тович!

Кукаш Иркитович. Же мен эмди Терен-Кобыга ата
надым. Колың бер, жакшы болзын!

Чыгдый. Жакшы болзын, Кукаш Иркитович!

Бардылар. Сценада бир кезек куру. Аттын тибирти.
Чыгдый ла Адучы көрүнди.

Адучы. Эмди сени көрөргө дө жараш. Сен доктор, Кукаш
Иркитович сенен артык эmdir. Мен сидый болгон болзом!

Чыгдый. Бис оныг чыдузына чыдаарга көп үренер ке-
рек, Адучы.

Жер жарый берген. Ыраакта туулардыг сомы иле көрүнө берди.

Адучы. Чыгдый, көрзөн! Туку чолтык тыттыг жанында
агту кижиге келип жадыры.

Чыгдый (*көрүн турала, Адучыны кучактай алды*).
Өмөчиге клееди! (*Жүгүрө берди*).

Адучы. Сүүген жүректинг омогын! Казалап баратканын
көрөргө дө жараш! (*Радиоприемниктинг варлометрин толгон
ийди*).

Өмөчиге ле Чыгдый көрүнди.

Өмөчиге. Адучы, жакшы ба!

Адучы. Жакшы! Слерде жакшы ба! Москваныг куучынын
угыгар. Мен барадым...

Чыгдый. Жо-ок. Сениг барар учурыг жок. (*Өмөчиге*.)
Баштапкы алкыш сөзим Кукаш Иркитовичке! Экинчизинде,
Өмөчиге, сен мениг жаманымды ташта! Мен сениг алдында
бурулу!

Өмөчиге. Жаманыг таштап жадым. Эмди мен озогы Чыг-
дыйды танып турым. Ачык-жарык куучынынг учун быйан бол-
зын!

Чыгдый. Бу тетрадьтарды ал, ачык-жарык куучынын-
нынг кожулталары...

Адучы (*туура*). Эмди той болоры быжу... (*Өмөчиге ле
Чыгдыйга*.) Той болзо, мени кычырарыгар ба?

Чыгдый. Сен күндүлү айылчы болорыг.

Өмөчиге. Же эмен сагып аларыг. Бир үч ле жыл сагыптан
туруг.

Адучы. Бу не дегени?

Өмөчиге. Ол мени сагып алган, эмди мен оны сагырым.
Билдиг бе? (*Адучыга бичиктер берди*.)

Адучы (*бичиктерди кычырып*). Чыгдый, сени школго
алган эmdir! Уткуу турым, кару иокөрим!

К о ж о г о

Е. Чапыев

УЛУ АМАДУ

Күйгек салкын, кумакту јоткон
Чактаг чакка албатыны кыйнаган.
Ийделү Волга, тымык Дон
Суузын талайга тегин агыскаң.

Ар-бүткенди кубултар арганы
Азыйгы өйдө кем де таппаган.
Ондый арга кижиде барың
Кандый да ойгор айтпаган.

Јаңыс ла бистинг ырысту өйлө,
Бистинг јайым Ада-Төрөлдө
Ондый арга табылган!
Ол—Улу Сталинский план!

Башчынын ойгор шүүлтезиле,
Улустын улу ийдезиле,
Јаан суулар биригип акты,
Эн чөлдөр јажарып чыкты.

Суунын күчинен тагдак бүдүн,
Јердинг үстин ол јарыдат.
Телекейде албатылар оны көрүп,
Коммунизм тагдагы—деп айдыжат.

Кулузын өспөс кумакту јерлер
Бийик түжүмдү ашла бүркелер.
Чык та түшпес кургак чөлдөрдө
Јаан көлдөр лө талайлар бүдер.

Ол талайлар, күскү чилеп,
Јер үстинде јалтырап јадар.

Амыр-энчүниң күскүзи деп,
Албаты оны чүмдеп айдар.

Женүдең женүге көндүгип баратан
Жолыбыс бистинг улу планду.
Албаты ырызы коммунизм—
Бүгүнгү бистинг улу амаду.

А. Демин

ЭМЕРИНИНГ БАЖЫНДА

(О черк)

Октябрь айдыг баштанкы ла күндеринег ала Туулу Алтайдыг жыжында соок те, жарык та боло берет. Агаштардыг калганчы жалбырактары, кейле араай айланыжып, јерге келип түжет; эбиреде јерди жүзүн-јүүр өңдү јуурканла јаап салгандый. Јаңыс ла Эмери-Бажындагы барбак кайыгдардыг жалбырактары үзе какталбай, саргарып турат. Мында климаттыг айалгалары башка. Јайгыда, өскө јерлерде агаштыг бүрин кыймыктадар эзин јок, изү болгондо,—мында сениг жүзинди серүүн салкын араай сыймап турар. Кышкыда десе, сууныг оозып јакалай јаткан јерде шуурган шуурып турганда,—мында кар бир де табыш јогынаг јаап, јойгондордыг койу бүринде јастыг јылузына јетире артат.

Октябрь айдыг күндеринде койу јойгондорго курчаткан јалагда бир үүр торбоктор отоп жүрдилер. Олордыг үстиги јанында јооны эки кучак тыг төгөштиг үстинде тийиг бөрүктү карыган өбөгөн отурды. Ол өрө туруп, торбокторды эбиреде базып келеле, ойто ло бойыныг «отургужына» отурып алатан. Јуугындагы кырдыг күнбадыш келтегейинде јууган обоолор, суучактыг койрык-тейрик јолы ла ыраак чөйиллип барган ийне бүрлү агаш мынаг ого јарт көрүнип турган.

Күски күн туулардыг ары јанына јажынып барадарда, пастух јалагла јортып клееткен бир кижини көрүп ийди. Обөгөн ол кижини колхозтыг председатели Ишков деп танып ийди. Ишков десе көндүре өбөгөнди көстөп келетти.

— Јакшы ба, Василий Григорьевич?—деп, јортып келген Ишков адынаг түжүн, күлүмзиренип айтты.

— Јакшы, Михаил Петрович!—деп, јердег туруп, пастух айтты. Олор колдорынаг бек тудужып, эзендештилер.

— Је, кандый јүригер?

— Алкыш болзын, өрөкөн, су-кадык, јакшы јүрим! Јирме эки јыл мынаг озо до мындый јакшы јүрбегем.

— Онызы ондый. Колхозко киргелегерде, слер өскө улуска иштеп, бойыгар дезе калашты да тойо јибейтен болгоныгар. Эмди бисте ончозы јеткил, ончозы бистин бойыбыстын—деп, Михаил Петрович карыган пастухтын куучынын көндүктирди. Бойы дезе кабортого јетире керткен танкылу калтазын чыгарды.

— Слер колхозтын председатели кижии «Беломор» папирос танкылабай, тегин танкы танкылап јүргенигер бе?

— Је онызы кериктенип турганымнан эмес, тегин танкыга темилип калгам...—деп, Петрович, Василийле коштой отурып, танкылады.

— Је, торбокторын кандый, јакшы турылар ба?—деп, Петрович сурады.

— Торбокторым сүрекей јакшы турылар, кышка семис күчтү келер. Акыр, Петрович, мен слерге бир јакшы шүүлтеми айдарга сананып јүргем. Эмди ле айдарга келишти. Бистин колхоз—јаанаткан колхоз болуп јат. Малы да көптөгөн. Ого өлөнг тартарга, аттар да, улус та көп керек, иштеер улус дезе колхозто једишпей јат. Ол аттарла кажагандар эдер агаштарды тарткан болзо, кандый көп агаш тартар эдис!—Берегошев өбөгөн јаланды ајыктап, нени ле шүүнип, бир эмиш унчукпай отурды.—Оны шүүп көргөндө, бу јаткан јаланга торбоктор кыштадар кажаган эдер керек. Суу ла өлөнг јанында, Эмери-Бажы кышкыда ыжык, јылу, јайгыда серүүн јер. Слер не деп шүүнип отурыгар?

Петрович папиростын ыжын тумчугынан буркурада чыгарып, бир канча сананып отурала, айтты:

— Василий Григорьевич, слердин айткан шүүлтегер сүрекей чын. Је ондый да болзо, јайгы јерге кажаган-чеден, тура эдер керек. Улусты дезе ончозын ишке үлеп салган, эски кажагандардын јазалы база божоголок, аш согоры да божоголок—деп, председатель, үшкүрип ийеле, јер јаар кезе көрөт, санаазында јайгы кажагандар көзине көрүнип тургандый болды.

— Је, слер не санааркап отурыгар? Меге бир ат, бир кижии беригер. Мен оны агаш тоңголокто бүдүрип аларым. Малтам бар...

— О јайла, Григорьевич! Слердий карыгандар печкениг үстинде јадатан. Слер дезе ондый јаан ишти мойыныгарга аларга турыгар. Слер ого чыдажарыгар ба?

— Улус ончозы түңгей эмес. Ол Алексей Яковлевич Тозыяков тогузон алты јашту. Эмди де, јнит кижии ошкош, тийин андап базып јүрет, кышкыда көрөр болзон, чаналу, койон тузактап јүрет. Мен кандый кижии? Малтаныг сабын

лаптап туткан кийининде, чибн агаш ымжак, меге ол не болзын. Торбокторды кабырарга Федосьям чыдажар...

Председатель күлүмзиренип, Василийдин кыркаш тумчукту ак чырайы жаар эрү көрүп, айдат:

— Же ондый болзо, керекти баштайлыктар. Бис бу керекти правлениеде шүүжип жөптөөрибис. Керектин жарты эртен билдирер — деп айдала, Петрович, жакшылажып алала, атана берди.

Берегошев десе агаштардын ортозыла узак базып, кажаганга жарагадыйларын бычакла темдектеп салды.

* * *

Федосья Ивановна жер жарыгалакта калажын быжырып алала, эртеден торбокторды кабырып барарга мендеп турды. Василий өбөгөн күн чыккалакта күзницага барала, малтазын чарлап, кирезин жаап алды.

Таң текши жарыгалакта, сүт-товарный ферманын заведующийи Крючков ло иит колхозчы Леонид Кайгородов эжиктен кирип келгиледи. Василий Григорьевич, озор неге келгенин сезип те турза, билбечи кизи болуп, опсыркап сурады:

— Бу слер мындый эрте не амадулу келдигер?

— Түнде правлениеини жууны болгон, жуунда слердин шүүлтени жарадып, Эмери-Бажында алтан торбок турар жарымдай жылу кажаган эдер деп жөп болгон, ол ишке болу жарга бисти чыгарган...

— Же сүрекей жараган. Ажанып алала, ишти баштаарыс — деп, өбөгөн сүүнип айдат.

Ол күнде чибилердин ортозында тымыкта малтанын табыжы ынгырап турды, коо чибилер ээчий-деечий жыгылгылайт. Леонид чибинин будактарын будап турды. Ол күн онноң ажыра чибилер жыккандар, жоон тыттан столмо томургандар. Эгирге жетире иштеерде, Василий өбөгөн, сырагай иит кизи чилеп, иштеп турганын кайкап, Крючков сурады:

— Бу слердин белигер оорыбайт па?

— Јок, оорыбайт. Озогы байларга туралар эдерде оорыбаган белим, торбокторго кажаган эдерине не оорызын.

Жарым ай өдөрдө, эрчимдү иштин шылтузында алтан тын торбоктор турар кажаган ла малчы жадар тура белең болды. Он күннин бажында Василий Григорьевич Федосья-зыла экү жаңы турага көчүп келгиледи.

Григорьевич ле Федосья Ивановна жаңы жерде оноң артык иштеерге кичеенип жүрдилер. Бу күн Крючков база сегис торбок айдап экелди.

— Же, эмди слердин колдо алтан сегис торбок болды. Байла, комудабас болбойыгар. Кичеенип иштеп, торбокторды

якшы кыштадарыгар деп, мен иженип турым—деп, Крючков айдат.

— Је ол керегинде база эрмек бар ба? Мен торбокторды он беш жыл кабырып, иштеп келдим. Жылдың сайын кожулта јалды, байла, тегин алып турган эмес болбогойым. Алаңзыбагар, һөкөр Крючков—деп, Григорьевич айтты.

* * *

Бир күп эртен тура Берегошев туразынаг чыгып келзе, теҗери булутту, јылу күн болуптыр. Кажаганга базып келзе торбоктор бир түңгей кепшенип јаттылар. «Колхозтың јөө-жөзин јакшы кпчееп көрүп, јакшы азыраар керек»—деп сананала, оног ары базып, чанагын јазады. Оның кийининде торбокторын азырады. Бир «Налим» деп чололу торбок кажаганнаг чыкпай, шүмжүрөп турды.

— Сен не чыкпай, сайыркап турын?—деп, Василий Григорьевич «Налимниг» арказын сыймап, көксин тындап угала,—алдырбас болбой, сени башка азырайтан керек болуптыр—деди. Бойы дезе, Федосьяны кычырып алала, айтты:

— Бу торбок кандый да сыны уур болтыр, мыны јакшы курсакла, јакшы өлөңгө азыраар керек. Оног башка коомой боло бербезин...

Федосья көнөктө јылу сууга эки ууш суланың кулурын салып чейеле, торбокко берип, база јажыл өлөңгөнг јакшы јымжак өлөң талдап берди. Уч күнниг туркунына онойдо азыраган кийининде, «Налим» тогырчылап, мантап турар болды.

Карыган малчылар оогош торбокторды башка кичееп азырагылап, азыралды бир эместен, бир күнде алты катапка јетире берип, өлөңди дезе аңылу өйдө үч катаптаг берип турдылар. Олордың торбокторынан өткөн јылда бир де торбок коробогон. Олор ончо торбокторды јылдан күчи семис чыгаргандар, јүс центнер өлөңди чеберлеп алгандар.

Бис, Василий Григорьевичтиг торбокторын көрөргө, Эмерини өрө Крючковло экү бардыбыс. Мыррына бүктелип аккан Эмериниң тогбос кара суузын канча-канча јердег кечип бардыбыс.

— Бу мындый јаман јолло сегис километр јерге өлөң тартарга, өткөн јылдарда сүрекей күч болгон. Быјыл ондый шырадаг айрылдыбыс. Алтаннаг ажыра торбоктор өрө кыштап јат. Быјыл бу јолло көп өлөң тартылбас—деп, Крючков кайра бурулып, меге куучындап баратты. Бир бурулчыкка једип келзебис, Василий өбөгөн эмегениле экү талдар кезип, кара сууга чогуп, оның үстине кар чогуп, тепсеп, тогурып турган болтыр. Василий бисти көрүп ийеле, эмегени јаар көрүп, айдат:

— Айылчылар келди, барып чай ас.

Бис једип келеле, јакшылаштыбыс.

— Бу бого кўрди не салып турыгар? Анайда да не кечип турбас: суу кичинек иче.

Крючковтың айтканына Василий тарыпган аайлу каруузын берди:

— Онызы не дегени? Кўр јогына куру чанакла да кечерге сўрекей чаптык болуп турганын билбей турыгар ба? Олөндү чанакла канайып кечер? Өткөн јылда бу кечүлерде канча канча чанак оодылганы ундулып калды ба? Мен үч јерге кўр салып койдым, кар кайыларга јетире кечерге јакшы болор.

— Онызы чын, өрөкөн—деп, Крючков јөпсинип айдала, күлүмзиренип ийди.

***

Бис торбоктор турган чеденге келдибис. Түги јакшы, семис күчтү торбоктор чеденде толтыра турдылар. Бис торбоктордын ортозынча базып јүрдибис, бир де кураңы, арык торбок көрүйбеди. Кажаганга кирзебис, ичи ару, јакшы болуптыр.

Оноң ары Берегошев өбөгөнниң јангы туразына кирдибис. Федосья Ивановна биске чай уруп, күндүледи.

Василий Берегошев биске, торбокторды канайда азырап, кыштадып турганын куучындап бөжойло, оноң ары ол озогы тужындагызын эске алынды:

— Мынаң озо бис бу јерге байдың малын кабырганыс. Ажанып ийер јакшы курсагыс та јок, кийип алар онду кийимис те јок болгон. Эмдиги јүрүм сыраңгай башка, канча ла көп иштегенде, анча көп алып турыбыс. Аш-курсак элдем, кийим бар, јангыс ла јалкуурбай, куурмактанбай, ак саналу иштеер керек. Бу Эмери-Бажы сўрекей јакшы јер. Кажаганды, мен бодозом, удурумга эткен деп айдар керек. Келер јылда мында уйларга типовой јылу кажаган тудар керек. Оны эдип аларга, колхозтың ончо аргазы бар—деп айдала, карыган бис јаар көрди. Оның көстөри, јинт кижиниң көстөриндий, јалтырай берди, карыган кижидең деп айтпагадый болды, оны көрүп, ол колхозко мынаң да ары јаан болужын јетирер деп, бис билип турдыбыс.

— Слердинг ол шүүлтегер база јарайт. Келер јылдың планына бис оны кожуп аларыбыс...—деп Крючков айдарда, Василий Григорьевичтиң јүреги сүүнип турганы оның сүүнчилү чырайынаң билдирип турды.

А. Калкин

АЛТЫН-ЭРГЕК

(А л т а й ч ö р ч ö к)

Јаш агаштың бүри онбос
Јараш кеен Алтайында,
Алтан айры ак талайдың
Кажат болгон јаказында,
Ак мөңкүлү тайганын
Меес болгон эдегинде
Алтын-Эргек баатыр
Азыраган адазы јок,
Эркелеген энези јок,
Эмди мында јуртап јатты.
Ак талайдың јаказында
Тогус канатту таш өргөө турат.
Таш өргөөнің эжигинде
Тогус кырлу темир чакы
Алтын сырлу мызылдайт.
Эки түңгей кара көзи
Эки тегерик ай кеберлү
Чорго јалду кан-јеерен
Темир чакы төзинде турат.
Таш өргөөнің ичинде
Үлекерлү ак ширдекте
Килин кара кабакту,
Коо кырлаг тумчукту,
Кош аркадый кирбиктү,
Кызыл-марал чырайлу
Алтын-Эргек баатыр
Байдастанган отурды.
Амыр-энчү јуртап јаткан
Бир јакшынак күнде
Тенери түби күркүреди,
Алтай үсти шуулады.

Алып баатыр Алтын-Эргек
Алаң кайкап туруп келди.
Таш өргөөзинен чыгала,
Көк аясты шиндей берди.
Көрүп эмди ол тургажын,
Ак булуттыг үстиле,
Айдың, күннинг алдына
Эки түнөй боро карчаа
Жарышла келип жадат.
Канаттары жалкын кептү,
Тыныштары салкын кептү
Эки түнөй боро карчаа
Алаканча ак бичикти
Ак аястан түжүрдилер.
Агай-Таажы төрөлине
Ары болуп учкылады,
Аткан октый бардылар.
Алтын-Эргек алып баатыр
Алаканча ак бичикти
Оң колыла ала койды,
Сол колыла жайа тудуп.
Учынан ала кычырды.
Кычырып көрүп тургажын—
Агай-Таажы ла Көгөй-Таажы
Эки баатыр бичиптир:
«Жердин алдын жектеген,
Жетен каанды колго туткан
Жеек жутпа Жер-Текпенек
Жер журтыбысты жуулап келген.
Тебеелү малды айдап жат,
Амыр албатыны жуулап жат.
Алтын-Күскү сыйныбысты
Албанла апарып жат.
Алтын-Эргек баатыр сен,
Бир болужың жетирсен,
Олжолоп бараткан бойыбысты
Олорго бербей айрып алзан.
Жер-Текпенекти жегип салзан,
Жердин үсти жайым болор.
Жеек каан базылза,
Албатыга амыр болор».
Алтын-Эргек алып баатыр
Ак бичикти кычырала,
Айткан сөзи мындай болды:
«Айлу, күндү Алтайды
Жер-Текпенек бийлеер бе?
Байлык бүткөн жердин үстин

Мүүстү кара ат тепсеер бе?
Амыр јаткан албатыны
Ондый кулугурлар бийлеер бе?
Агай-Таајы ла Көгөй-Таајынын
Алтайына барадым»—деп,
Алтын үйгенин алала,
Кан-јееренди үйгендеди.
Арка белин арчый тудуп,
Ак көбөн токум салды.
Алтын чүмдү агаш ээрди
Јайа тудуп арта салды.
Толгоп эткен куйушканды
Толгой тудуп јылдырды.
Тогус түней колонын
Тоолоп тартып чүмдеди.
Тогус кат чой ылтаңду
Темир өдүк тееп кийди.
Тогузон эки топчылу
Көөк-куйак тонын кийди.
Алтан эки каптыргалу
Кайыш курын курчанды.
Кара кумдус бөрүгин
Ала койып кийип алды.
Ак үлдүзин таңынды.
Болот јаазын жүктенип,
Кастактарын жүктенди.
Каалга эжик ача тартып,
Таш өргөөдөн чыга басты.
Ат чакызына базып келип,
Ат чылбырын чече тартты,
Чой үзенини чөйө тееп,
Кан-јееренди минип алды.
Ат сулугын јайкай тартып,
Кайыш тискинди чөйө тартып,
Јорголодып жүрүп ийди.
Алтын-Эргек алып баатыр
Јетен јылга өдөр јолго
Јети күнге једер деп,
Амадулу барып јадат.
Эргегиле шоор ойнойт,
Эриниле кожон салат.
Минген ады кан-јеереннин
Алын колы казаладат,
Кийин буды бијелейт.
Анча-мынча болбоды,
Алтан тайга ажыт келди,
Јетен өзөк кечип келди.

Үч үйелү кара тайгага
Бижеледип јелип чыкты.
Алын колун алынбай,
Кийин будун тартынбай,
Ачу-корон бышкырала,
Ат эрјине тура түшти.
Атту-чуулу Алтын-Эргек
Ат үстиненг түжүп келди,
Кан-јееренненг сурады:
«Колтыгымнын канады сен,
Кожо жүрген нөкөрим.
Јаан тайга ажарда,
Ай канадым сен болдың.
Агын сууну кечерде,
Јөлөк тайак сен болгон.
Өлөр салым билдинг бе?
Өзөр жүрүм сестинг бе?
Не керектү токтодың?»
Ат эрјинези айдып турат:
«Бу тайганын колтыгында
Јер киндиги кара ташта
Уйаланып уйуктап јадар,
Јетен кулаш куйрукту
Кызыл түлкү бар эмтир.
Алтай үстин айланган
Алтан кааннын јолун билер,
Јердин үстин айланган
Јетен кааннын тилин билер,
Јер-Текпенек кааннын
Бир буудагы ол эмтир.
Сени көргөн тужында
Ийт јибес, ийнеге келбес эдип,
Јетен жүзүн шоодып айдар.
Ары болуп мантагажын.
Алтан тайга ажыра мантаар.
Оны једип тудар керек...
Једер мерген менде болзын,
Тудар арга сенде болзын» —деди.
Алтын-Эргек ойто минди,
Онон ары јелип ијди.
Кара тайга колтыгына
Қазаладып јелип келди.
Јер киндиги кара таштан
Јетен кулаш куйрукту
Кызыл түлкү туруп келди
Алтын-Эргек баатырды

Көргөн бойынча айткылады:
«Адан-энен кул танма,
Бу Алтайдан сен жанбазың,
Жер-Текпенек каанга
Једип барып мен айдарым.
Көзинг отту эр болзонг,
Алу эдип адып ал.
Адың жүгүрүк эр болзонг,
Мени једин тудуп ал»—деп,
Кызыл түлкү айдала,
Оноң ары мантап ийди.
Оны көргөн Алтын-Эргек
Қан-јееренинң байканына
Қайыш камчыла сыймап ийди.
Учкан куштан түрген,
Аткан октоң түрген барды.
Јаан-јаан тайгалардың
Бажына тееп ажып турат.
Јабыс-јабыс тайгаларды
Ажыра калыдып мантадат.
Анча-мынча болбоды,
Алтын-Эргек баатыр
Кызыл түлкүге јаба једип,
Қуйругынан ала койды.
Темир киженди сугуп ийди.
Кызыл түлкү жалынды:
«Кызыл каным төкпөгөр,
Қыл мойынымды үспегер!
Көзи јокко көс болотон,
Буды јокко бут болотон
Кызыл түлкү мен эдим.
Қалак, калак, баатыр,
Қаанга барып айтпазым.
Барар јолдо не болорын
Слерге айдып берерим»—деп,
Кызыл түлкү јайнады.
Алтын-Эргек айдып турды:
«Јорык жүрген кижининң
Јортор јолын токтоткоң.
Барып јатқан кижининң
Барар јерин бөктөгөң.
Јетен каанның тилмежи
Кызыл түлкү сен болзонг,
Мынан ары не болор
Меге јартап айдып бер»—деп,
Кызыл јараш түлкүни
Темир терек төзине

Алтын-Эргек буулады.
Кызыл түлкү азу тижн кажайып,
Јер-Текпенек кааннын
Буудактарын тоолоп берди.
Атту-чуулу Алтын-Эргек
Адына минип атанды.
Јети јолдын белтирин
Кезе көстөп јелип ийди.
Онон ары барып јатса,
Кара тайга колтыгында
Јер-Текпенек кааннын
Эки түгей баатырлары
Эмди мында көрүнди.
Ары өткөн кижинин
Төбө бажын ойо согуп,
Кара талайга таштап туратан,
Бери өткөн баатырлардын
Как магдайын јара согуп,
Көк талайга таштайтан болуптыр.
Тогус пуд чой тоқпоқту
Јети јолдын белтирин
Тозуп алган турдылар.
Минген ады кан-јеерен
Көни јолго јоргологон.
Эр бойы Алтын-Эргек
Айга-күнге мызылдаган
Эки кара баатырдын
Јанына јаба јелип келди:
«Ат өлтүрип амтажыган
Ачап јутпалар слер бе?
Эр өлтүрип эримжиген
Эдү баатырлар слер бе?
Тогус јолдын белтирин
Канча јылга тостыгар?
Тогусон пуд чой тоқпоқты
Канча јылга тайандыгар?
Албаты-јоннын адагнын аларга
Ақту бойым барып јадым.
Согор болзо,—согыгар,
Адар болзо,—адыгар,
Ақту бойым турайын.
Онын кийининде, кулугурлар,
Менең јакшыны сурабагар!»
Тогус пуд чой тоқпоқты
Јаан баатыр көдүрди.
Јети пуд јес тоқпоқты
Кичү баатыр көдүрди.

Көк тенгери түбиле
Бар күчиле чырмайдылар,
Ат магдайына келип сокты.
Ети пуд јес тоқпокты
Эр магдайына түжүрди.
Эр магдайына тийген тоқпок,
Ат магдайына тийген тоқпок
Тошко тийгендий, тозо берди,
Муска тийгендий, мыйрыя берди.
Эки түнгеј кара баатырдың
Эт јүрегі чочый берди.
Эбиреде көрөлө,
Кайкап оозын ачкылады.
Оны көргөн Алтын-Эргек:
«Адатан тағмалардың
Атканыгар кайда!—деди.
Соготон шокчылдардың
Сокконыгар кайда!»—деди.
Эки кара баатырды
Алтын-Эргек кабыра тутты.
Улусты салган талайына
Экилезин таштап ијди.
«Эки баатыр монғус дешкен
Эт изидерге јетпеди»—деп,
Оноғ ары Алтын-Эргек
Аткан октый јүре берди.
Оноғ ары барып јатса,
Јети јолдың белтиринде
Јер-Текпенектин најызы
Јети башту Јелбеген
Јолды тозуп отурды.
Көк тенгери түбиле
Ай канатту куш өткүрбес,
Көк тайганың ажузыла
Айры санду ағ өткүрбес.
Ары өткөннің адын јудар,
Бери өткөннің бойын јудар
Спо-јутпа Јелбеген болуштыр.
Оны көргөн Алтын-Эргек
Јеерен адынағ түжеле,
Кылган өлөң болуп кубулып,
Јелбегеннің алдыла
Јерге јаба жылып өтті.
Минген ады кан-јеерен
Боро карчаа боло берди,
Көк тенгери түбиле
Көндүре уча берди.

Кылган өлөг барып јадарда,
Јер үстиниң өлөгдөри
Куучындажып турдылар:
«Өлөгнөң башка јытанатан
Қандый өлөг болгон»—дешти.
Оноғ ары барып јатса,
Таш јакалу сары талай
Јайканыжын агып јатты.
Ары өткөнди бери салар,
Бери өткөнди ары салар
Эки түгей кара баатыр
Сары талайдың јаказында
Каруулдаган отурдылар.
Оны көргөн Алтын-Эргек
Балык болуп кубулып,
Сары талайға кире берди.
Алтын балык барып јадарда,
Сары талайдың балыктары
Оноғ үркүп қачтылар.
Талай јаказындағы баатырлар,
Бүгүңги күнде балыктардың
Ойноор күүни туткан туры деп,
Қатқырыжып отурдылар.
Аң-балыгын тоскурып,
Алып кезерге қатқыртып,
Алтын-Эргек кече берди.
Қан-јеерен ат эрјине
Көк теңери түбинег
Қыркырада учуп түшти.
Алтын-Эргек адына мишиң,
Оноғ ары жүрүп ијди.
Тогус јерде үйелү
Мөңкү тайга бажына
Бијеледип јелип чыкты.
Ары јанын көс једердең
Алтын-Эргек шигдеп көрди.
Айландыра көрүп турза,
Агай-Таајы ла Көгөй-Таајы
Эки түгей баатырдың
Төрөл јери көрүнди.
Ақ малдар шакпыражат,
Албаты-јон түймеп турат.
Јердинг алдын бийлеген
Јеек јутпа Јер-Текпенек
Тебеедеги малды айдаган,
Албаты-јонды қыйнаган,
Бу алтайда көрүнди.

Темир чакы төзинде
Јер-Текпенек каанның
Мүүстү кара ады турды.
Оны көргөн Алтын-Эргек
Арыган бойы тыштанбады.
«Јаан јутпага јууктаарга
Кубулып алып барар»—деди.
Кан-јеерен ат эрјине
Јетен јашка једип калган
Карыган эмеген болуп кубулды.
Алтын-Эргек баатыр бойы
Алтан јашты ажа берген
Карыган өбөгөн болуп кубулды.
Эки түнгей карыгандар
Эчижип алып баргылады.
Мөңкү тайга бажынанг
Јединишкен түжүп келди.
Оны көргөн албаты
Карыган улусты уткуп келди
Албаты-јон јуулыжып,
Карыгандарла эзендежет.
Алтан јашту кижиге болуп
Кубулганын билбедилер.
Эки түнгей карыганды
Ак ширдекке отургузып,
Ак сүтле күндүлейле,
Албаты-јон сурады:
«Қайданг келдигер, карыгандар,
Не керектү жүрдигер?
Ады-јолыгар кем болор?»
Оны уккан Алтын-Эргек
Албатыга куучынлады:
«Јетен тайга ары јанында,
Алтан талай ол јанында,
Анду-кушту Алтайда
Јуртап јаткан эдибис.
Ак талайга кармак салып,
Балыгын чачып ажанган,
Ак тайгага тузак салып,
Аны-кужын андаган,
Алтан јашка једе берген
Адучы деп кижиге эдим.
Элден алган кару эжим
Јетен јашты јажаган,
Ару кепти көктөйтөн,
Аш-курсакты јазайтан
Казанчы деп кижиге»—деди.

Ак санаалу улустар
Аш жакшызын кайнадып,
Айылчыларды күндүледи.
Этти-жууны борлодып,
Эки карыганды азырады,
Амтанду курсак жигенде,
Аракыдан ичкенде,
Алтан жашту Адучы
Тапту калагы боло берди
Албатынын ортозында
Қоолодо кожоғдоды.
Комус кептү онын үни
Қобы-жикке жайылды.
Қожондоп айткан сөстөрине:
Мындый сөзи үгүлды:
«Жеек-јутпа Јер-Текпенек
Јеригерге не келген?
Мүүстү кара адына
Одор јетпей калган ба?
Қаан болгон бойына
Қурсак јетпей келген бе?
Айдап бараткан малдарды
Айрып алар күүним бар.
Амыр јуртаган албатыны
Јайымдайтан аргам бар.
Јер-Текпенек қаанла
Јенжетен күчим бар».
Оны уккан албаты
Ончолоры сүүнди.
Адучыныг сөзине
Албаты-јон иженди.
Апча-мынча болбоды,
Қаалга эжик ачылды.
Јер-Текпенек қаанныг
Јайзағдары келгиледи.
Қожондоп отурган карыганды
Қолынан тартып тургусты.
«Қандый байрам мында болгон,
Қапшай бери тур!
Јер-Текпенек қаанга
Бисле кожо барыгар!»—деди.
Оны уккан карыгандар
Омок-шимек тура јүгүрдилер.
Јер-Текпенекке једер деп,
Јединижип баргылады.
Алтын-сырлу өргөөгө
Албаты јон үйдежин келди.

Агай-Таајының өргөөзине
Эки карыган кирип келди.
Төр бажында Јер-Текпенек
Отурганы көрүнди.
Кучак жетпес јоон мойыны
Канча јердег бүктелген,
Айнаг тайгадый мандайы
Күн чогына кызарган.
Көргөн көзи кандалган.
Карыгандарды көрөлө,
Казырланып кыгырды:
«Алмыс-шулмус јайзагдарым,
Нени көрүп, уктыгар?
Алтын сырлу өргөөгө
Кандый карыгандарды экелдигер!»
Оны уккан јайзагдардыг
Каруу сөзи мындый болды:
«Албатының ортозына
Эки карыган келген эмтир.
Каан слерди јамандап,
Канча катап кожондоды.
Олјого бараткан албатыны
Ойто айрып аларым деди.
Оның учун бис слерге
Бу карыгандарды экелдибис».
Јайзаг сөзи токтогондо,
Алтан јашту Адучы силкинди,
Алтын-Эргек баатыр болуп
Бүткүл бойы тура түшти.
Јетен јашту Казанчы
Кан-јеерен ат болуп
Бүткүл бойы тура түшти.
Алтын-Эргек баатыр
Ай карадаг илинбеди,
Адар октог јалтанбады,
Јер-Текпенек каанныг
Алдына јаба базып келди.
«Јетен тайга ары јанынаг
Ажып келдим, Јер-Текпенек!
Амыр јаткан албатыга
Болужайын деп келгем.
Јеек јутпа Јер-Текпенек
Јерге сөөгин салар јанду,
Јер иштеген кара албаты
Амыр-энчү јуртаар јанду...»
Оны уккан Јер-Текпенек
Ончо бойы изий берди,

От түшкендий чочый берди.
Түп тижин чайнанды,
Ачу-корон кыйгырды,
Канду көзи айланыжып,
Алтын-Эргекти кезе көрүп,
Айткан сөзи мындый болды:
«Ак малды албаганча,
Айылыма ойто барбазым.
Элди-юнды кулданбаганча,
Токунап отуруп болбозым.
Жегижерге сен сананба,
Жеерен адын жал жастанар.
Албатыны сен корыба,
Баатыр бойың жең жастанарың».
Ондый сөсти айдала,
Алтын-Эргекке чурап келди.
Жарын төштөгү тудушту,
Жайа тартып күрешти.
Тогус күнге күрешкилейт,
Тобырак тутпай тартышкылады.
Жети күнге күрежип,
Жер тайанбай жүргиледи.
Анчалыктын бажында
Алтын-Эргек баатырдын
Эди-каны изий берди.
Баатыр күчи тыгый берди,
Жер-Текпенек каанның
Жер тайанары көптөди,
Жендеп тудары астады.
Онойтконның кийининде
Жер-Текпенек кыйгырды:
«Азыраган адам!—деди,
Эркелеген энем!—деди,
Мениң азыраган эки түңгөй
Тайгылымды агыдыгар.
Чорго жалду кан-жеерениң
Торсыктарын кыйзын!»—деди.
Жер алдынаң коңкылдажып,
Желбер кара эки тайгыл
Мантап чыкпай канайтты.
Оны көргөн кан-жеерен
Ары болуп мантады.
Эки түңгөй кара тайгыл
Кийининен ары мантадылар.
Оны көргөн Алтын-Эргек
Ачу-корон кыйгырды:
«Агай-Таажы ла Көгөй-Таажы

Эки түңей баатырлар
Эки кара тайгылды
Үйгә адып таштагар!»
Оны үккан баатырлар
Темир јааларын ала койды.
Тоғус јолдың белтирин
Тозуп барып сакыдылар.
Эзи јерден элберт эдип,
Кан-јеерен келбей кайтты.
Јаан тайгыл јаактаган,
Кичинек тайгыл куйрукташкан,
Ала көстөри кандалышкан,
Азу тижн ырсайышкан
Арай једишпей келгиледи.
Оны көргөн Агай-Таајы
Јаан тайгылды јыга атты.
Көгөй-Таајы баатыр
Кичү тайгылды јыга атты.
Јер-Текпенек каанның
Мүүстү кара минген ады
Јеерен атты көрөлө,
Јелип келип соғуја берди.
Оны көргөн Јер-Текпенек
Ачу-корон кыйгырды:
«Азыраган адам!
Эркелеген энем!
Мениң казыр эки түңей
Јутпа јыланымды ағыдыгар,
Агай-Таајы ла Көгөй-Таајы
Баатырларды јутсын»—деди.
Ары-бери көргөлөктө,
Алтын башту эки јылан
Бу алтайга келгиледи.
Агай-Таајыны јударда,
Јыланнның эрдинен тудунала,
Оозына кирип отура берди,
Азузына тееп алды.
Кара јылан јудуп болбой,
Карылып, туйлап јада берди.
Көгөй-Таајыны јударда,
Јыланнның куйругынаң тудунала,
Јыланнның оозына кирип алды
Бойының куйругын јудуп болбой,
Курулып, толголып јада берди.
Ат-нерелү кан-јеерен
Мүүстү кара аттың
Эки мүүзин сындыра тееп,

Ичи-буурын јара тееп,
Кара тайганын колтыгында
Кааннын адын јенип салды.
Алтын-Эргек баатыр
Јер-Текпенек каанды
Көк тенгериге көдүреле,
Кара ташка арта сокты,
Уч јеринен үзе тепти.
Јер-Текпенек өлгөнине
Албаты-јон сүүндилер.
Алтын-Эргектин јанына
Омок-шимек келгиледи.
Онон ары Алтын-Эргек
Болот јаазын ала койды
Јүс текпекке тартып алып,
Эки кара јыланнын
Тал ортозынан кезе атты.
Аткан окко јер силкинди,
Тенери түби күркүрели.
Эки јылан оозынан
Эки баатыр туруп келди.
Ай көрүнбес Алтайга
Ай тийгендий сүүндилер.
Күн көрүнбес Алтайга
Күн чалыгандый сүүндилер.
Кызыл марал чырайлу
Алтын-Күскү кыс бала
Алтын-Эргек баатырга
Базып келип эзендешти:
«Агай-Таајы ла Көгөй-Таајы
Эки түнгей баатырдын
Кожо өскөн сыйыны мен»—деди.
Алты шагкылу Алтын-Күскү
Алтын-Эргекке алтындый көрүнди.
Онын јымжак эрке колы
Алаканын ол изитти.
Онын айткан комус үни
Ай кулакка эптү угулды.
«Түлкү бычкак бөрүкти
Мен кийдирзем кайдар ого,
Түнгей үүре болгодый ине,
Сөзим айтсам кайдар ого...»—деп,
Алтын-Эргек сананып ијди.
Чаксыраган албаты-јоны
Алтын-Эргектин јанына
Айландыра јуулып келгиледи:
«Ачап каан базылды,

Жайым албаты болдыбыс,
Жакшы ыргал эдер»—дешти.
Баатыр базар жерлерге
Мандык, торко жайа салды.
Кезер келер жерлерге
Кеен торко чөйө салды.
Аш жакшызын кайнадып,
Албаты жон ыргады.
Жети күнге байрам болды.
Оног ары Алтын-Эргек
Албатыга куучындады:
«Алтай жерим ыраак эди,
Атанып ойто жанайын»—деди.
Албатыла жакшылашты.
Адаанга кирижер,
Уур-катуны көрүжер,
Аргазы жокко болужар,
Олгөн жерге кожо өлөр,
Оштүлөрдү түнгөй согор,
Айткан сөсти угужар
Айнык жакшы нажылар болды.
Алтын-Эргек баатыр
Кан-жееренге минип ийди,
Кара кумдус бөрүгүн алып,
Калык-жонго: «Амыр болзын!»—деди.
Агай-Таажы ла Көгөй-Таажы
Эки баатыр кожо атанды.
Эки ириктинг эдин артырган,
Эки тажуур аракы канжаллаган,
Жол ортозына жетире
Уйдежип келбей канайтты.
Жол ортозына жеделе,
Бай теректинг төзине
Оду чагып ийдилер.
Эки ириктинг эдин жидилер,
Эки тажуур аракы ичтилер.
Озогызын ончо ойгорып,
Эртенгизин эске алынып,
Уч баатыр куучындаштылар.
Эрмек-куучыннынг учы,
Тостынг кыбындый,
Торконунг жигиндий,
Төрөөн-туган болорына
Ледип токтоды.
Уч баатыр атандылар,
Жери-журтына жандылар.

Критика ла библиография

АЛТАЙ ЛИТЕРАТУРАНЫҢ ЈАҢҢЫ ПРОИЗВЕДЕНИЕЛЕРИ

Советский Союзтыг Коммунистический партиязының XIX съезди советский искусствоныг ла литератураныг оног ары өзөрине јаан ајару салган.

Советский литератураныг төс задачазы—бистинг албатыга коммунизмди төзөөрине болужары болуп јат. Коммунизмди төзөп турган советский улус сүрекей билгир, бийик санаалу, бийик дисциплиналу, кандый да буудактаң јалтанбас болор. Советский кижии бойыныг Ада-Төрөлин сүүп, оны тыгыдарга күчин качан да кыскалбайт. Советский литература бистинг улустыг ондый бийик качестволорын там бийиктедерге, там өскүрерге болужат. Оныла коштой советский литература бистинг улустыг кажы ла јаан сурагына каруу берет. Јер-телекейде не болуп јатканын, бистинг алдыбыста кандый задачалар турганын, ол задачаларды канайда бүдүрерин, келер өйдө бистинг улусты не сакуганын чике јартап берет. Бойыныг бу төс задачазын советский литература эн ле баштап бистинг јадын-јүрүмисте не јакшы, не көрүмјилү, не сүүнчилү болгонын көргүскениле бүдүрет. Онын учун бистинг литератураныг төс геройы бийик кылык-јаңду, чике санаалу, иштемкей, чындык патриот кижии болуп јат. Ондый герой эмезе коммунист, эмезе комсомолец, эмезе ишмекчи-стахановец, эмезе озочыл колхозчы ла оног до өскөлөри болот. Ондый герой керегинде бичиктең кычырып, ончо советский улус олорто тең болорго кичеенедилер. Онын учун советский литература бистинг улусты јарамыкту јозоктор ажыра воспитывать эдет деп айдадыбыс. Је оныла коштой советский литература бистинг јадын-јүрүмисте бар јүзүн-јүүр тутактарды да көргүзет. Ол тутактар биске ичкери барарга сүрекей чаптык эдип јадылар. Онын учун бистинг партия ол тутактарла јаантайын тартыжып, ололды јоголтсын деп јакарат. Советский литература ондый тутактарды биске каршузын јартап, ололды электеп, јоголторго бистинг улуска болужат.

Бастыра советский литератураныг бу төс задачазын бистинг алтай да литература бүдүрип јат.

1952 жылда алтай литература алдындагы жылдарга көрө бир канча өрө өскөн. Быыл алтай литературага кирген писательдердин тоозы да көптөй берген. Алдындагы жылдарда бойынын произведениелерин кепке базып туратан улусла коштой быыл жаңы иит писательдер табылып, произведениелерин издательствого ло редакцияга ийип турылар.

Алтай писательдер бойларынын произведениелерин жүзүн-жүүр темалар аайынча бичигилеген: амыр-энчү учун телекейлик тартыжу керегинде (Кокышевтин «Уч мааны», «Корейский солдатка», «Москвада эртен тура», Палкиннин «Кызыл площадьта» деген үлгерлери, Саруеванын «Ырыс керегинде куучын» деген тууязы), бистинг ороондогы коммунизмнин улу стройкалары керегинде (Чапыевтин «Улу амаду» деген үлгери, Саруеванын өрө айдылган тууязы), советский албатылардын нажылыгы ла советский улустын патриотизми керегинде (В. Кучияктын «Төрөлим», С. Суразаковтын «Төрөлиме» деген үлгерлери) онын до өскөзи керегинде.

Алтай писательдер бойларынын бичиген произведениелеринде албаты-жонго жайым, ырыс экелген бистинг улу башчы-быстарды, Сталинский Конституцияны, бистинг төрөл партияны мактайдылар (Саруеванын «Улу закон», В. Кучияктын «Партийный кижин», Кокышевтин «Мавзолей» деген үлгерлери).

Оныла коштой алтай писательдер бистинг Туулу Алтайдын эмдиги өйдөни жадын-жүрүмин, ижин, бастыра советский ороонло кожо ичкери барын турган жолын көргүзөт. А. Саруева «Ырыс керегинде куучын» деген публицистический аайлу тууязында бистинг өйдөни алтай улустын жүрүмин көргүзөт. Революциядан озо алтай кижин байларга, жайзаңдарга, камдарга, коjoyымдарга идиртип, күн көрбөй, өрө өспөй жүрөтөн. Онын төжинде жүреги катуланып, чугулы байларга тийип те турза, же жайымданар арганы ол таап болбой туратан. Алтай кижини кату, карануй олжодонг орус ишмекчилер баштаган революция аргадады. А. Саруеванын тууязы бистинг Советский Төрөлибис канайда күиунг сайын өзүп, тыгып, жер-телекейдеги ороондордонг энг артык, энг тоомжылу боло бергенин, канайда кижин бистинг ороондо ырыска жедингенин көргүзөт. Бойынын орооныла кожо советский улус та сүрекей бийик өзүп чыккан. А. Саруева ол керегинде айдат:

Ургүлжи жаска чечектен, Төрөлис,
Сенин жолында алаңзу жок!
Сен өгжүдин, кожо бис өстибис,
Кувукчыл, санааркаш бисте жок!

Ол тоодо—алтай да кижин. Онын учун алтайлар акту жүрегинеи улу башчыларга—Ленинге ле Сталинге, олар тө-

зөгөн коммунистический партияга, советский жагга бойлорынын жаркынду күндүзин айдып, оларды мактап, коммунизмди төзөөрине бир де эмен күчибиске кысканбазыбыс деп чертенедилер. Туууынын кажы да сөзи акту жүректен айдылганы билдирет. Онын учун Саруеванын тууузын кычырала, кажы да кижини бойынын социалистический төрөлин там ла тыгыда сүүп, төрөлин кичееп, там ла тыгыда иштеер күүндү болот.

Советский Туулу Алтайдагы ишкүчиле жаткандардын жадын-жүрүмин жарандырган ишти башкарган улус коммунисттер болуп жат. Онын учун улус оларды сүрекей тооп, сүүп жадылар. В. Кучияк «Партийный кижини» деген үлгеринде ол керегинде жарт көргүзөт:

Колхозчыларды партийный кижини
Ичкери коммунизмге кычырат.
Партийный кижини! Бу сөстөрдө
Баалуу ла жылу учур бар.
Такысов Амырды колхозчылар
Онойдо сүүгендү адап турылар.

Алтай писательдердин быыл бичиген произведениелеринин көп сабазында Туулу Алтайдагы ишкүчиле жаткандардын иштеген ижин, бүдүргөн керектери көргүзөт. Туулу Алтайдын улусы Советский Төрөлине көп мал өскүрөт, онын угун жарандырат, малга жакшы азырал белетегилейт (Чунижековтын «Эртечи», Салайманын «Лит Боролдой», Суразаковтын «Бригадир Санат» деген үлгерлери, И. Кучияктын «Ачык-жарык куучын» деген пьесасы), түжүмдү аш өскүрөт алат (Кокышевтин «Жалагда» деген үлгери), жаңы гидро-станциялар төзөйдилер (Адаровтын «Урсул-ГЭС» деген үлгери), Алтайдын тууларынын байлыгын бедиреп, таап, казып аладылар (Кокышевтин «Калапчы геолог» деген үлгери), бичикке үренедилер (Кучияктын «Койчынын кызы» деген үлгери, Адаровтын «Комсомольский болуш» деген куучыны), албатыга керектү искусствонун, литературанын произведениелерин чүмдейдилер (Суразаковтын «Үлгер чүмделгени» деген үлгери) онойдо өскө иштер өткүредилер. Бистин писательдер жаңыс ла олардын иштерин көргүзүп турган эмес. Ишти ле көргүзүп, ол иштег улам жадын-жүрүм канайда жаранын турганын көргүспеген произведение жаан тузалу болбойтон. Бистин писательдер Туулу Алтай канайда эмди жарана бергенин иле, жарт көргүзөдилер. Ч. Чунижеков «Туулу Алтайымда» деген үлгеринде айдат:

Кеен Алтайымда бийик кырга
Омок күчтү чыгып келдим.
Ары-бери аяктап көрөлө,
Алтайым сүрекей жаранганын билдим.

Алтай улустың жадыны жаранганы ончозыңаң көрүнөт. Жалаңдагы иштерди тракторлор, комбайндар бүдүргилейт, деревнеде электричествоныг оды күйөт, туралардыг ичинде радио куучындайт. Алтай кижиги бойы да там ла башкаланып, там өзүп жат. Алтай улус эмди жаңыс ла бойы эмезе бойыныг деревнези керегинде сананып турган эмес, олар бистиги бастыра орооныбыстыг ичинде, бастыра жер-телекейде не болуп турганы керегинде жылбиркеп шүүйдилер, олар бийик политический активносту боло бергендер. Кажы ла кижиги кичинек те иш бүдүрүп турган болзо, же ол иштиг учуры сүрекей жаан болгонын, ол иш государственной учурлу болгонын жакшы билет. Оныг учун жаңы алтай улус социалистический мөрөйгө кирип, ижин тыгыдадылар (В. Кучияктыг «Кылык-жаңду Кызынай», Кокышевтиг «Сеге жөнүлү келерим» деген үлгерлери), бирүзи бирүзине иштеерге болужадылар (Адаровтыг «Комсомольский болуш» деген куучыны), бойлорыныг билгирин, үредүзин бийиктедидилер (В. Кучияктыг «Койчыныг кызы» деген үлгери, Палкинниг «Чындык жолло» деген куучыны), бойлорыныг кылык-жаңдарыныг качествозын жарандыргылайт. Советский алтай кижиги бойы бойыныг жеринин, жүрүминин ээзи болгонын жарт билет. Ол керегинде Суразаковтыг «Туулардыг ээзи» деген үлгеринде айдылат:

Эмди сениг ээзиң—бис,
Э-э-ээй, кесеп Алтайыс!

Же бистиги литература жадын-жүрүмниг жаңыс жакшы келтегейин көргүзөт, а бар тутактары, жедикпестерин иле көргүзүп, оларды жоголторго жаан болужын жетирбеген. Нөкөр Маленков партияныг XIX съездинде айткан докладында бистиги советский литературада сатира жок болгонын жаратпаган: «Биске советский Гогольдор, Щедриндер керек»—деген. Сатира алтай да литературада жок. Онызы алтай литератураныг тутагы болуп жат.

Алтай литература быжыл жаңыс ла произведениелердинг төс учуры жаанынаг бир канча жаранып өскөн эмес, же художественный формады да жаанынаг жаранган болуп жат. Поэттер ле прозаиктер улустыг жадын-жүрүмин образный картиналар ажыра көргүзөргө кичеенедилер. Ондый картиналарды олар жок жерден сананып таап алып турган эмес, ондый картиналар жадын-жүрүмниг бойында толо болот. Ондый картиналарды жадын-жүрүмниг бойынаг табарына көп писательдер үренип алгандар. А. Саруеваныг «Ырыс керегинде куучын» деген тууязыныг баштапкы бөлүгинде ондый чике поэтический картина көргүзүлгөн, Кучияктыг «Кылык-жаңду Кызынай», «Койчыныг кызы», Палкинниг «Алтай кыс», «Почтальон», «Жөнүнниг күнинде», Кокышевтиг «Эки жол», «Моск-

вада эртен тура» оног до өскөлөринде ондый јадын-жүрүмнөң чике алынган картиналар бар. Писательдин ондый картиналар ажыра айдылган поэтический санаа-шүүлтөзи кычырачыга сүрекей јарт болот. Кычырачы ол санаа-шүүлтөни јуралган картинала кожо качан да ундубай жүрөт.

Је кезик писательдер, сүрекей јакшы санаа-шүүлтөлү де болзо, ол санаа-шүүлтөзин јаркынду, иле эдип көргүзөргө образный картинаны тапнайдылар. Онын учун олардыг айгкан сөстөри газеттинг статьялары аайлу боло бередилер. Образный картина јогынаг художественный произведение болбос. Образный картина јок эмесе ондый картиназы иле, јарт эмес болгондо, писательдинг произведениези түргөн ундула берер. Је бистинг алтай писательдердинг кезиги онызын јакшы билип албагандар. Издательството ло редакцияга келип турган произведениелердинг көбизи оног улам чыкпай јадылар. Көпке базылып чыккан да произведениелердинг бир канчазында көргүзилген картиналар иле эмес. Картина качан да болзо, кизи оны көрүп, угун, колыла тудуп тургандый болор учурлу. Картина писательдинг санаа-шүүлтөзине чике келижер учурлу. Саруеваныг «Ырыс керегинде куучын» деген тууызынынг экинчи бөлүгинде ондый образность, картинность јок болуп јат. В.Кучияктын «Партийный кизи» деген үлгеринде Такысов Амырдын ончо јакшы качествоморын автор тоолоп берген де болзо, је бис ол качествоморды да Такысовтынг иштеген ижин үлгердег јакшы көрүп албайдыбыс. Ондый тутактар Ч. Чунжековтын да үлгерлеринде көп.

Кезик писательдер бойынын санаа-шүүлтөзин көргүзип берерге јадын-жүрүмнөң јакшы картинаны таап та алган болзо, је оны сөстөрлө јакшы јурап, чүмдеп болбойдылар. Кезикте кандый бир неме керегинде эки кизи куучындаганда, мындый болот: бирүзи куучындаза,—угарга да јилбүлү. Је экинчизи ол ок неме керегинде куучындаганда, бир де эмеш јилбүлү эмес боло берет. Онойдо ок писательдердинг ортозында. Бийик художественный мастерствоу писатель картинаны јараш, јарт, јилбүлү эдип көргүзөт, мастерствозы јок писательдинг картиназы дезе уймалып калгандый, иле, јарт эмес болор. Онын учун бистинг писательдерге произведениени бичириге художественный мастерство ло поэтический тил јанынаг јаантайын үренер керек болуп јат. Произведение идейный да, художественный да јанынаг бийик болор учурлу. Бистинг алтай писательдер ондый произведениелер төзбөр јолго кирип алгандар. Ондый произведениелер эзендеги јылда бу јылдаг көп болорына бастыра кычырачылар иженип турылар.

Туулу Алтайда быыл чыккан произведениелер ончозы ок-теек произведениелер (куучындар да үлгерлер) болуп јат. Ја-

ныс ла А. Саруева жаан тууы бичиген. Је алтай албатынын эмдиги јадын-јүрүмин жагыс ла оок произведениелер ажыра көргүзөргө арабас. Албаты бойлорынын писательдеринеи јаан эпический произведениелер (романдар, повесттер, драмалар, комедиялар) сакып јат. Ол керегинде былтыргы научный конференцияда јарт айдылган. Ондый произведениелер бичиирге алтай писательдерге түрген үренер керек. Эм тургуза бистиг алтай литература советский албатынын бүдүрген ончо иштеринеи ыраак артып туры. Бистиг литература советский улустын бүдүрген ончо героический керектериле теи болор учурлу деп, писательдерге партия јакарат.

С. Суразаков.

филологический наукалардыг кандидады.

К. КОЗЛОВТЫГ „ЧАНКЫР АЛТАЙДЫГ ТУУЛАРЫНДА“ ДЕП ЈУУНТЫЗЫ

К. Козловтыг «Чанкыр Алтайдыг тууларында» деген үлгерлериниг јуунтызынын төс темазы—Ада-Төрөл лө иш болуп јат.

Советский улус јуу өйинде фашисттердинг үүрлерин оодо согуп, тоскырып ийеле, јууныг кийининде амыр-энчү иштеп, бистиг партияга баштадып, коммунизмниг улу зданиезин онор ары бийиктедип төзөп туры.

Козловтыг үлгерлериниг геройы ус ишчи болуп јат. Ол бойынын јүрүминиг жылдарын качап да арыбай, жаантайын иит кижидиіг өткүрөргө кичеенет. Ол бистиг өйдиіг кижизи. Бис оны ижиенг, саңаган санаазынаг, Ада-Төрөлин сүүп, оны ончо табарулардаг корып турганынан таныдыбыс. Ол бойынынг учы-куйузы јок јалагдарлу, кесн јараш сууларлу ла кырларлу төрөлиниг чындык ээзи. Төрөл јериле базып, ол жагы городтор төзөйт, кырлардыг ичинеи рудалар таап казат, соок Сибирьде Россиянынг күнет јерлеринде өзөр яблоняларды өскүрет.

Амыр-энчү творческий иш керегинде јуунтынын ончо произведениелери айдат. Ондый ишти бастыра советский албаты өткүрет: колхозтыг јалагында ак-чек санаазынаг иштеп турган агрономниг, жагы квартиралардыг, зданиелердинг чертөжын јурап отурган архитектордог ала «канатту најыларына» квартиралар јазаган юннаттарга јетире. Бистиг јерде не болуп турганын, советский улус неи төзөп, не керегинде сананып турганын «төрөл партийный тилде» куучыларга корреспондент кижин көп иштенет. Ондый корреспондент кижин чилеп, јуунтынын авторы бойы да көп

иштеген. Онын үлгерлеринен автор бистиг Туулу Алтайдагы улустың жадын-жүрүмин жакшы билип турганы көрүнөт.

К. Козлов бистиг Туулу Алтай канайда түрген кубулып турганы керегинде куучындайт: эски айылдардыг ордына жаңы туралар өзүп чыктылар, алдындагы көчкүн улус жаткан жерлерде «коммунизмниң жаркынду таңдактары» күйдилер. Урсул сууның жарадында койчы алтай кыс Алтайдың тууларындагы албатыга Сталин ырыс экелгени керегинде кожоңдойт.

Жаңы жадын төзөлип турганы керегинде поэт анчадала «Жаңы город» деген үлгеринде жакшы айдат. Кычырачыларга озо баштап озогы алтайлардың жүрүмининг картинасы көрүнөт: кабактың ичинде «өскө укту улустың» онтузы, ый-сыгылы угулат; озор бажынан бөрүгин чечип, аракыга толуп отурадылар.

Же озогы «Жокту, жылагаш бутту Улала» бистиг советский өйдө Горно-Алтайский автономный областьтыг жараш төс города болуп өзүп чыккан.

Жылу август. Эрке жай.
Аллеяларда тым.
Линт бойымның городым

Бисти жажарып уткуйт.
Оромдор, проспектер...
Күн чокту, жарык, жылу!

Творческий иш де жаңы төрөлис керегинде тема К. Козловтың алтай тилдег орус та тилге көчүрген үлгерлерининг төс темасы болот. Алтай поэттердинг үлгерлери жаңы, ырысту, жараш жадын-жүрүминг гимни болуп угулат. Алтын жылдысту жаңы Алтайдагы кижининг жүрүми керегинде ырысту пастух кожоңдойт (А. Калкинниң «Пастухтың кожоңы» деген үлгери), Сталинский закон берген ырыс керегинде, албатылардың наылыгы керегинде С. Кудермеков «Жаңы Мөндүр-Соккон» деген үлгеринде айдат. Сүүнчилү жадын-жүрүмдү жаңы Алтай керегинде өскө дө авторлор (А. Саруева, С. Чапты, Ч. Чуннижеков) бичийдилер. К. Козлов үлгерлер көчүрип билер. Үлгерди көчүргенде, ол алтай үлгердинг поэтический аңыдуларын орус тилге айдып берерге кичеснет. Онын көчүргениниң эң артыктары В. Кучияктың да М. Тютчевтиң үлгерлерин көчүргени болуп жат. Онызы неден улам десе, бу линт алтай поэттер бойларының үлгерлерин эски поэтический эп-аргаларла эмес, жаңы эп-аргаларла бичигени учун болуп жат.

В. Кучияктың «Кореяга тийбе!» деген үлгери корейский албаты, талайлар кечире келип, ого табарган американский империалисттерле тартышканы керегинде, жер-телекейдинг албатылары амыр-эичү учун турушканы керегинде айдат.

Талай кечире
Канзырак бштүлөр
Жайым Кореяга

Колдорын чөйгилейт...
Городторды, журттарды
Озор өртөп,

Кичү балдарды
Кыйнап өлтүрөт.
Ле албатылар күүни,
Бирлик санаазы,
Олордыг үни

Телекейге жайылат.
„Корсяга тийбе,
Каргышту өштү“,—
Бастыра албатылар
Чугулду айдыжат.

В. Кучияк экинчи үлгеринде—«Менин ырызым»—комсомолго күндүзүн айдат. Бу үлгерден ленинско-сталинский комсомол өскүргөн кижининг иит ийде-күчи көрүнөт.

М. Тюхтенеvтин «Адучы» деген үлгеринде алтай улус фашистский олжочыларла тартышканы керегинде айдылат. Автор бистиг улусты амыр-энчү учун, ырысту жүрүм учун, күчине кысканбай, тартышсын деп кычырат. И. Кочееvтин «Яблонька», С. Чаптынын «Бригадир Санат» деген үлгерлери база жылбүлү болот. Бу үлгерлер сүрекей лирический, жүректинг жылузыла кожо чыккандый, болодылар. К. Козлов бистинг ойдинг тыныжын жакшы сезип билер. Ол бойынын үлгерлеринде советский улустын типичный качественорун билгир талдап алып көргүзөт. Онын үлгерлери жадын-жүрүмнинг, ар-бүткеннинг картиналарын көскө көрүнүп тургандый эдет. Онынг үлгерлерининг лириказы терең, ле колболу эмес. Артык сөстөр, жок жерден сананып табылган образтар олордо жок. Кажы ла үлгер алдынанг бүдүн произведение болот.

К. Козлов алаңзу жогынанг жаан поэт болуп өзүп чыгар аргазы бар. Ле жагыс ла жер-бойындагы тематикала ол бойынынг творчествозында болорзынбас учурлу. Советский поэттер бастыра советский жадын-жүрүмге, жер-телекейде өдүп турган ончо керектерге бойынынг ажарузын салар учурлу.

«Чаңкыр Алтайдыг тууларында» деген жуунтынынг үлгерлерининг көп сабазы жарамыкту, жакшы. Ле көп үлгерлерде тил жанынанг жаан тутактар, жастыралар бар. Бу тутактар ла жастыралар Козловтынг бичигин эмеш уйандадып жат. Бир канча сөстөрдди Козлов бир ле үлгердинг ичинде көп катап айдат, оног ол ок сөстөр өскө дө үлгерлерде жаантайын туштажадылар. Онызы кычырачынынг күүнине тийип, оны чөкөндирет. Кезик үлгерлерде учуры жарт эмес эрмектер де туштагылайт. Онынг учун К. Козлов мынанг ары үлгерди бичигенде, тили чике, жарт, жараш болзын деп кичеенер керек.

«Чаңкыр Алтайдыг тууларында» деген жуунты тутактарлу, жедикпестерлү де болзо, ол иит поэттинг баштапкы жедими болуп жат.

М. Бочаров.

ПАЗЫРЫКТЫҢ КУРГАНДАРЫ КЕРЕГИНДЕ КНИГА

Буржуазный учёныйлар албатылардын исторический өзүмү керегинде эмезе нени де айтпай, эмезе торт төгүн неме айдып турадылар, олар албатыларды история жанынан уят жоктон тоноп, бир де блааш жок болуп турган культурный јединенг, телекейлик культураныг текши сокровищницазына эткен кожултазынан айрып јадылар. Капиталистический ороондордо археология—байлардын науказы, тагынан ээлеген коллекцияларды кееркеткедий јебрен өйдөги немелерди јууйтан улустыг науказы. Шак оныг учун буржуазный археологиянын «ээлери» көп сабазында ас тоолу улус эмес, бүткүл монополистический бириккендер (объединениелер) болуп јат. Темдектезе, Американыг Бириккен Штаттарында Иранныг искусствозын ла археологиязын шиндеп үренерине керектү акча-јөөжөни нефтяной монополиялар бергилеп јат. Јебрен чактардагы немелер нефтьле колбулу болгсны баштап тарыйын кайкамчылу да деп көрүнер, је чынында дезе онызы биске јарт. Археологический шинжүлер мында горно-геологический, стратегический ле оног до өскө кайуларды јажыратан көжөгө болуп јат.

Буржуазный археологтордын иштери көп сабазында расистский ле буржуазно-националистический идеяларды таркаларына болужын јетирет. Буржуазный археологиянын меке-төгүндү јетирүлери немецкий фашизмниг расистский үредүзинде јаан учурлу болгон. Күнчыгыштыг албатылары исторический јанынан једикпес албатылар деп, исторический албатылардын тоозына јангыс ла Күнбадыш Европада ла Түндүк Америкада јуртаган албатылар кирер аргалу деп айдып турган расистский идеяларды, чын наукала түнейлештирерге де јарабас идеяларды эн баштап Гегель сүрекей јарт айдып берген. Телекейдин өскө албатыларынын, ол тоодо славяндардын да, исторический движениезин бир де кубулта јогынан јангыс јерде тепсенип турган, первобытний айалгадан качан да айрылып болбос движение деп көрүп, ондый айалгадан ол албатыларды јангыс ла күнбадыш-европейский «талдама» нациялар јайымдаар деп айдыжатандар.

Сок јангыс чын научный методологияла — марксизм-ленинизмле јепсенген советский учёныйлар бойынын ат-нерелү ижиле исторический чындыкты орныктырып бердилер. Бистинг археологтордын шинжүлери буржуазно-раситский төгүн шүүлтелерди оодо согуп, качан да ойто бурулбас эдип јоголтып салгандар. Советский археологтордын эткен открытияелеринин шылтузында советский Күнчыгыштыг јебрен өйдөги албатыларынын историязы—кижиликтинг обществозы кандый јолдорло өскөн, ондый ок общественно-экономический јолдор-

ло ичкери ууланган прогрессивный движениениг историязы болуп турганы јарталган.

Советский башкару науканыг, ол тоодо археологияныг, јаранып өзөрине сүреен јаан ајару салат. 1919 жылда, гражданский јууныг ла империалистический интервенцияныг калапту ойинде, улу Ленин материальный культураныг историзыныг Российский Академиязын төзөөри керегинде декретке кол салган. Советский башкару археологический экспедицияларды төзөөрине жылдыг сайын көп акча чыгымдайт, ондый экспедициялардыг тоозы там ла көптөп туры. Шингжү эдер иштер бистиг Горно-Алтайский областьтыг јеринде көп өткүрилген.

Туулу Алтайда сүрекей јаан учурлу археологический памятниктер бары удаан өйдөг ала јарт болгон. Бу јерде скифский укту албатылар јуртаганы 1865 жылда В. В. Радлов өткүрген иштердинг шылтузында јарталган. Кадын сууныг јаказында турган Катанды јурттыг јанында ла Берель сууныг кобызында каскан кургандардан Радлов сүрекей баалу жүзүн-јүүр немелер таап алган, ол немелер темирди тuzаланарыныг эрте ойинде јуп салган улустыг культуразы бийик болгонын керелейт.

Орус музейдинг этнографический бөлүгининг экспедициязы 1924 жылда Туулу Алтайда бойыныг эг баштапкы шингжүлерин өткүрген. Ол экспедиция Улаган аймакта Пазырык јурттыг јанында корумдап салган беш јаан кургандарга ајарузын салган. Бу кургандар талайдыг кеминег бир канча кире бийик јерде болгонынаг улам, олар өткүре тогуп калган деп бодоор аргалу болгон. Учёныйлардыг бодоп айткан шүүлтези чын болгонын көп жылдардыг туркунына өткүрген иштер кереледи.

«Пазырыктыг кургандарын каскан кийининде, бис телекейлик памятникти көрүп турганыбыс, бу памятник јангыс ла алтай албатыныг культуразыныг историзындагы сүреен јаан ойди јартап турган эмес, је оног элбек—бистиг эрадаг озо болгон баштапкы мугылдыктыг экинчи јарымында ла оног орой Күнчыгыш Еуропаныг, ол тоодо Казахстанныг ла түштүк Сибирьдинг, сүреен элбек чөл јерлеринде јуртаган уктардыг жүрүмин јартап турганы сырагай јарт боло берди»¹, деп, профессор С.И.Руденко бичип туры.

Ол удаан өйдө јада калган улустыг сөөги мында јангдаган јанг аайынча јуулатанын Туулу Алтайда каскан кургандар керелеп туры. Тоормоштордог эткен срубтыг түштүк бөлүгине јада калган кижинин сөөгин айыл ичинде тудунган немелери-

¹ С. И. Руденко. „Горно-Алтайские находки и скифы“ (Туулу Алтайдаг тапкан немелер ле скифтер). СССР-динг Наукаларыныг Академиязыныг издательствозы. 1952 жыл. 268 стр. Баазы 10 салк. 70 акча.

ле кожо салатандар, тундук бөлүгине десе кижининг сөөгүн жуур тужында өлтүргөн аттардыг сөөгүн салатандар. Срубтын потологын тулку агаштарла, кайыгнын каазазыла, бир канча кат тоормошторло жабала, таштарла базырып салатандар. Онын кийининде ороныг үстине балкаш-тобрак урала, оогош валундарла, корум таштарла, сайла жаап туратандар.

Жыл туркунына ойинег өткүре соок болбойтонынаг улам ла јерининг үсти сырагай башка-башка бүдүмдү болгонынаг улам, Туулу Алтай текши тонотон јерлердин тоозына кирбей јат. Је ондый да болзо кургандар, озор агылу эдилгенинег улам ла климаттыг јетирип турган салтарынаг улам, бир канча јылдар өткөн кийининде өткүре тонуп калган. Онынг учун кургандарда агаштаг ла тередег эткен көп тоолу немелер, тук ле торко бөстөр, тередег эткен кийимлер, керек десе улустыг ла аттардыг бальзамдап салган сөөги де үрелбей, бүдүн артып калган.

Пазырыктагы сөөктөрдөг табылган көп тоолу немелер јебрен өйдөги Туулу Алтайды Орто Азиянын, Кавказтыг ла Причерноморьеининг античный культуразынын төс јерлериле коштой тургузып, Советский Союзтыг албатыларынынгы угы-төстөрининг бийик культуриый једимдери керегинде анчадала јарт билип аларга арга берип туры. Туулу Алтайдын јебрен өйдөги улусы телекейлик культураныг сокровищницазына кирген культуриый байлыктарды төзөчи улус болгонын бу табылган немелер керелеп туры. Эмдиги өйдөги алтайлардын, казахтардын, хакасстардын ла кыргыстардын изобразительный искусствозы бойынынг тазылдарыла Алтайдын јебрен өйдөги уктарынынг искусствозынаг, күнчыгыш скифский античностьтынг искусствозынаг башталып турганында алаңзу јок.

Туулу Алтайда улус бистинг эрадаг озо VII чакта јурттанын, мындагы уктар коштой јаткан јуук уктарла, онойдо окыраак ороондорло колбулу болгонын Пазырыктыг кургандарын касканы көргүзөт. Ол өйдө мал тагынаг ээлеген јөөжө болгон, оны кабырып азырап тургандар.

Сөөк јууган јерлердинг ортозында анчадала укту-төстү улустыг, уктарды башкарган башчылардын сөөгүн јууганы аныланат, ондый улуска сүрекей бай кургандар эдилетен. Је ачкан кургандарды ончозын алдында тоноп баргылаганы ачымчылу неме, озорды, байла, бистинг эрадаг озо III-II чактарда Алтайга табарып кирген гундар тоногон болор. Онынг учун өлгөн кижининг көп јөөжөлү ле обществодо бийик тоомјылу болгонын жагыс ла оныла кожо салган баалу немелер көргүзип турган эмес, је кургандарды сүрекей бай кееркеткени де көргүзип јат. Керек десе орто до курганды эдерге сүрекей көп ийде-күч керек болгон. Сөөк салар ороныг терегин алты метрге јетире казып, оног эки јүс кубометр кирези јер таштап чыгарарга, бир канча јүс тоормошторды белетеп

аларга, эки мунг кубометр ташты сөөктинг үстине чогул саларга, жүстер тоолу улустыг күчи керек болгон. Профессор С.И. Руденконын чотогоныла болзо, бир курганды эдерге орто тооло 3500 кижиг-күндүк чыгымдаар керек болгон, аттардыг ижи бу тоого кирбей јат.

Јебрен өйдөгиг алтай улус азыранты тындулардан элден ле озо јылкы малды, онын кийининде койлорды өскүрип турган. Атты јангыс ла ары-бери јорыктап жүрерге тузалангылаган эмес, је онын эдині јип, сүдинен кымыс ла курут эдип туратандар. Јылкы мал Туулу Алтайдыг јебрен өйдөгиг улузынын жүрүминде сүрекей јан учурлу болгоннын оны бастыра сөөктөрдө өлгөн ээзиле кожс, ээзинин јажын, эр эмезе үй кижиг болгоннын ла обществодогы айалгазын керекке албай, кыйалта јоктон көмөтөнни керелеп туры.

Кичинек сөөктү аттардан башка, кургандарда бийик сынду, јорыкка чыдамкай жүгүрүк аттар учурайт, олардын бийиги 150 сантиметр ле оног до ажыра болуп турган. Пазырыктын кургандарын баштап казар тужында, бу аттар Орто Азиядаг келген болор деп, бодоп тургандар. Эмди, ондый аттардын сөөгиг көп табылганынын шылтузында, суракты өскө јанынаг көргилеп јат. Ондый јакшы аттар искусственный талдаштын шылтузында јербойындагы аттардыг ортозынаг табылын келген болордон маат јок деп, учёныйлар бодоп турылар. Бу аттар бойынын јорыгыла, чыдамкайыла јебрен өйдөгиг телекейдиг бастыра аттарын ыраак кийининде артырын салгандар.

Кату түктү койлордон башка, јебрен өйдөгиг Алтайдыг јурт улузы чичке түктү койлорды өскүргендер. Койдын түгинен эткен немелер сүрекей көп табылган, олардын тоозында стенеге кадайтан ла полго јайаган кара ла ак кийистер бар. Кургандардан табылган бастыра токумдар, кејимдер, эердин јабынтылары, онойдо ок улустыг кийими де кийистег эдилген эмтир.

Јуу-јепселден согондорлу кыска ок-јаалар, темир кылыштар, јуучыл чекандар (чокуштар) табылган. Тереле өрүп салган агаш куйактарды јуучылдар, байла, коруланар тушта тузаланатан болгон.

Туулу Алтайдыг јебрен өйдөгиг улузынын кийими климаттын јербойындагы айалгаларына ла јадын-јүрүмге келиштире эптү эдилген болгон. Укту-төстү улус ла байлар киштинг, агастын, тийинниг баалу терелеринен эткен кийим кийгендер. 1950 јылда Пазырыктын экинчи курганынаг баштапкы ла катап эр кижининг өдүгиг табылган. Бу керек эр улус, үй улус ок чылап, узун конычту, экинчи кат ылтаг јок, јымжак тере өдүк кийгенин керелейт. Ондый өдүк эн учукла көктөлөтөн болгон. Конычтын тыш јаны жүзүн-јүүр

терелерле чүмделетен, ол терелерди конычка түс толыктарла шахматтыг клеткалары аайынча көктөп салатандар.

Пазырыктыг экинчи курганы онызыла коштой мындый немеле илбүлү: оног уктыг башчызыла жагыс өйдө жууган үй кижининг сөөгиле кожо арфа кеберлү көп кылду музыкальный инструмент табылган. Бу керек уктыг башчыларында музыка ойнойтон эмезе бијелейтен жалчы үй улус бар болгонын керелеп туры.

Ол өйдө, жуучылдардыг жагдаган жагы аайынча, жууда өлтүрткен өштүниг баш терезин сойып алатандар. Онызын бир башчыныг сөөгин жууганы керелеп туры. Оныг бажыныг кийин жагында чеканла ойо соккон үч тежик бар. Магдайынаг ала бир кулагынаг экинчи кулагына јетире баш терезин јиткезине јетире сойып салганынаг улам, оныг бажы јиткезине јетире тере јок, куу артып калган.

Пазырыктыг бежинчи курганында кижининг сөөгин салатан срубтыг стенелерин ширдекле кадап койгон болгон. Тоночылдар ширдекти стенеденг кодоро тартала, оныг көп жагынын апаргандар, је, арткан үзүктери аайынча, јебрен өйдөги устардыг бу ижининг журугын орныктырып алар аргалу болды. Ширдекте јүзүн-јүүр өгдү кийистерле мүүстү сфинксти — јарымдай кушты, јарымдай кижини — журап салган. Бу ок курганнаг сыны 6,5 метрге, тууразы 4,5 метрге једип турган сүрекеј јаан кебис табылган. Бу кебисти, байла, бай кижининг сөөгин жуур тушта тuzаланган болор, нениг учун дезе оныла төрт ат јеккен абраньпг үстин јаап салган болгон. Кебис бир де кичинек үрелбеген.

Бис оны көрүп, бу неме јердин алдында муг јылдар јаткан эмес, јүк ле бир канча јыл јаткан деп, бодоорыбыс. Бу јер-телекејде сырагај јебрен өјдинг кебизи ол өйдөги улустыг сүрекеј билгинин, ус болгонын көргүзип јат, ол орто чактардагы персидский кебистерден бир де коомой эмес. Кебистинг үстине колында чечектеп турган сабалакту, ширеде отурган эне-кудайды ла оныг алдында атту жуучылды журап салган. Оскө ороондордыг журуктары учурап турган кезик кебистерге көрө, бу кебистинг журугынаг бис Туулу Алтайда јуртаган уктыг башчызын көрүп јадыбыс. Ујген ле оны кееркедип јазаганы, аттыг кулагын темдектегени, куйрук-јалын эмеш кыскарта кескени ле куйругын өрүп салганы — база ол керегинде айдып јат.

Башка-башка кургандарда китайский бөстөр учурап турганы дезе ол өйдө Туулу Алтай Ыраак Күнчыгышла, анча дала Китайла, бек колбулу болгонын керелеп туры. Је Туулу Алтайдыг јебрен өйдөги улузы культура жагынаг Ичкери Азияла оног эрте колбулу болгонын бежинчи курганнаг табылган ичкери-азиатский бөстөр керелеп туры. Јебрен өјдинг ичкери-азиатский бөстөри, Туулу Алтайдаг башка, бир де јер-

ден эмдиге јетире табылбаган. Онын учун оларды Пазырыктаң, бистиг эрадаң озо V чактын курганынаң, тапканы көрүмжилү научный открытие болуп јат. Бу открытиеге јетире китайский бөстөр эң ле јебрен бөстөр деп бодолып туратан, је Пазырыктың бежинчи курганынаң табылган ичкери-азиатский бөстөр ол бөстөрдөң 4—5 јүсјылдыкка јебрен) болуп јат.

Је бу кургандардан тапкан немелерден анчадала изобразительный искусствоның произведениелери сыраңай көрүмжилү табынтылар болуп јат. Агаштаң, тереден кезип эткен јүзүн-јүүр художественный немелер ле онсң до өскөлөри јебрен өйдөги алтай улустың культуразы бийик болгонын керелейт. Бу искусствоның јурап көргүскен немелериниң көп јаны— аңдар, оларды јүзүн-башка эп-сүмелер аайынча јурайтандар. Јуруктардын көп сабазын өнөтийин ле угаш-тегеш эдип јураган, је чын да бүдүмдү эдип јуралган јуруктардын тоозы ас эмес. Бу калганчы јуруктар неле көрүмжилү дезе, олар Туулу Алтайдын јебрен өйдөги устарынын сүрекей ајарымкайын, тегин эп-сүмениң болужыла немениң кеберин, кыймыктанып турганын јарт көргүзерге билетенин керелейт. Чын бүдүмдү эдип јураган јуруктардын ортозында анчадала айры туйгакту аңдарга табарган тигрлердин эмезе барстардын сүри сүрекей јакшы, тирү аңдардый эдилген. Ак-кийиктердин ле оноң до өскө аңдардын коо сынду скульптурный сүрлери сүрекей јараш. Туулу Алтайдын јебрен өйдөги малчыларынын изобразительный искусствозынын произведениелериниң көп сабазы, күнбадыш скифтердийи ок чылап, аңдарды јурап көргүзерине ууланган болгон.

Тегин албатынын ижи ажыра бүткен бастыра бу культурный байлыктар байлардын, бийлердин колында болгон. Бу керекти ол ок өйдөги оок кургандарды казып ачканы керелеп јат, бу кургандар бай улусты јууган кургандардан сыраңай јокту көрүңет.

С. И. Руденконын Туулу Алтайдын археологический памятниктерин шиндеп үренери јанынаң одус јылга чыгара өткүрген иштерин бириктирип турган книгазын бистиг крайдын ишкүчиле јаткандары сүрекей тың јилбиркеп кычырар. Бу книга бистиг көп национальностыту орооныбыстың бир канча албатыларынын культуразынын историязын шиндеп үренеринде јаан учурлу јөмөлтө болуп туры.

П. Тадыев,
исторический наукалардын кандидады.

БАЖАЛЫКТАР

	<i>стр.</i>
А л ь м а н а х т ы н р е д а к ц и я з ы н а н	2
А. Сурков. Онын ады—мааны	3
Б. Полевой. Келер ӱйдӱги улуска ийген сӱс	5
А. Саруева. Ырыс керегинде куучын (поэма)	13
Улу закон. Частушкалар	43
С. Суразаков. Тӱрӱлим	45
Туулардын ээзи. Ӱлгер чӱмделгени. Ырысту салым.	
Бригадир Санат. Кулун. Кара суучак.	49
И. Фролов. Коммунизмниг улу стройкалары	50
Јууга буудак эдет.	51
В. Кучияк. Кылык-јагду Кызынай	53
Тӱрӱлим. Партийный кижиги. Койчынын кызы.	59
К. Козлов. Колхозтын садында	60
Алтын жылдыс	61
Ч. Чунижеев. Туулу Алтайымда	63
Эртечи. Орден алган энеге мак. Адаручы Айылдаш	66
И. Кочеев. Кижиги	69
С. Барыбин. Алтайдын тууларында. Кадын.	75
И. Салайман. Јийт Боролдой	77
Л. Кокышев. Сеге јенӱлӱ келерим	79
Кожондо, кожончы, кожондо. Корейский солдатка.	
Јалагда. Кожондо ло ӱч сӱс. Эки јол. Ӱч мааны	83
В. Адаров. Комсомольский болуш	85
„Уреул-гес“.	88
Ер. Шалкин. Чындык јолло	90
Кызыл площадьта. Јенӱнниг кӱнинде. Почтальон.	
Энеме. Радио. Алтай кыс.	104
И. Кучияк. Ачык-јарык куучын (пьеса)	105
Б. Чапышев. Улу амаду	111
А. Демин. Эмеринниг бажында	113
А. Балкин. Алтын Эргек	118
Критика ла библиография	
С. Суразаков. Алтай литератураныг жаңы произведениелери	133
М. Бочаров. К. Козловтын „Чаңкыр Алтайдын тууларында“ деп	
јуувтызы	138
И. Тадыев. Пазырыктын кургандары керегинде книга	141

Редакционный коллегия
Главный редактор Н. ТОДОШЕВ

Техн. редактор *С. Суразаков.*
Корректор *С. Сабашкина.*

АН 25488. Сдано в набор 15/I-53 г.
Подписано к печати 13/III-53 г.
Объем 9,25 п. л. Уч. изд. 9,3.
Тираж 2000. Заказ 79
Цена 3 руб. 80 коп.

г. Горно-Алтайск, типография
облисполкома.

Баазы 3 салк. 80 акча
Цена 3 руб. 80 коп.

В ГОРАХ АЛТАЯ
(Альманах)

На алтайском языке